

UDK 37

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE



Vol. 56.2

Invited Scientific Papers

EDUCATION

KNOWLEDGE - CAPITAL OF THE FUTURE



KIJ

Vol. 56

No. 2

pp. 141 - 236

Skopje 2023

KNOWLEDGE



INTERNATIONAL JOURNAL

**INVITED SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 56.2**

February, 2023

**INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE**



KNOWLEDGE
International Journal Scientific Papers Vol. 56.2

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milka Zdravkovska PhD, Drago Cvijanovic PhD, Predrag Trajković PhD, Lazar Stosic PhD, Krasimira Staneva PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Daniela Todorova PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Zoran Srzentić PhD, Itska Derijan PhD, Sinisa Opic PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 56.2

ISSN 1857-923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (N. Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (N. Macedonia)

Prof. Sinisa Zanic, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:

- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Faculty of economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Aneta Mijoska PhD, Faculty of Dentistry, University “St. Cyril and Methodius”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Artan Nimani PhD, Rector, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ali Hajro, PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Darijo Jerkovic PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Daniela Todorova PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Itska Mihaylova Derijan PhD, University Neofit Rilski, Faculty of pedagogy, Blagoevgrad (Bulgaria)

- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Ibrahim Obhodjas PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Blazhevski, PhD, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jamila Jaganjac PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Krasimira Staneva PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Łukasz Tomczyk PhD, Pedagogical University of Cracow (Poland)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)

- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lulzim Zeneli PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevaska PhD, High Medicine School, Bitola, (N.Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Marija Magdinceva – Shopova PhD, Faculty of tourism and business logistics, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Vaska Stancheva-Popkostadinova, PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Mihajlo Petrovski, PhD, Faculty of Medical Sciences, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Marijan Tanushevski PhD, Macedonian Scientific Society, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedžad Korajlic PhD, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Nikola Sabev, PhD, Angel Kanchev University of Ruse, Ruse (Bulgaria)

- Prof. Nonka Mateva PhD, Medical University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Nano Ruzhin PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rossana Piccolo PhD, Università degli studi della Campania - Luigi Vanvitelli (Italy)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Rumen Tomov PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski PhD, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Vasil Markov PhD, Faculty of Arts, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N. Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Temelko Risteski PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Todor Krystevich, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorcka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vojislav Babic PhD, Institute of Sociology, University of Belgrade (Serbia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Vjollca Dibra PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkovski, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevic PhD, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 67 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES IN LEARNING ENGLISH LANGUAGE DURING COVID-19 PANDEMIC.....	155
Simona Serafimovska.....	155
Natka Jankova Alagjovska.....	155
FORMATION OF READING COMPETENCE IN FIRST GRADER GIRLS IN SELF-TRAINING CLASSES IN BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN FULL-DAY EDUCATION CONDITIONS	163
Hristina V. Gergova.....	163
STE(A)M EDUCATION CHALLENGES IN BULGARIA	169
Mariya Zhelyazkova	169
THE ROLE AND CHARACTERISTICS OF THE TEACHER IN TEACHING.....	175
Jasmina Kurpejović	175
Admir Muratović	175
Ibro Skenderović.....	175
TEACHER’S HANDBOOK.....	181
Detelina Sergeeva Milkoteva.....	181
MUSIC EDUCATION IN THE INFORMATION AGE.....	189
Ventsislav Petrov.....	189
COMPARATIVE STUDY OF THE ORFF SCHULWERK SYSTEM AND THE METHOD RECOMMENDED BY THE MINISTRY OF EDUCATION AT PRIMARY SCHOOL STUDENTS..	195
Styliani Valasi.....	195
EMOTIONALITY AND MUSIC IN THE EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN	199
Ventsislav Petrov.....	199
STUDY OF THE FREQUENCY OF PRACTICING THE DIFFERENT TYPES OF SPORTS WITH A COMPULSORY NATURE IN PHYSICAL EDUCATION IN SCHOOL	205
Donka Zheleva-Terzieva	205
STUDY OF STUDENTS ATTITUDE ABOUT SPORTS ACTIVITIES DURING FREE TIME.....	211
Rositsa Dimkova.....	211
COMMUNICATION IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE AS A PREREQUISITE FOR AGGRESSION AND THE INFLUENCE OF COGNITIVE DISMODERATE INTERCOURSE	219
Vesela Ivanova Bozhkova	219
STIMULATING NON-STANDARDIZATION THROUGH ENVIRONMENTAL EDUCATION AT THE PRIMARY STAGE.....	225
Viktoriya Hristova	225
APPLICATION OF CHATBOTS IN EDUCATION.....	231
Melisa Azizovic	231

THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES IN LEARNING ENGLISH LANGUAGE DURING COVID-19 PANDEMIC

Simona Serafimovska

Goce Delchev University of Shtip, North Macedonia, simona.serafimovska@ugd.edu.mk

Natka Jankova Alagjovska

Goce Delchev University of Shtip, North Macedonia, natka.alagjovska@ugd.edu.mk

Abstract: In this paper, an attempt is made to emphasize the progressiveness in learning English in conditions of pandemic crisis with the help of modern technologies, which undoubtedly in the past two years have played a crucial role in this educational process. The success of learning the English language with the application of modern technologies, in which the main place is occupied by distance learning with the use of electronic devices, depends on several other factors. The equipment of higher education institutions with modern technologies forms the basis of distance learning, but it is also very important that teachers and assistants are ready to be actively involved in the electronic learning system with direct assistance to students, whether they are in the classroom or out.

The leading place in the study of English in the conditions of pandemic was the use of modern technological systems that enabled direct connection and interactivity of a large number of immediate users with a high degree of operability. Among them, the most common are: Google Classroom, Zoom, Schoology and Edmodo, The Moodle as well as Google Meet and WhatsApp. However, recent research conducted during 2021 shows that the most used platform internationally is WhatsApp. In decision making about which e-learning platform to be used the most influential factors were accessibility and affordability while the unstable network is the biggest obstacle to the use of platforms in online learning.

Keywords: E-learning, on-line teaching, pandemic, E-platforms, modern technologies and English language

1. INTRODUCTION

Towards the end of 2019, the world was preoccupied with information about pandemic infections that were later declared to be COVID 19, and the source of this unknown disease that was spreading at an incredible speed was China's Wuhan. The pandemic did not bypass our areas, and in a short time the world organization declared a general pandemic at the world level and proposed a series of measures that negatively affect the normal higher education process. Many countries have halted all face-to-face activities, including in-person schooling, due to the respiratory sickness caused by the disease. The pandemic required major adjustments in most aspects of life in order to deal with the consequences of pandemic control measures, and education was no exception.

During the epidemic, many countries' colleges, secondary schools, and elementary schools embraced an online education technique. Regardless of whether or not they were familiar with or prepared for online education, teachers and students have had to quickly adapt their teaching approaches. As a result of this predicament, a new phrase in academia has emerged: emergency remote education. Studies and models relating to online education have long been pushed.

Before the pandemic appeared, a good day of teaching at universities took place mainly in classrooms and with physical presence, while teachers and students did not have much experience with distance learning. For example, Taiwan has long supported accreditation of digital courses at the university level, and universities there help teachers record e-learning materials. As a result, university professors have more experience in teaching online. (Toquero, 2020).

The new situation in several universities in the world has led to different approaches in the educational process, but also different interpretations of the situation among students and teachers. However, online teaching had to be practiced. The latest studies have shown that in pandemic conditions, the application of new technologies in the teaching process was inevitable, therefore appropriate training for both teachers and students was necessary. Online learning has already become a practice.

2. SOME ASPECTS OF ON-LINE TEACHING DURING COVID-19 PANDEMIC

The epidemic has accelerated the move toward online and distance learning in higher education. However, the biggest obstacle to online learning is now the economic divide and uneven growth between regions, particularly in rural areas where resources are limited and teachers, equipment. The aforementioned difficulties considerably lower students' motivation for learning, which ultimately leads to imbalances in the growth of remote education and has a detrimental effect on higher education. Online teaching also brought certain problems related to the lack of appropriate technology, insufficient networking of higher education institutions with quality internet, inadequate

training of teachers and students, and of course the insufficient social element and socializing of students. These elements may reduce satisfaction with online learning and discourage further use (Ferdig et al., 2020).

According to the Ministry of Education's policy, university students were compelled to take online courses offered by their individual institutions during the pandemic, which dramatically expanded the use of online learning. But it is worthwhile. However, it is important to consider whether online education will remain popular in the future without such outside support and whether it would be as enticing with it.

Because of this, maintaining the continuous advancement of online education in the wake of the epidemic requires understanding the crucial factors affecting its use and suggesting modifications. On the other hand, the analysis of earlier studies revealed that students' willingness to use and accept e-learning platforms has a major role in determining whether online learning is successful as a teaching tool. The impact of external elements should therefore be taken into account in order to understand students' attitudes and adoption intentions towards online learning systems, and the elements should be explored through analysis of the surroundings where the students are educated. (Mo et al., 2021) the success of online teaching depends on the quality of the platform, the readiness of the teachers and of course the quality of the students. This will certainly contribute to the success of this type of teaching.

3. SOME SPECIFICS OF ON-LINE TEACHING AND USE OF NEW TECHNOLOGIES DURING THE COVID-19 PANDEMIC

All educational levels must immediately transition to online learning, which may present both an opportunity and a difficulty (Toquero, 2020). As a result, there has been a lot of research on remote emergency teaching during this terrible plague. It was said that there are many different reactions to higher education, such as non-responses, campus social isolation techniques, and a hasty reaction to entirely online courses.

According to a survey conducted among 1,148 professors employed by UK universities, Watermeyer and colleagues (2020). They asserted that online migration is seriously disrupting and producing severe dysfunction in both their personal and professional lives.

The results demonstrated that the quick switch to online learning was successful and that the learned skills may be put to good use going forward. Putra et al. (2020) used ten Indonesian websites to gather information about how pupils learned about the pandemic vacation. The results showed that parents' ability to support their children's learning and a lack of learning tools, such as Internet access, were to blame for students' difficulties learning at home. in Cyprus, Souleles and coworkers. (2020) held that disciplinary differences should be taken into account and that e-learning shouldn't be viewed as an addition to present teaching and learning methods. It is important to offer hurriedly organized seminars to teachers who need to address skill shortages, but this should not take the place of ongoing pedagogical and technology training.

Some professors from foreign Universities provided the following five specific teaching approaches for online education in pandemic scenarios when the outbreak in Beijing prevented students from attending class:

- 1) a strong association between online instructional design and student learning; 2) effective online material delivery; and
- 3) sufficient student support from instructors and teaching assistants.
- 4) high-quality participation to increase students' learning's breadth and depth; 5) backup measures to deal with unanticipated events on online learning platforms (Bao, 2020).

4. USE OF E-LEARNING SYSTEMS AND COMPLEX PLATFORMS IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

E-learning is one of the methods used to give education (Priyanto, 2009). Learning Management Systems are another name for e-learning programs and tools (LMS). A learning management system, or LMS, is a piece of software that virtualizes traditional teaching and learning procedures.

A few examples of E-learning or online system learning based on LMS are Zoom, Skype, Google Hangouts Meet, Ed Link, Moodle, Edmodo, Schoology, Google Classroom, and Self Platform. An English teacher needs to be able to maximize the teaching-learning process while teaching English (Fitria, 2019)

a) In light of the explanation provided above, recent research have focused on the issue, "What is the most popular online learning platform utilized by English professors at colleges and universities around the globe? The research have demonstrated that some English professors utilize two or more online learning systems in addition to using one or more online learning system. The most popular online learning system(s) have specifically emerged from a number of E-learning platforms: The first is the online learning platform Google Classroom, which is used by 40.3% of English teachers. Google Classroom is a Learning Management System (LMS) that it offers teachers as a way to interact with their students and learners and to distribute resources, questions, and assignments (Zhang, 2016). Even

Google Classroom is used to coordinate and manage paperless assignments for student and instructor cooperation (Scholl, 2019). The second is the Zoom online learning platform, which is used by 7.8% of English teachers. Zoom is a cloud-based video conferencing tool that may be used for live chat, webinars, online video conferencing, and audio conferences (Bernazzani, 2020). The third one is Schoology and Edmodo, which are used by 6.5% of English teachers. While Edmodo is a social network for educators that gives teachers tools to help them interact and communicate with their students and parents. Teachers can share student work, texts, videos, homework, and assignments. The Moodle, used by 5.3% of English teachers, was in fourth place. Moodle is a Learning Management System (LMS) that K–12 institutions, institutions of higher learning (colleges and universities), and private instructors use to supplement web-based learning in their courses and classes. The platform Google Meet and WhatsApp, which are used, respectively, by 2.8% and 2.6% of English teachers, tie for fifth place. The premium video conferencing tool offered by Google is called Google Hangouts Meet.

It's a service very much like video chat (Zapier, 2018). A computer-based technique called social networking enables people to share knowledge, concepts, and information with others via online communities and networks (Dollarhide, 2019). Social media includes, among other things, different platforms and etc. Studying after lessons, receiving tasks after class, taking an online test after class, and doing an online survey after class; Peer voting and evaluation after class; submission of work after class) and others (D) Roll call; Hardware and software status check; Other non-course-related reminders.

5. EXAMPLES AND EXPERIENCES IN APPLICATION OF THE NEW E-PLATFORMS DURING THE PANDEMIC

Research was done to find out which online learning tool was most frequently used during the pandemic conditions. Twelve different online learning platforms were presented to the participants. The platforms that were most often used during the pandemic are shown in Figure 1. Figure 1 in particular shows that the three most popular online platforms used were WhatsApp (34.11 percent), Zoom (18.6 percent), and Google Classroom (15.5 percent), platforms for first-figure e-learning during the pandemic vacation. Among e-learning platforms, Miro, Trello, and Seesaw are the least used. The least popular e-learning platforms are Seesaw, Trello, and Miro. In-depth research sheds light on higher education faculty members' preferences for online learning environments during home education in the pandemic era. According to the research, WhatsApp was the platform that institutions used the most frequently for their online learning throughout the pandemic. This result supports Coleman and O'Connor's (2019) findings that WhatsApp has gained popularity as a tool for learning assistance during the past ten years.

Students are increasingly familiar with WhatsApp's functions, which has increased its popularity. Almost everyone has a WhatsApp account, regardless of their age or background. University students and other young adults (18 to 34) regularly use WhatsApp to connect with friends and family. WhatsApp has been shown to facilitate learning goals and improve the learning experience (Zulkanain et al., 2020). (Madge et al., 2019). Zoom is the second most popular platform behind WhatsApp, with Google Classroom following in third.

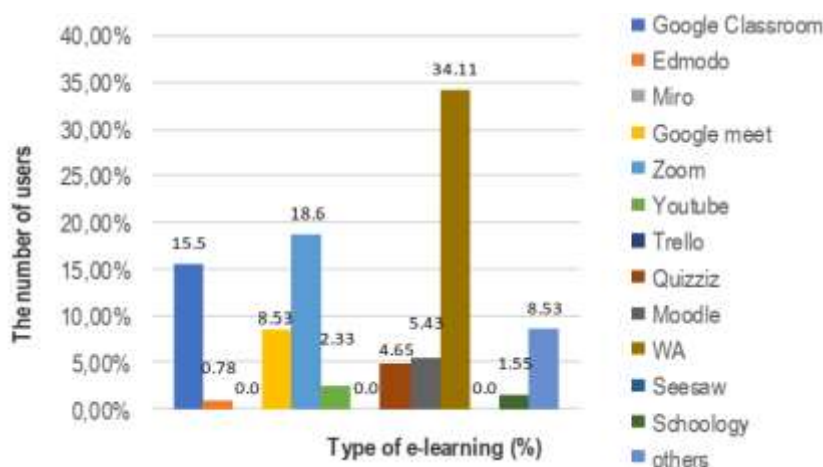


Figure 1. Platforms of e-learning during the COVID-19 pandemic

Zoom is one of the most widely used learning platforms today due to its ease of use and variety of features (Kohnke & Moorhouse, 2020). Professors even believe that Zoom is a powerful tool for facilitating online learning, and Google Classroom, one of Google's products, can be used to replace in-person instruction during the epidemic (Basilaia, 2020).

In response to the topic of why a certain e-learning platform was chosen during the pandemic, five elements were identified as being crucial in decision-making (Figure 2).

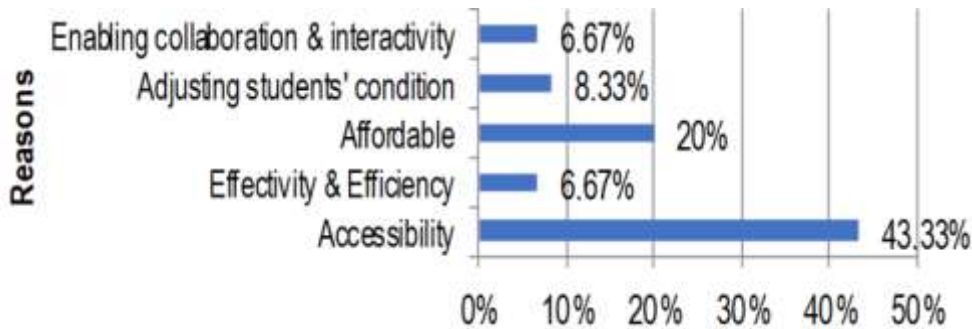


Figure 2. The five topmost reasons for choosing an online learning platform

Accessibility and cost are the most prominent factors in choosing an online learning platform, as seen in Figure 2. The ability to collaborate and communicate, modifying the health of the pupils, and effectiveness and efficiency are the last three factors. Users cited a number of factors for choosing online learning platforms, including accessibility, efficacy and efficiency, price, fit for students' needs, and the platform that the faculty already provides. Poor internet signals and internet quota issues are thought to be solved by a readily accessible and economical platform, especially in institutions with limited resources and budgets. WhatsApp has gained popularity as an accessible and affordable tool for online learning that supports collaborative learning, can store files for later use, and can be accessed from anywhere. There were 14 themes identified in terms of challenges faced when using an e-learning platform (Limited network, Insufficient Internet Quota, Unstable network, Power Outages, Controlling Aspects, Scheduling Aspects, Assessment, Plagiarism, Difficulties in Delivering Materials, Technical Problem, Adaptation Issue, Lack of Students' Comprehension, Nature Condition, Never happened), with the top five appearing in Figure 3.

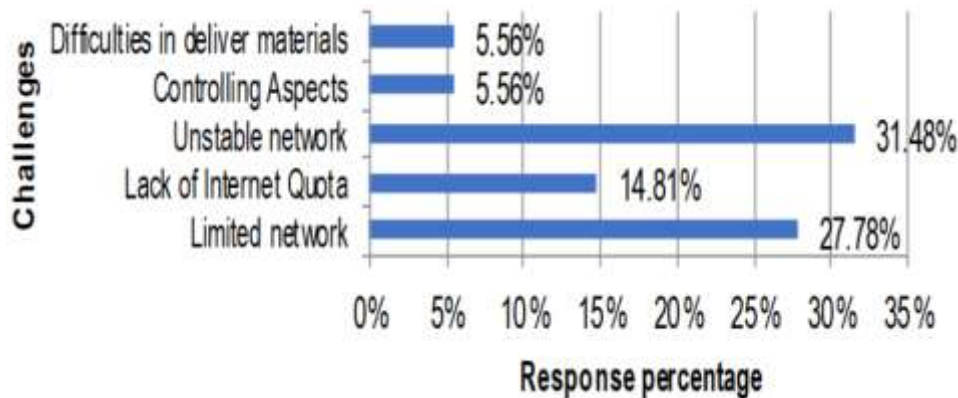


Figure 3. Top 5 reasons to choose an eLearning Platform

The majority of the issues that users encountered when utilizing the platforms for online learning were related to the internet network. The main barrier to using platforms for online learning is an unstable network, which is followed by a lack of internet quota, an unpredictable network, controlling factors, and challenges with content delivery. Users claim that the biggest obstacle is an issue with the internet network that is related to its level of stability and limitations. Online learning requires a strong internet connection because a weak internet connection

can obstruct access and hinder learning (Taunidah et al., 2021). The internet quota barrier is a typical barrier in underdeveloped countries because internet quotas aren't always available and not everyone has a sizable salary. Another obstacle with online learning was the transfer of knowledge due to professors' inability to explain some topics to pupils in person; difficulties carrying out practical exercises; and the fact that preparation required more time and effort than in-person classes. The final problem is the lecturer's incapacity to control students while they are learning online, which has a number of effects, one of which is a decline in the students' desire to put what they have learned into practice.

The practice of the educational process in a pandemic situation brought progress in the application of modern technologies in the study of English, although the application of those technologies was different at different levels of education and in different educational systems. Some students from the Goce Delchev University of Shtip, Republic of North Macedonia, tried to see these newly created post-pandemic conditions through our latest survey through the platform Survey Monkey. Through four most frequently asked questions related to online teaching, 25 students from the English department, 2nd year were interviewed. The results of the latest survey, conducted at the end of the pandemic conditions, are shown in Figures 4,5,6 and 7.

Does your institution/university support Online Learning System?

Answered: 25 Skipped: 0

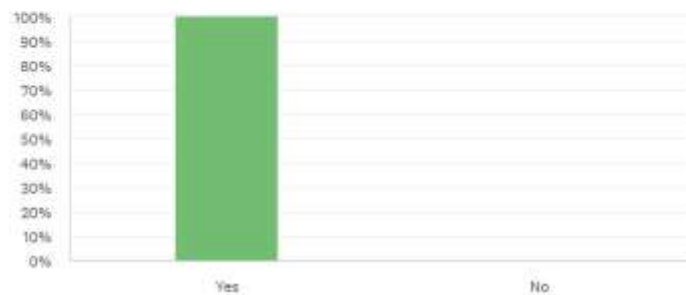


Figure 4. Illustration of the support of online learning at the institution

What kind of Online Learning System do you use in the process of ELT?

Answered: 25 Skipped: 0

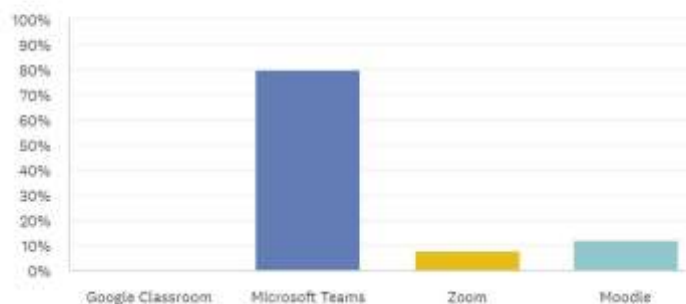


Figure 5: Graph of using the different kind of platforms in the process of ELT

Do you use the Online Learning System in teaching English now in your institution?

Answered: 25 Skipped: 0

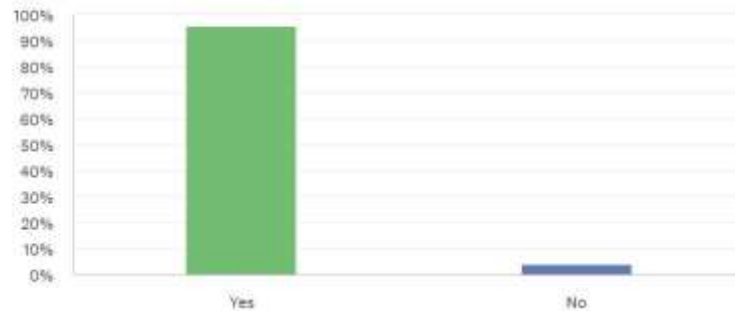


Figure 6. Illustration of using online learning in the process of teaching English

Do your professors give you assignments or quizzes within the the Online Learning System ?

Answered: 25 Skipped: 0



Figure 7: Diagram depicting the various types of tasks used in online learning

The diagram shown in (Fig. 4) shows that literally 100% of the respondents answered that they support online teaching. On the question of what type of platform do you use during the study of English, it can be seen that most of the respondents answered that they use Microsoft Teams, which in practice is traditionally the most used platform at the Goce Delchev University of Shtip. Some of the respondents answered that they also use Zoom, Google Meet, and Moodle platforms. When asked if the online platform is currently used in the process of ELT, most of the surveyed students answered that 90% use it, while only about 10% do not use it (Fig. 6), which once again shows that online teaching in pandemic conditions is practically irreplaceable. A diagram (Fig. 7), depicting the various types of tasks used in online learning 60% of the respondents answered that there is a mix between tasks, essays, and quizzes. However, 20% answered that they have assignments, which practically means that online teaching is implemented with real values.

6. CONCLUSION

From all of the above, it can be concluded that the use of contemporary technology in the process of ELT has definitely played a significant role in the pandemic conditions. Learning outside of educational institutions was made possible through E-learning, on-line teaching and the use of educational platforms. The most commonly used E-platforms in learning English were: Google Classroom, Zoom, Schoology and Edmodo, The Moodle as well as Google Meet and WhatsApp.

The International experience and research has shown that the most commonly used E-platform in terms of COVID-19 is WhatsApp with 34.11%, followed by Zoom and Google Classroom with 18.6% and 15.5%, respectively. The

main reason to choose certain e-learning platform was its accessibility (with high 43.33%). With 31.48%, unstable networks are still the main barrier to using platforms for online learning.

REFERENCES

- Bao, W. (2020). *COVID -19 and Online Teaching in Higher Education: A Case Study of Peking University*. Hum. BehavEmerg Tech 2 (2), 113–115. doi:10. 1002/hbe2.191
- Basilaia, G. (2020). *Replacing the classic learning form at universities as an immediate response to the COVID-19 virus infection in Georgia*. International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology, 8(3), 101–108. <https://doi.org/10.22214/ijraset.2020.3021>
- Basilaia, G., & Kvavadze, D. (2020). *Transition to online education in schools during a SARS-CoV-2 coronavirus (COVID-19) pandemic in Georgia*. Pedagog. Res. **2020**, 5, em0060. (CrossRef)
- Dollarhide, M. E. (2019, May 2). *Social Media*. Investopedia. www.investopedia.com/terms/s/social-media.asp
- Kohnke, L., & Moorhouse, B. L. (2020). *Facilitating synchronous online language learning through Zoom*. RELC Journal, 003368822093723. <https://doi.org/10.1177/0033688220937235>
- Madge, C., Breines, M. R., Dalu, M. T. B., Gunter, A., Mittelmeier, J., Prinsloo, P., & Raghuram, P. (2019). *WhatsApp use among African international distance education (IDE) students: transferring, translating and transforming educational experiences*. Learning, Media and Technology, 44(3), 267–282. <https://doi.org/10.1080/17439884.2019.1628048>
- Mo, C.-Y., Hsieh, T.-H., Lin, C.-L., Jin, Y.Q., & Su, Y.-S. (2021). *Exploring the Critical Factors, the Online Learning Continuance Usage during COVID-19 Pandemic*. Sustainability 2021, 13, 5471. <https://doi.org/10.3390/su13105471>
- Priyanto, H. (2009). *Redesign of E-Learning Development In Indonesia*. Journal for Vocational and Technical Education and Training, 9 (1). pp. 85-93. ISSN 1810-5416
- Scholl, H. (2019). *My Google Classroom Training Guide*. Estalontech.
- Singhal, T. (2020). *A Review of Coronavirus Disease-2019 (COVID-19)*. Indian J. Pediatr. 87 (4), 281-286. doi:10.1007/s12098-020-03263-6
- Souleles, N., Laghos, A., & Savva, S. (2020). *From Face-To-Face to Online: Assessing the Effectiveness of the Rapid Transition of Higher Education Due to the Coronavirus Outbreak*, in 15th International Technology, Education and Development Conference, Cyprus, November 9–10, 2020. doi:10.21125/iceri.2020.0274
- Toquero, C. M. (2020). *Challenges and Opportunities for Higher Education amid the COVID-19 Pandemic: The Philippine Context*. Pedagogical Res. 5 (4), em0063. doi:10.29333/pr/7947
- Watermeyer, R., Crick, T., Knight, C., & Goodall, J. (2020). *COVID-19 and Digital Disruption in UK Universities: Afflictions and Affordances of Emergency Online Migration*. High Educ. (Dordr) 81, 623–641. doi:10.1007/s10734-020-00561-y
- Zapier, M. (2018, April 25). *A guide to Google Chat: Google Hangouts vs. Google Hangouts Chat vs. Google Hangouts Meet*. Zapier. <https://zapier.com/blog/googlehangouts-meet-guide/>
- Zhang, M. (2016). *Teaching with Google Classroom*. Packt Publishing Ltd.v.8n.3p.59
- Zhang, W., Wang, Y., Yang, L., & Wang, C. (2020). *Suspending classes without stopping learning: China's education emergency management policy in the COVID-19 outbreak*. J. Risk Finan. Manag. 13:55. doi: 10.3390/jrfm13030055

FORMATION OF READING COMPETENCE IN FIRST GRADER GIRLS IN SELF-TRAINING CLASSES IN BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN FULL-DAY EDUCATION CONDITIONS

Hristina V. Gergova

College of Pedagogy – Pleven, University “St. Cyril and Methodius” Veliko Tarnovo, Bulgaria,
h.gergova@ts.uni-vt.bg

Abstract: Literacy is a basic human right and a fundamental factor for individual and social development. It is essential for:

- the possibility of the individual to grow as a person;
- the lifelong learning process;
- the formation of quality citizens of the world.

The established perception of the term "literacy" in Bulgaria is related to mastering the ability to read and write in Bulgarian. These are general learning skills and without them the young student would not be able to continue his studies further. Any success in acquiring decoding skills (combined with reading comprehension) and writing skills favors the creation of a positive attitude in the student towards the learning process. The mastery of reading and writing skills creates good prerequisites for high achievements of students in any academic discipline

Of key importance for the literacy of adolescents is the initial stage of the basic educational degree. Building reading skills begins in a child's first year of school. Along with the formation of these skills, it is very important to encourage children's interest in the written word, which is of great importance for the development of the student's personality.

Elementary school age students are highly motivated and eager to demonstrate their reading skills to adults. The elementary teacher must maintain and develop this attitude and show the adolescent how diverse in purpose and topic texts exist and how many different sources of reading information there are.

During the training of children at school, together with the formation of reading and writing skills, far more ambitious tasks related to promoting and increasing their literacy and provoking an interest in reading must be solved.

An invariable part of the concepts of "literacy" and "linguistic literacy" is the concept of "reading competence". The formation and improvement of this competence should not be the goal and task of Bulgarian language and literature education only. It should be the goal and task of all activities in the conditions of the students' full-day education.

In this article, the essence of the concept of "reading competence" is considered and some methods, techniques and techniques are proposed, applicable also in self-training classes in Bulgarian language and literature in the first grade with the aim of forming this competence.

Keywords: literacy, reading competence, self-training in Bulgarian language and literature, interactive methods and techniques

ФОРМИРАНЕ НА ЧЕТИВНА КОМПЕТЕТНОСТ У ПЪРВОКЛАСНИЦИТЕ В ЧАСОВЕТЕ ЗА САМОПОДГОТОВКА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В УСЛОВИЯТА НА ЦЕЛОДНЕВНО ОБУЧЕНИЕ

Христина Гергова

Педагогически колеж – гр. Плевен, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България,
h.gergova@ts.uni-vt.bg

Анотация: Грамотността е основно човешко право и фундаментален фактор за индивидуално и социално развитие. От съществена важност е за:

- възможността на индивида да израства като личност;
- процеса на учене през целия живот;
- формирането на качествени граждани на света.

Установеното възприемане за термина „грамотност“ в България е свързано с овладяването на уменията за четене и писане на български език. Това са общоучебни умения и без тях малкият ученик не би могъл да продължи обучението си по-нататък. Всеки успех в усвояването на уменията за декодиране (съчетани с разбиране на прочетеното) и за писане благоприятства създаването на позитивно отношение у ученика към

процеса на учене. Овладяването на умения за четене и писане създава добри предпоставки за високи постижения на обучаваните по всяка учебна дисциплина.

От ключово значение за ограмотяването на подрастващите е началният етап на основната образователна степен. Изграждането на умения за четене започва през първата година на детето в училище. Много е важно заедно с формирането на тези умения да се насърчи и интересът на децата към писаното слово, което е от голямо значение за развитието на учениковата личност.

Учениците в начална училищна възраст са много мотивирани и имат голямо желание да показват пред възрастните четивната си техника. Началният учител трябва да запази и развие това отношение и да покаже на подрастващите колко разнообразни по цел и тема текстове съществуват и колко различни източници на информация за четене има.

По време на обучението на децата в училище заедно с формирането на уменията за четене и писане трябва да се решават и далеч по-амбициозни задачи, свързани с насърчаване и повишаване на грамотността им и провокиране на интерес към четенето.

Неизменна част от понятията „грамотност“ и „езикова грамотност“ е понятието „четивна компетентност“. Формирането и усъвършенстването на тази компетентност не трябва да е цел и задача само на обучението по БЕЛ. Тя трябва да е цел и задача на всички дейности в условията на целодневното обучение на учениците.

В настоящата статия се разглежда същността на понятието „четивна компетентност“ и се предлагат някои методи, техники и похвати, приложими и в часовете за самоподготовка по български език и литература в първи клас с цел формиране на тази компетентност.

Ключови думи: грамотност, четивна компетентност, самоподготовка по български език и литература, интерактивни методи и техники.

1. УВОД

Безспорно грамотността е главна ценност в съвременния динамичен свят. Езиковата грамотността е главно право на човек и е основно условие за лично и обществено развитие. От съществена важност е за личностното развитие на индивида, за ученето през целия живот и за качествено участие в обществения живот. У нас все още няма общоприето тълкуване на понятието грамотност. Най-често грамотността се обвързва с овладяване на четенето и писането на български език. Четенето и писането са общоучебни умения и без тях малкият ученик не би могъл да продължи обучението си по-нататък. Всеки успех в усвояването на способности за четене (съчетани с разбиране на прочетеното) и за писане благоприятства създаването на позитивно отношение на ученика към процеса на учене и създава добри предпоставки за високите му постижения по всички учебни предмети.

Съществуват три нива на езикова грамотност – базова, функционална, комплексна грамотност.

В основата на базовата грамотност стоят основните умения за декодиране (съчетано с разбиране на прочетеното) и за писане, както и за използването на българския книжовен език правилно.

В основата на функционалната грамотност са залегнали разбирането, осмислянето и използването на писмената реч за:

- реализиране на определени стремежи;
- развитие на възможностите на личността;
- качествено участие на индивида в обществото.

Формирана е функционална грамотност тогава, когато ученикът може да чете и пише самостоятелно, употребява и интегрира тези дейности в различни сфери.

В основата на комплексната грамотност са залегнали компетентности, свързани със създаването, разбирането, тълкуването и критичната оценка на писмена информация. Тя е от решаваща важност за личното, общественото и професионалното реализиране на личността. Гарант е за постигане на културно и устойчиво развитие.

2. ОСНОВНА ЧАСТ

Неизменна част от понятията „грамотност“ и „езикова грамотност“ е понятието „четивна компетентност“. Затова тя се разглежда на фона на тези по-обща понятия.

Четивната компетентност, формирана и усъвършенствана в началния етап на основната образователна степен, е съвкупност от знания, умения и отношения в сферата на усвояването и разбирането на писмената реч.

Знанията, залегнали в основата на тази компетентност, са за:

- връзката между звук и буква;

- жанровото многообразие на изучаваните в начална училищна възраст произведения;
- жанровите особености на даден текст;
- различни автори на произведения за деца.

Уменията, залегнали в основата на четивната компетентност, са за:

- четене, съчетано с разбиране на прочетеното;
- възприемане, осъзнаване и интерпретация на текст;
- ориентиране в случката;
- открояване образите на героите;
- прилагане на адекватен начин на четене спрямо вида на текста и целта на четене;
- отделяне на епизодите в произведението;
- избиране на книга за четене чрез ориентиране в извънтекстовите компоненти (заглавие, илюстрации, съдържание и т.н.);
- обсъждане на самостоятелно прочетен текст;
- препоръчване на произведение за самостоятелно четене;
- запознаване с творчеството на писател;
- характеризиране на литературен герой;
- откриване на практическа основа на спецификите в художествената форма;
- участие в литературна дискусия;
- откриване на информация в текст.

В основата на четивната компетентност стои и насърчаването на прояви на **отговорно отношение** към езика и културата – ученикът проявява осъзнато и отговорно отношение към българския език и българската култура, изразено на нивото на четивната му компетентност.

Формирането на четивна компетентност започва още през първата година на детето в училище. Труден и продължителен процес е. Той включва:

1) овладяване на знания за:

- връзката между звук и буква;
- жанровото многообразие на изучаваните в I клас произведения – приказка, разказ, стихотворение, гатанка;
- спецификите на стихотворната и нестихотворната реч;
- автори на произведения за деца.

2) изграждане на умения за:

- четене, възприемане, осъзнаване и интерпретация на изучавано произведение;
- ориентиране в оформлението на книга;
- обособяване и характеристика на литературните герои;
- откриване на връзката между текст, заглавие и илюстрация на текста;
- запознаване с творчеството на писател.

3) насърчаване на прояви на отговорно отношение към езика и културата – ученикът проявява осъзнато и отговорно отношение към българския език и българската култура.

Четивната компетентност включва четивната техника, уменията за работа с текст, за разбиране на съдържанието му и неговото използване и осмисляне. За нейното успешно реализиране от съществено значение са нагласите и мотивацията на самите ученици. В основата на формирането на тази компетентност стои четенето като когнитивен процес с всички негови елементи.

Четеното е една от разновидностите на речевата дейност. То е опосредствено речево общуване и сложен познавателен процес на декодиране на символи, целящ да се създаде или да се извлече смисъл. То е могъщо средство за получаване на езикови умения за комуникация, за обмен на идеи и информация (Радев, 2013, с. 429). Усвояването на четенето обогатява възможностите за речево общуване, прави възможно преодоляването на времето и пространството.

Актът на четене трябва да съдържа два компонента – техника на четене (декодиране) и разбиране. Необходимо е те да се формират в единство. При декодирането се осъществява преход от графичната форма на думата към звуковата. Разпознава се думата като смислова единица. Основава се на буквите, последователността им в думите, правилата за съотношението между буквите и звуковете и граматическите и семантичните особености на думите (Георгиева, Йовева, Здравкова, 2013, с. 43).

В основата на четенето с разбиране е извличането и интерпретацията на информация от текст.

Според Пол Бърнс съществуват четири типа разбиране:

- буквално разбиране – включва разбиране на пряко представената в текста информация;
- интерпретативно разбиране – предполага тълкуване на загатната информация;
- критично разбиране – свързва се с оценяване на прочетеното;

- творческо разбиране – предполага появата на нови идеи във връзка с прочетеното (Георгиева, Йовева, Здравкова, 2013, с. 45).

Според Горещки усвояването на четенето преминава през три етапа:

- аналитичен етап;
- етап на овладяване на цялостни синтетични етапи на четене;
- синтетичен етап.

През аналитичния етап се овладява звукосливането. Този етап се характеризира с бавен темп на четене и смесване на близки по форма букви или буквуване. Характерно за този етап е, че разбирането е след декодирането. Това е така наречената функционална асиметрия.

При етапа на овладяване на цялостни синтетични етапи на четене се извършва пренасочване на декодиращите умения при четене от четене на срички към четене по цели думи. На този етап започват да се синхронизират декодиране и разбиране. В следствие от това се забелязва насоченост към включване на отгатване какво следва при четене. Това пък от своя страна (в някои случаи) води до четивна неправилност, но пък увеличава темпа на четене.

При синтетичния етап техниката на четене се автоматизира, а вниманието е съсредоточено върху разбиране на прочетеното. Детето чете с фразова интонация цели думи и съчетания от думи. Увеличава се скоростта, с която се чете (Георгиева, Йовева, Здравкова, 2013, с. 47).

Когато е налице владееене на всички компоненти на четенето като дейност (т.е. ученикът притежава добра техника на четене, разбира смисъла на текста и може да интерпретира, заложената в него информация), можем да говорим за удовлетворително формирана четивна компетентност.

Формирането на четивната компетентност е продължителен и труден процес. Поради това трябва да е основна цел не само на езиковото и литературно обучение в I клас, а и на дейностите, включени в часовете за самоподготовка по този учебен предмет в условията на целодневното обучение.

Самоподготовката е съществена част от целодневното обучение. Тя заема важно място в образователния процес. Самото наименование на дейността отразява нейната специфика. Освен че благоприятства овладяването на учебното съдържание, тя съдейства за формирането на навици и развиването на умения за самостоятелно учене. Стимулира любознателността и стремежа на ученика към изява. Дейностите, включени в тази част от целодневното обучение, усъвършенстват комуникативните умения на подрастващите и ги учат на толерантност при взаимодействие.

Самоподготовката не повтаря преподавателската дейност в часовете по БЕЛ. Тя е нейно продължение. Обединява ги фактът, че се определят от едно и също учебно съдържание.

Основните цели на часовете за самоподготовка по български език и литература в първи клас са:

- стимулиране на любознателността и стремежа към знание;
- допринасяне за правилното и трайно усвояване на учебния материал;
- подобряване и развитие на езиковите компетенции, мисленето, паметта, въображението и концентрацията;
- формиране на навици за самостоятелно учене с разбиране;
- усъвършенстване на уменията за общуване и толерантност;
- мотивиране на детето да се научи да чете чрез различни методи и техники;
- развиване на четивната техника и разбирането на прочетеното;
- формиране на траен интерес към четенето.

Методическите похвати, които могат да улеснят процеса на формиране на четивна компетентност у първокласниците, приложими и в условията на обучение в часовете за самоподготовка по БЕЛ, са:

- подборно четене;
- изразително четене;
- четене по роли;
- преразказване;
- драматизация;
- илюстриране.

Подборното четене е методически похват, служещ за възприемане и осмисляне на текст. При приложението му учителят задава въпрос по съдържанието на прочетения текст, а ученикът трябва да му отговори чрез цитат и да разсъждава върху прочетеното.

Изразителното четене предполага откриване и осмисляне на авторовото отношение към изобразеното в съответното произведение. Чрез този похват се разкрива емоционалния подтекст, задълбочава се читателското възприемане. Дава информация доколко текстът е разбран. Предотвратява монотонното, механично четене.

Четенето по роли е похват, изискващ осмисляне на мястото на определен герой в произведението, откриване на авторовото отношение към него, както и взаимоотношенията с другите герои. Чрез използването на този похват учителят получава информация доколко ученикът е възприел позицията на героя.

Преразказването на текст изисква ученикът да направи интерпретация на развитието на действието в хронологична последователност. При него ученикът изразява несвидетелско отношение.

Драматизацията е друг често използван похват в процеса на формиране на четивна компетентност. С помощта на учителя първокласниците драматизират изучаваното литературно произведение. В процеса на подготовка на драматизацията учениците заедно с учителя обсъждат какви ще бъдат костюмите и декорите, какво ще правят героите на сцената, какъв ще бъде афишът за представлението и т.н.

Илюстрирането е похват, който изисква интерпретирането на художествения текст чрез средствата на изобразителното изкуство (Иванова, 2021).

Всички тези похвати, приложени и в часовете за самоподготовка по БЕЛ, ще гарантират удовлетворителното формиране на четивната компетентност. Без да са разбрали същността на прочетения текст, учениците не могат да изпълнят поставените изисквания при приложението на изброените похвати.

Според Петров трябва да се разработят „механизми за иновативна дейност... при решаване на житейски проблеми“ (Петров, 2020, с. 124). Затова от помощ при изпълнението на горепосочените цели е приложението на интерактивните методи и техники и в часовете за самоподготовка.

Понятието интеракция означава взаимодействие. В процеса на педагогическата комуникация интеракцията се разглежда като активно взаимодействие между участниците в образователния процес (учител – ученици; ученици – ученици и т.н.). Интерактивността е важен елемент от образователния процес и е средство за развитие на учениковата личност.

Интерактивните методи и техники на обучение предполагат партньорски взаимоотношения и диалогов вид комуникация между самите ученици, между обучаваните и интерактивната мултимедия, между учениците и учителя. При тях ученикът е активен участник в учебния процес (самостоятелно или в партньорство с другия). Носи отговорност за резултатите от обучението. Учителят е фасилитатор, т.е. помощник по пътя на конструиране на знанието. Повишава се самостоятелността на учениците. Тези методи и техники са ориентирани към продуктивна дейност. Всичко това създава възможности за развитие на личността на подрастващите въз основа на съпреживяване, диалог, анализ и вземане на решения. Интерактивните методи подпомагат изграждането на една нова образователна действителност, която се основава на съвместното търсене, обсъждане и намиране на решения.

С цел формиране на четивната компетентност в часовете за самоподготовка по БЕЛ в първи клас могат да се използват интерактивни методи и техники като:

- Техника „Къщата на гласните“ – съдейства за затвърдяване на единството буква-звук. Подпомага и процеса на овладяване на механизма на четене. В Къщата „живеят“ само гласните. Съгласните „идват“ при тях, „чукат“ на вратата, но могат да „влязат“ само ако „разкажат“ нещо за себе си. Избрани произволно ученици застават един до друг, вдигат дадените им карти с букви пред себе си, а останалите четат образуваните срички и думи. След това избраните разменят местата си и отново всички деца четат, образуваните срички и думи. Тази техника най-често се използва за съставяне на срички и четене на думи по време на буквения етап от периода на ограмотяване.

- Драматизации – метод, при който се възпроизвежда определен сценарий въз основа на прочетен текст под формата на монолог, диалог или пантомима. След това се прави коментар;

- Дидактични игри – често използван метод за отражение и усвояване на действителността чрез дейността на децата във въображаем план. Те са изключително добре приложими в часовете за самоподготовка по БЕЛ. Още в първи клас по занимателен и достъпен начин водят малките ученици към овладяване на знанията. Те могат умело да се приложат и в процеса на формиране и усъвършенстване на четивната компетентност. Това са игрите:

- „От коя приказка съм?“ – разказва се част от позната приказка. Учениците трябва да открият от кое произведение е откъсът. Следва прочит на целия текст и анализ на съдържанието му от учениците, отговаряйки на въпроси, задани от учителя. Следва преразказ на приказката първо с помощта на илюстрации, а по-късно и без.;

- „Познай, прочети и разкажи“ – учениците разпознават по илюстративен материал изучено произведение. Дава им се възможност да го прочетат, да отговорят на няколко въпроса по съдържанието му, да подредят епизодите му и да го преразкажат.;

- „Подреди, прочети и разкажи“ – учениците подредят пъзел, който изобразява литературен герой от познато произведение. След като разпознаят героя (като използват текста на литературното произведение и прилагат умения за четене с разбиране) отговарят на конкретни литературни въпроси, зададени от учителя.

Целта им е прилагане на умения за интерпретация на определени факти с различна дълбочина на смисъла, зададен в произведението. От подрастващите се очаква да открият непосредствената информация от текста и, основавайки се на собствения си опит, да разберат прочетеното и да направят интерпретация.

За успешното формиране на четивна компетентност от съществено значение са нагласите и мотивацията на самите ученици. Създаването на библиотека на класа е един добър начин за провокиране на интереса на първокласниците към четенето като дейност. Голяма част от книгите в нея да са създадени от самите деца. По време на буквения етап от периода на ограмотяване могат да изработят малки книжки, съдържащи интересен текст и илюстрация към него. Първо да се работи по текста за затвърдяване на съответните звук и буква и подобряване на уменията за четене и разбиране на прочетеното. След това децата да оцветят илюстрацията и книжката получава завършен вид. По този начин се създават едни мини книжки, които да станат част от библиотеката на класа. Тези книжки ще отразяват индивидуалните възможности на децата за справяне с поставената задача. Могат да се използват за проследяване развитието на първокласниците, тъй като могат да се изработват периодично, а някои от задачите да са идентични.

И така, докато у първокласниците се формира начална грамотност и четивна компетентност, се упражняват в изработването на мини книжки. След буквения период работата може да продължи със създаване на други книжки, съдържащи текстове на любими произведения за деца. Работата по създаването им започва с четене на самото произведение и анализиране на съдържанието му. След това се оцветява или рисува илюстрация към него. Всяко дете от класа може да получи различна страница от бъдещата книга. Но на всяка страница трябва да има откъс от произведението и илюстрация към него. По този начин могат да се създадат книжки с приказки, разкази, стихотворения и гатанки, които да станат част от библиотеката на класа. По този начин се създава интерес към четенето и желание да се развиват уменията за четене и разбиране на прочетеното.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Четивната компетентност представлява съвкупност от добра четивна техника и умения за разбиране и усвояване на прочетен текст. Нейното формиране е продължителен и нелек процес. Затова е необходимо още от първи клас да се полагат усилия и да се извършват целенасочени дейности за нейното формиране. Необходимо е първо да се създаде интерес към четенето като дейност, след това да се формират умения за четене и разбиране на прочетеното. Трябва да се създаде интерес и желание у децата да четат повече. Необходимо е да се усвоят различни целесъобразни техники на четене и за учене изобщо. Това не трябва да е цел единствено на обучението в часовете по български език и литература, а трябва да бъде част и от самоподготовката по този учебен предмет в условията на целодневна организация на обучението.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиева, М., Йовева, Р., & Здравкова, Ст. (2013). *Обучението по български език и литература в началното училище*. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски”, с. 43-45
- Гюрова, В. (2006). *Интерактивността в учебния процес*. Агенция ЕВРОПРЕС, С.
- Иванова, Н. (2018). *Формирането на компетентности в обучението по български език и литература в I – IV клас*. РААБЕ, С., с. 33-41
- Иванова, Н. (2019). *Литературното обучение в началния етап на основната образователна степен*. БГ учебник, С.
- Иванова, Н. (2021). *Формиране на умения за четене с разбиране и извличане на информация от различни източници чрез обучението по български език и литература в начална училищна възраст*. УИ „Св. Климент Охридски“, С., с. 133-141
- Йочева, К. (2017). *Иновативни техники в обучението по български език в началното училище*. Сборник с доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. Част втора. София, Институт за български език към БАН.
- Минчева, Р. (2015). *Усъвършенстване на четивните умения на малкия ученик чрез интерактивно обучение по български език*. Сп. Педагогическо издателство ОБРАЗОВАНИЕ, № 3, 2015
- Петров, В. (2020) *Иновационни подходи в музикалното образование*. Сб. с доклади от научно-практическа конференция "Актуални политики и практики в образованието, Компетентностният подход в образователния процес", Плевен, с. 123-126
- Радев, Пл. (2013). *Енциклопедия на науките за образованието*, Пловдив, с. 429
- Закон (2015). *Закон за предучилищното и училищното образование*, Държавен вестник, брой 79
- Стратегия, (2013). *Национална стратегия за насърчаване и развитие на грамотността, 2013-2020*, МОН. www.mon.bg
- Горещки, В. (1997). *О психофизиологических механизмах чтения*. – В: Русский язык в начальных классах (Теория и практика обучения). М.

STE(A)M EDUCATION CHALLENGES IN BULGARIA

Mariya Zhelyazkova

Department for Information and In-service Teacher Training, Trakia University, Stara Zagora, Bulgaria,
maria.zhelyazkova@trakia-uni.bg

Abstract: Technological progress has led to the development and implementation of innovative approaches, methods and practices in our educational system. One direction of this trend is STE(A)M education. After the global advent of STE(A)M learning, the education system in Bulgaria faces certain challenges: creating suitable STE(A)M environment, teacher-training and preparation for approach implementation, student and pupil instruction using modern educational approaches, STE(A)M in particular, development and approbation of good pedagogical practices.

This article presents the results of a research encompassing Bulgarian publications in the field of STE(A)M in the last four years. The aim is to find answers to the question: “What is the direction Bulgaria has assumed to work towards overcoming the obstacles and challenges?” The research method used in the article is *analysis* of published articles from Bulgarian authors, regarding STE(A)M education in Bulgaria.

The research was carried out from the end of 2022 to the beginning of 2023. It encompasses fifty articles published between 2018 and 2022 in various e-media and conventional paper issues. Derivation of key words such as “STEM education”, “STEM learning”, “STEM essence”, as “STEAM education”, “STEAM learning”, “STEM approach” and “STEAM approach” were used to find the articles. After thorough analysis, it was confirmed that 38% of all Bulgarian articles investigate the essence of STEM/STEAM education.

The results of a survey amongst teachers, administrators and university students is also presented in the article. The aim is to shed light on the current attitude of working and future pedagogical experts towards STE(A)M education. The teacher and student survey was conducted during the previous three school years (2020-2021, 2021-2022, 2022-2023). The interval of the survey was after the start of the national programme “Development of School STEM Environment” of the Ministry of Education and Science. There are certain differences between the opinions of the students, due to the fact that the majority have learnt the most about STE(A)M through social networks, and the rest have been taught a compulsory university subject – STEAM-based training in Informatics and Information Technologies. The percentage of teachers acquainted with the essence of STE(A)M education is significantly lower, and the implementation of the STE(A)M approach in Bulgarian education is a rather slow process.

Keywords: STE(A)M education in Bulgaria, STE(A)M approach, teachers, students, STEM centres

1. INTRODUCTION

The STE(A)M approach has prevailed globally in the field of education for the last two decades. It is due to the fact that while using it the student is the focus of training and interdisciplinary and transdisciplinary lessons are part of the process. Training changes focus from theoretical concepts to practical activities aiming at improving the competences and developing the skills of the students. This has imposed several challenges to Bulgarian education: creating suitable STE(A)M environment, teacher-training and preparation for approach implementation, student and pupil instruction using modern educational approaches, STE(A)M in particular. Facing the first challenge, the national programme “Development of School STEM Environment” of the Ministry of Education and Science, which “aims at creating school STEM centres and focuses on studying and applying competences in the field of mathematics and sciences in Bulgarian state and municipal schools”, started in 2020 (MON, 2020). After the initial physical creation of STEM centres in Bulgaria, the teachers faced the challenge of implementing STE(A)M lessons and activities. This led to the necessity of improving the competences of university instructors and clarification of the theoretical concepts regarding STEAM approach and its implementation. The final stage was to prepare and carry out training courses on STE(A)M education.

The aim of the review is to perform a literary analysis regarding STE(A)M education in Bulgaria in two directions – essence of the approach and opinion of teachers and students of its applicability in education. The search of relevant scientific articles was done using <https://scholar.google.com/>, it also includes articles published in Bulgarian STEM magazines and anthologies. Derivation of key words such as “STEM education”, “STEM learning”, “STEM essence”, as “STEAM education”, “STEAM learning”, “STEM approach” and “STEAM approach” were used to find the articles. The articles had to meet the condition to be written by Bulgarian authors - university lecturers and teachers. After review and analysis, 50 STEM and STEAM education related articles by Bulgarian authors were chosen.

2. ESSENCE OF STE(A)M EDUCATION

The acronym STEAM stands for Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics. The scientific fields involved in STE(A)M are rather wide-ranging and constantly evolving, that is why there is not unity regarding the terminology of STE(A)M's essence. The most frequently used terms globally in STE(A)M's definition are "integrated", "interdisciplinary" and "approach". STE(A)M is defined as interdisciplinary or transdisciplinary approach, which integrates separate disciplines (Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics) in a complex unity. The approach is founded on project based learning, solving real life problems in order for the students to gain personal experience, teamwork and developing 21 century skills.

After analysis of articles from Bulgarian authors, it is noted that 19 of them in total regard the essence of STEM/STEAM education. The review shows a very small part of the authors examine the theoretical concept of the emergence and development of STEM/STEAM education (Kozhuharova & Zhelyazkova, 2021) (Garov & Peykova, 2019, 11.07-08), (Kotseva, 2021. 06.04-06)). Other mentioned briefly STEM education's essence ((Atanasova & Todorova, 2021), (Papancheva & Dermendzhieva, 2021), (Gospodinova, 2022), (Papancheva & Dermendzhieva, 2020), (Kotruleva, Sh., 2020)).

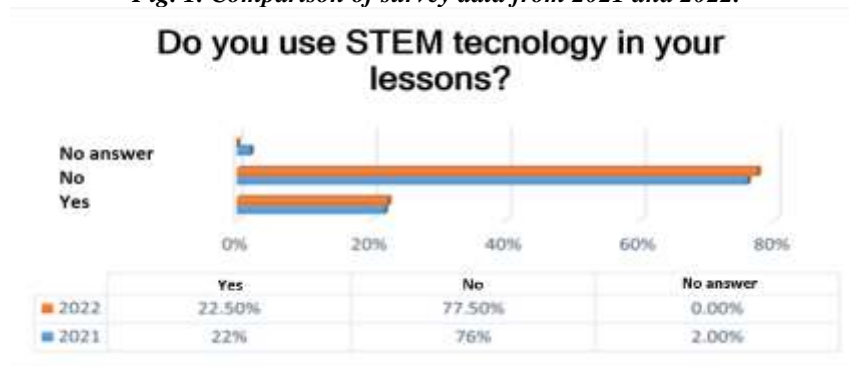
It seems that there is not a unanimous theory regarding the essence of STE(A)M education amongst Bulgarian scientific communities either. STEM or STEAM is regarded as an educational approach in 32% of the articles. Unlike them (Zheleva, P, 2021) and (Topalska, R., 2021a) describe STEM/STEAM as a method, which provokes cognitive activity. Kuranova (2022), describes STEM as a curriculum (Kuranova, K., 2022). 78% of the articles described a good pedagogical practice or resources that can be used in STEM/STEAM education, while part of them examine the essence of STEM/STEAM in the course of several sentences, as pointed previously in the article. This situation could be explained by the fact that a lot of good practices were implemented before the initial analysis of theoretical formulations and reaching unanimity amongst scientific communities in regards to STE(A)M education.

3. STE(A)M EDUCATION – OPINION OF TEACHERS AND UNIVERSITY STUDENTS

Having in mind the fast advent of STE(A)M education in Bulgarian schools and the prevalence of publications related to good practices, the author was intrigued to analyze the articles which examine the second challenge – STEM approach implementation teacher training and the opinion of teachers regarding current changes in education. Only 6 of the articles analyze teacher survey results. Kozhuharova, D., M. Zhelyazkova (2021) share analysis of a survey among 156 Bulgarian teachers in different subjects and grades to collect information about their attitude and knowledge about the essence of STEM education as well as the applicability in Bulgarian schools. The demographic representation in the survey corresponds very closely to the overall distribution of teachers in Bulgaria as follows: ages 40 to 50 (35.3%); over 50 (35.3%); under 30 (3.9 %) and 32.7% teach in primary level 23.7% in junior high school level and only 1.3% university teachers. The analyzed data shows that 27.5% are familiar with STEM in its essence and 29.7% are acquainted with the terminology without having deeper knowledge about the approach. When looking at the distribution of correspondents according to the grades they teach, elementary teachers (51 participants) are the largest group who are familiar with STEM: 29.4% (15 people) were aware of the terminology behind the acronym STEM and 25.5% (13 people) to some extent while 17.7% did not recognize it. Junior high school teachers were represented by 31 participants where as follows: 25.8% of the are aware of what STEM is, 38.7% rather know and 9.7% do not know. In the group of participants teaching in high schools (32 teachers) 25% responded positive to having knowledge about STEM, 25% - somewhat and 12.5% are not familiar at all. Only 22% of the participants responded that they use STEM technologies, while 76% answered negative (2% empty values). The authors conclude, "The slow pace of implementation of STEM education in the Bulgarian school is due to some extent to insufficient knowledge of STEM education and its advantages. A probable problem is the lack of sufficient methodological and practical guidelines for teachers from the various academic disciplines and educational levels to support the implementation of STEM in education." (Kozhuharova, D., Zhelyazkova, M., 2021) Although the results in that aspect might be discouraging, it is interesting to point out that 86% from the participants in the same research answer positive to the question if they think STEM implementation has its place in Bulgarian education.(Kozhuharova, D., Zhelyazkova, M., 2021)

In 2022, the research was repeated again this time among 200 teachers (Zhelyazkova, M., 2022) with participants in the same age distribution groups as follows: age 40 to 50 (46%), above 50 (27%), with the smallest group of under 30 (4%). The largest group of teachers was from elementary schools (26%), 25% in kindergarten, and the smallest group from the university lecturers (1%). The analysis shows that there is a slight increase of .05% among the teachers, who use STEM in their lessons (fig.1). As the author notes, "from the data provided we can conclude that STEM approach implementation is slow, regardless of the development of STEM centers in the schools." (Zhelyazkova, M., 2022) There is an increase of 3.1% in the group of teachers, who agree that STEM approach is appropriate for Bulgarian schools. (Zhelyazkova, M., 2022)

Fig. 1. Comparison of survey data from 2021 and 2022.



These results could be owed to some extent to the insufficient amount of scientific literature in Bulgarian regarding the essence of the STE(A)M approach, the methods and the means of its implementation, its advantages and disadvantages. Furthermore, another explanation is the lack of methodical guidelines for STE(A)M approach implementation in different levels and school subjects. In the future, all aspects of STE(A)M education are yet to be examined in detail by the scientific communities in Bulgaria and a unanimity regarding terminology is expected at some point. It is worth noting that unlike the before mentioned authors, associate professor V. Uzunova (2022) present in their article results from survey of teachers who utilize STEM approach in their work. However, it focuses on the types of social and emotional skills are developed by students and teachers while using STEM approach. Topalska, R (2021) pays particular attentions to the opinion of school principals, who participated in the national programme “Development of School STEM Environment”, regarding the pedagogical and technological challenges and opportunities accompanying the creation of STEM/STEAM centre. (Topalska, R., 2021b)

Of all the analyzed articles, only two mention the third challenge – teaching pupils and university students using modern approaches, STE(A)M in particular. They focus on the opinion of university students – the authors of the articles are Topalska, R. (2021) and Kozhuharova, D. (2022), who research students’ opinion in regards to STE(A)M education. STE(A)M training in the assessment of students - future teachers, presents the results of a survey conducted in the academic year 2020/2021 with 107 students (Faculty of Pedagogy , Southwest University "Neofit Rilski", Blagoevgrad) - future educators, dedicated to STE(A)M training. From the results it is understood that 51% of the students are familiar with the concept of STE(A)M, it is worth noting that the most of them learnt about it from social networks. What is more, 15% of the students “do not think they need further training and qualifications, devoted to the implementation of this interdisciplinary method” (Topalska, R., 2021a), the positive aspect is that the majority of students feel that they need further preparation. Additionally, 70% answer rather positively to the question “Do you think you will be successful in utilizing STE(A)M methods?” (Topalska, R., 2021a). Unlike Topalska, Kozhuharova, D. (2022) presents results from a survey among university students attending “Pedagogy of Information Technology Education” programme at the Pedagogical Faculty at Thracian University, after the compulsory discipline “STEAM-based education in Informatics and Information Technologies”. To the question “Is implementation of STEAM learning suitable for Bulgarian education?” 92% responded positively and only 8% (1 student) responded negatively. (Kozhuharova, D., 2022).

In order to face the aforementioned challenges it is necessary to implement STE(A)M learning in tertiary education, with a view to achieving better preparation of future teachers and the consequent implementation of the approach in Bulgarian schools. We can see two faces extremes in the articles – on the one hand students that have gained knowledge of STE(A)M through social networks and on the other hand – students, who have actively studied the subject at university.

4. CONCLUSION

After the thorough analysis of the articles, it can be concluded that Bulgarian authors focus on the presentation of good practices regarding STE(A)M education. The theoretical analysis of the approach has not been exhausted to its full extent and is yet to be completed along with the examination of STE(A)M components and its advantages to education. The majority of the authors combine the presentation of theoretical concepts along with utilization of resources or accomplished lessons. Having the analysis of the teacher/student surveys we can conclude that both groups believe that STE(A)M education is suitable for implementation in Bulgarian schools. Last but not least, there is an urgent need for change in terms of tertiary education so as to provide better instruction and training to future

and current teachers regarding the STE(A)M approach. Only by doing so will our education system be ready to face the challenges accompanying its implementation.

REFERENCES

- Aleksieva, L., Mrtschewa, P., & Radeva, S. (2021). Preschool Teachers' Knowledge, Perspectives and Practices in Stem Education: An Interview Study. *Journal Mathematics and Informatic*(6). doi:https://doi.org/10.53656/math2021-6-6-pre
- Alieva, S. (2022). STEM in early childhood "STEAM laboratory for little nature explorers". *Journal STEM education, innovation and knowledge*(10), 15-20.
- Atanasova, D., & Todorova, D. (2021). The role of interinstitutional cooperation for the quality of stem-oriented higher education. *Proceedings of University of Ruse., 60, book 9.1.*
- Chehlarova, T. (2019). Op Art in Mathematics Education or Counting of Quadrilaterals. *Pedagogika-Pedagogy., 91*(1), 8-16.
- Chehlarova, T. (2021). The Source of Life" in Bishop's Basilica of Philippopolis in the Context of STEAM. *Mathematics and informatics AZ-Buki, 64*(6), 598-607. doi:https://doi.org/10.53656/math2021-6-4-the, 598-607
- Chehlarova, T., Koseva, M., Petkov, I., & Tsvyatkov, D. (2018). Webinar in Support of STEAM Training in Class. *Educational Forum*(3), 33-44. doi:10.15547/PF.2019.018
- Damyantov, K. (2022). Damyanov, Kaloyan. (2022). Socio-Pedagogical Application of the STEAM Approach for Students with Special Educational Needs in Vocational Training . *Vocational Education. 24. 129-138.*(24), 129-138. doi:10.53656/voc22-210soci.
- Dimitrova, M., Krastev, A., Yaneva, T., & Hasarbassanova, E. (2021). Dimitrova, M., Krastev, A., Yaneva, T., Hasarbassanova, E. (2021). Cognitive Aspects of Cyber-Physical Systems for Pedagogical Rehabilitation: Towards a "STEAM" Approach to Inclusive Education,. *Science Series "Innovative STEM Education", volume 03, 3.*
- Draganova-Hristova, R. (2021, 06.04-06). STEM practical methods in physics education – 7th grade. *XLIX National Conference on Physics education issues „Psychics in STEM education in secondary and higher education“ . XLIX National Conference on Physics education issues „Psychics in STEM education in secondary and higher education“ ., (pp. 74-77). Vidin, Bulgaria.*
- Galabova, D. (2022). Developing STEM competence in future teachers in mathematics in the trend of STEM education . *Mathematics and Education in Mathematics*(51), 124-136.
- Garov, K., & Peykova, D. (2019, 11.07-08). Some aspects of STEM training in primary and lower secondary education. *Innovative ICT for digital research area in mathematics, informatics and pedagogy of educational : proceedings of the scientific conference.* Pamporovo, Bulgaria.
- Georgieva, Z. (2022). STEM and digital education . *Journal STEM education, innovation and knowledge, 12,* 5-9.
- Gospodinova, M. (2022). Innovative pedagogical approaches in STEM education. *Journal STEM in Bulgaria, Europe and the world, 24-29.*
- Gospodinova, M. (2022). Innovative pedagogical approaches in STEM education. *Journal STEM in Bulgaria, Europe and the world, 24-29.*
- Hristova, M., & Netov, N. (2020). National program "Development of STEM school environment, conditions, challenges and perspectives. *KNOWLEDGE-International Journal, 43*(1), 59-65.
- Ivanova, K., Chehlarova, E., & Sendova, E. (2018, 06.01-02). Mathematics in the World Around Me – An Event in The Framework of "STEM Discovery Week 2018". *National Conference with International Participation „Education and Research in the Information Society“ , (pp. 152-161).*
- Ivanova-Nedelcheva, A. (2022). STEM Education – A Key Tool Of The Competence Approach. *KNOWLEDGE-International Journal, 54*(2), 277-281.
- Jordanova, B. (2022). Project-based STEM education and development for skills for innovation. *Journal STEM education, innovation and knowledge*(11), 46-53.
- Kendareva, D., & Hristova, V. (2022). Development of research skills through STEM. *STEM education, innovation and knowledge*(12).
- Kostadinov, K., & Krumova, M. (2019). STEM Platform in Bulgaria. *Journal STEM in Bulgaria, Europe and the World*(1), 5-9.
- Kotruleva, Sh. (2020). STEM Concept Applied Training For Semiconductor Elements. *Education and Development*(5).
- Kotseva, I. (2021). STEAM approaches and modules in education. *XLIX National Conference on Physics education issues „Psychics in STEM education in secondary and higher education“ , (crp. 6-13). Vidin, Bulgaria.*

- Kozhuharova, D. (2020). STEAM Technologies For Active And Integrative Learning. *Science and Technologies*, 10(6), 67-72. Retrieved from <http://www.sustz.com/journal/0/1970.pdf>
- Kozhuharova, D. (2022). STEAM In Information Technology Education. *Pedagogical Forum*. doi:10.15547/PF.2022.022
- Kozhuharova, D., & Zhelyazkova, M. (2021). What is STEM education. *Pedagogical Forum*. doi: 15547/PF.2021.016.
- Kuranova, K. (2022). Education with an STEAM innovative curriculum. *Journal STEM in Bulgaira, Europe and the world*(9), 36-45.
- Krumova, M. (2020). STEM and Digital Competences of New Millennium Learners. *Journal STEM in Bulgaria, Europe and the World*, 3, 50-57.
- Kuranova, K. (2022). Education with an STEAM innovative curriculum. *Journal STEM in Bulgaira, Europe and the world*(9), 36-45.
- Lazarova, S., & Dimitrova, S. (2021). Science Education In Primary School Through STE(A)M Approach And Project Based Learning. *KNOWLEDGE-International Journal*, 49(2).
- Miteva-Belcheva, I., & Zhelyazkova, M. (2022). STEM at primary level of education - theory and practice. *Pedagogical Forum*(1). doi:10.15547/PF.2022.004
- Mollov, M., & Koleva, G. (2020, 10.16-18). Development of stem competencies in virtual environment for occupation “application programmer”. *Anniversary International Scientific Conference Synergetics and Reflection in Mathematics Education.*, (pp. 285-292). Pamporovo, Bulgaria.
- Papancheva, R., & Dermendzhieva, L. (2020). STEM application in education as a factor for development of skills in team work and development of algorithm thinking. *Journal Education and Technologies*, 11(1), 54-61.
- Papancheva, R., & Dermendzhieva, L. (2021). Stem in education – workshop for resources and ideas. *Education and Technologies Journal*, 12, 229-235. doi:10.26883/2010.211.3248
- Petrova, D., & Raykova, Zh. (2021). STEM идеята и нейното развитие през годините. *STEM стратегии в училище*, 116-151.
- Racheva, K. (2022). Play situation and STEM knowledge. *Journal STEM education, innovation and knowledge*(11), 10-15.
- Raicheva, N. (2022). Development of STEM lesson "STEM traveling in eternity". *Journal STEM education, innovation and knowledge*, 28-34.
- Stoyanova, G., Miklebus, D., & Srebrevna, T. (2022). Live Healthy Every Day- STEAM Activities and Kinaesthetic Practices in Face-To-Face and online technologies. *Journal STEM education, innovation and knowledge*(10), 31-41.
- Topalska, R. (2021a). STE(A)M training in students-teachers-to-be'assessment. *1st National conference STEM Education and Innovations* (pp. 55-62). Foundation "European Institute For Technologies, Education And Digitalisation".
- Topalska, R. (2021b). Development of STE(A)M centres in Bulgaria – pedagogical and technological challenges and opportunities. International scientific conference “Education without borders – reality and perspectives”. Blagoevgrad.
- Uzunova, V. (2022). Social and emotional learning according to teachers who impliment STEAM in schools. *Pedagogical Forum*(2). doi:10.15547/PF.2022.009
- Vatralova, A., & Buchvarova, E. (2021, 06.04-06). Science in help of STEM education: Project “Climate box”- scientist, teachers and students together for climate, athmostphere and waters. *XLIX National Conference on Physics education issues „Psychics in STEM education in secondary and higher education*, (pp. 14-20). Vidin, Bulgaria.
- Vitanov, L. (2022). Teaching Priorities In Technology And Entrepreneurship Education. *KNOWLEDGE-International Journal*, 50(2), 221-227.
- Zheleva, P. (2021). STEM education through visual environement for programing Tynker in the classroom form of educaiton (beginning of secondary school stage of education). *Tehnology and Education Journal*, 229-235. doi:10.26883/2010.211.3248.
- Zhelyazkova, M. (2022). STEM in context of cometeny approach in education. *Journal Education and Technology*(13).
- MON. (2020). Retrieved 01 4, 2023, from: <https://stem.mon.bg>

THE ROLE AND CHARACTERISTICS OF THE TEACHER IN TEACHING

Jasmina Kurpejović

International University of Novi Pazar, Serbia, jasmina.kurpejovic@os-mpecanin.edu.me

Admir Muratović

International University of Novi Pazar, Serbia, muratovic.admir8@gmail.com

Ibro Skenderović

International University of Novi Pazar, Serbia, ibro.skenderovic@hotmail.com

Abstract: Historically speaking, teaching is one of the oldest professions. With his knowledge, abilities, qualities, skills and behavior, a teacher is a transmitter of knowledge, but also an educational example for young generations. Children most often see him as a role model, a third parent. The social and cultural importance of teaching is associated with numerous professional and personal challenges. One of such challenges is the need for continuous professional and personal development. Educational work is dynamic and the teacher faces unexpected and unplanned situations every day in his work. Children are in a turbulent period of personal emotional and social development. The modern family is in crisis. A teacher has his own private life and private problems. The social, political, cultural environment is turbulent. In such an environment, the teacher has the opportunity to, in addition to professional and didactic-methodical improvement, count on the (un)favorable socio-emotional atmosphere in the class. His professional roles are multiplying. A teacher is not only an expert, a transmitter of knowledge (<<lecturer>>). He is an organizer of space and time in the classroom, a communicator, a motivator, an evaluator, an administrator, a co-worker with parents, an affective cushion, and a regulator of social relations in the class.

Keywords: teacher's role, teacher's characteristics, educational work.

ULOGA I OSOBINE UČITELJA U NASTAVI

Jasmina Kurpejović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija, jasmina.kurpejovic@os-mpecanin.edu.me

Admir Muratović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija, muratovic.admir8@gmail.com

Ibro Skenderović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija, ibro.skenderovic@hotmail.com

Rezime: Istorijski posmatrano, nastavnička djelatnost je jedna od najstarijih. Nastavnik (učitelj) svojim znanjima, sposobnostima, osobinama, vještinama i ponašanjem jeste prenosilac znanja ali i vaspitni primjer mladim generacijama. Djeca u njemu najčešće vide *uzor*, vide trećeg roditelja. Društveni i kulturni značaj nastavničke djelatnosti povezan je sa brojnim profesionalnim i ličnim izazovima. Jedan od takvih izazova je potreba neprekidnog stručnog i ličnog usavršavanja. Prosvjetni rad je dinamičan i učitelj se, svakodnevno u svom poslu, suočava sa neočekivanim i neplaniranim situacijama. Djeca su u burnom razdoblju ličnog emocionalnog i socijalnog razvoja. Savremena porodica je u krizi. Učitelj ima svoj privatan život i privatne probleme. Socijalno, političko, kulturno okruženje je uzburkano. U takvom ambijentu nastavnik (učitelj) je u prilici da, pored stručnog i didaktičko-metodičkog usavršavanja, računa i na (ne)povoljnu socioemocionalnu atmosferu u razredu. Njegove profesionalne uloge se umnožavaju. Učitelj nije samo stručnjak, prenosilac znanja (<<predavač >>). On je organizator prostora i vremena u učionici, komunikator, motivator, ocjenjivač, administrator, saradnik sa roditeljima, afektivni jastuk, regulator socijalnih odnosa u odjeljenju.

Ključne riječi: uloga učitelja, osobine učitelja, vaspitno-obrazovni rad.

1. UVOD

Nemoguće je pravilno odgajati djecu ako oni oko njih nisu dobro obrazovani.

Robert Owen

Obrazovanje je proces ovladavanja saznanjima (do kojih su došle nauke) i usvajanja uvjerenja, pogleda na svijet, ljudsko društvo i čovjeka, kao i odnosa prema naučnim, umjetničkim i kulturnim dostignućima i vrijednostima i razvijanje sposobnosti.

«Obrazovanje savremenog nastavnika zahtijeva i stvaranje jedne sasvim druge uloge nastavnika koju je ranije imao. Tradicionalna uloga nastavnika - edukatora se promijenila. Danas moderni nastavnik mora biti: mentor, trener (coach), moderator, konsultant, asistent odraslima u edukacionom procesu i sl. (Trumić, 2021). Kvalitetna interakcija u nastavi pomaže da učenici smanje svoja defanzivna očekivanja, te utiče na opredijeljenost učenika za saradnju sa nastavnikom i motivisanost za nastavu i učenje » (Trumić, 2021).

Glavna karakteristika inkluzivnog obrazovanja je

„*zadovoljavanje različitih potreba svih članova zajednica; promovisanje tolerancije prema različitosti; ne diskriminira u obrazovnom procesu*“ (Popa, 2017:1224).

Brojne promjene u društvu utiču da se i škola mora prilagoditi diskontinuitetu savremenog doba koji tradicionalno orijentisanu prosvjetnu koncepciju čini prilično nestabilnom (Macanović, 2017).

U savremenoj školi u procesu obrazovanja uloge učitelja i učenika se bitno, na nov način, mijenjaju: učitelj nije samo i jedino obrazovatelj, lice zaduženo da sve zna i sve kaže pred učenicima, niti je učenik lice koje se obrazuje, zadužen da se pretvori u oko i uho i da sve vidi i čuje, sve upamti i u istom ili sličnom obliku saopšti pred nastavnikom kako bi on dobio uvjerenje da je uspjeh postignut. Od pozicije objekta kome se nude i »daju« znanja učenik je došao u poziciju da sam stiče znanja i sam maksimalno radi na razvijanju svojih sposobnosti. Dakle, savremena škola mora objediniti obrazovanje i samoobrazovanje. Škola kao institucija i nastavnici, kao njen najvažniji resurs, računaju na stabilnost i predvidljivost u svome radu. Moderno društvo, koje se brzo mijenja, traži izgrađivanje kulturne atmosfere pogodne za promjenu u školi: doživljaj promjene kao nužnosti, slobodno iskazivanje stavova i osjećanja o promjenama, mirno i racionalno rješavanje nove situacije, umjesto da se prepustimo nemoći ili osjećanju bijesa, i krivice. Brojne promjene u društvu utiču da se i škola mora prilagoditi diskontinuitetu savremenog doba koji tradicionalno orijentisanu prosvjetnu koncepciju čini prilično nestabilnom (Macanović, 2017).

Za uspješnu nastavu je od ogromnog značaja pravilna raspodjela predmeta po razredima.

Nastavni program predstavlja konkretizaciju nastavnog plana, kojim se određuje sistem znanja, umijanja, navika, sposobnosti u svakom nastavnom predmetu posebno za svaki razred u kome je nastavni predmet zastupljen. Svaki nastavni program određuje sljedeće elemente:

- *obim sadržaja,*
- *dubina osvjetljavanja sadržaja,*
- *raspored izražavanja sadržaja,*
- *ciljeve i zadatke nastavnog predmeta i*
- *osnovna metodska uputstva o nastavi iz odgovarajućeg predmeta.*

2. POJAM I SUŠTINA NASTAVE

Sama izgradnja nastavnog programa je proces oblikovanja sadržaja i nastavnih aktivnosti gdje će realizacija biti prema postavljenim ciljevima, koji se odnose na nivo škole i ocjene postignutih rezultata. Prije svega nastavni plan se odnosi na didaktičkim metodama, gdje je postavljena jasnoća samih ciljeva, razrađen je process same nastave i učenja, kao i vrjednovanje postignutog uspjeha učenika. Upravo za postizanje dobrih rezultata učitelj može direktno ili indirektno uticati (Kopas-Vukašinić, 2005). Kvalitet pedagoškog rada nastavnika i saradnika u školama determinisan je mnogim faktorima, od mogućnosti i interesovanja djece/učenika, do metodičkih sposobnosti i stručnosti kompetencije učitelja, do materijalno-tehničkih uslove za realizaciju vaspitno-obrazovnih aktivnosti (Kopas-Vukašinić, 2005). Kada je u pitanju stručna sprema nastavnika, prema *Pravilniku o standardima kompetencija za zvanje nastavnika i njihovo stručno usavršavanje* (2011), oni su precizirani u četiri oblasti: 1. kompetencije za nastavnu oblast, predmet i metodiku nastave; 2. kompetencije za poučavanje i učenje; 3. peticije za podršku razvoju ličnosti učenika; 4. kompetencije za komunikaciju i saradnju. Svaka od navedenih oblasti ima određene specifičnosti u odnosu na znanja, vještine i vrjednosne stavove nastavnika, koji utiču na učenje, napredovanje i razvoj učenika u sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja (*Uredba o standardima kompetencija za nastavničko zvanje*, 2011). Bez obzira koja je oblast nadležnosti odnosno, uloge nastavnika podrazumijevaju razvoj specifičnih znanja i vještina učenika, koji određuju njihovo ponašanje, postignuća i sposobnosti suočavanje sa različitim izazovima savremenog društva. Od nastavnika se takođe očekuje da ima polaznu osnovu za nastavni rad prije svega raspoloživa znanja i iskustva učenika, kao i njihove individualne sposobnosti i potrebe. Istovremeno, profesionalne kompetencije nastavnika čine ga spremnim za primjenu različitih metoda i oblicima nastavnog rada sa učenicima, dati im jasna uputstva i usmjeravati ih na prenošenje znanja, podsticati i podržavati različite stilove učenja učenika u nastavnim aktivnostima, od povremenih do strateško-strukturnih. To podrazumijeva da nastavnik u radu sa učenicima podstiče razvoj i primjena različitih vještina mišljenja (prepoznavanje problema, rješavanje problema, donošenje odluka) i oblici razmišljanja (kritičko, analitičko, divergentno), podržati učenike da slobodno izraze svoje mišljenje i moguće ideje, postavljaju pitanja,

raspravljaju i kritički razmatraju određene nastavne sadržaje i daju im jasne upute za nastavu rada (Dryden, Vos, 2004; Đorđević, Kopas-Vukašinić, Mihajlović, 2020; Meadows, Kesdan, 2000; *Pravilnik o standardima kompetencija za nastavničko zvanje*, 2011). Sigurno je da u kontekstu odgojnih uloga odraslih u pedagogiji prevencije nedoličnog ponašanja, ne možemo zanemariti stručnu kompetentnost vaspitača u predškolskim ustanovama, jer prevencija neprimjereno ponašanje djece i mladih uključuje rad sa djecom ranog uzrasta. Zadaci i zahtjevi stručnjaka (učitelja) u sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja, u odnosu na dječiju razvoja i učenja, podrazumijevaju njihovu sistematizaciju u odnosu na rast i potencijal djece, ali i u odnosu na ciljeve i ishode savremenih predškolskih i školskih programa (Đorđević i Đorđević, 1988: 31).

3. ULOGA UČITELJA U NASTAVI

Razvoj društva odrazio se na učenje i sam obrazovni sistem, kako u pogledu organizacije i rada same škole, tako u smislu kompetencije nastavnika i njegove različite uloge u nastavnom procesu. Uloga nastavnika kao izvora i prenosioca znanja mijenja se u potpuno drugačiji koncept, gdje je on sve više mentor koji prati i motiviše učenike na samostalno istraživanje i sticanje znanja. Učitelj u savremenoj školi je i realizator obrazovnog procesa, pokretač u rješavanju vaspitno-obrazovnih pitanja, on usmjerava vaspitnu grupu i ukazuje na pravac daljeg obrazovnog kretanja, tražilac i davalac informacija iz oblasti obrazovanja i pokretač obrazovnih aktivnosti (Đorđević i Đorđević, 1988: 31). Obrazovni stil nastavnika, u zavisnosti od toga da li u svom radu primjenjuje autoritarni, autoritativni (demokratski) ili indiferentan stil, može na određeni način uticati na uspjeh učenika. Uspjeh koji će učenici postići na nastavi zavisi od psihološko-pedagoške kompetencije nastavnika, motivacije, ali i od primjerenosti nastavnog sadržaja razvojnim karakteristikama učenika, od stepena individualizacije i diferencijacije na času (Maksimović i Osmanović, 2020; Osmanović i Simonović, 2019).

Nastavnici su prvi ljudi u školi koji imaju priliku da upoznaju cjelokupnu ličnost učenika. Upoznavanje ličnosti učenika podrazumijeva sistematsko prikupljanje podataka o osobinama učenika u cilju praćenja i unapređenja njegovog obrazovnog razvoja. Na ovaj način nastavnici mogu upoznati određene karakteristike učenika, kao što su sklonosti i sposobnosti učenika, sklonosti, interesovanja i želje, temperament i karakter (Đorđević i Đorđević, 1988: 31). Upoznavanje ličnosti učenika kasnije će stvoriti osnovu za uspješnu profesionalnu orijentaciju tokom školovanja, jer se i pri izboru zanimanja zasniva na sposobnostima i karakteristikama. Takođe je uobičajena komponenta redovne nastave i procesa profesionalne orijentacije. Poznavanje razvoja interesovanja učenika pomaže nastavniku da pruži što adekvatnije utiske o svetu oko sebe već u prvim godinama školovanja. Kako je nastava jedan od oblika intenzivne aktivnosti kako učenika tako i nastavnika, na nastavi se mogu manifestovati različite osobine i osobine učenika. Na taj način se posredno na nastavi mogu uočiti različita intelektualna svojstva učenika, kao što su: zapažanje, mišljenje, razumijevanje, upotreba mašte i originalnosti, zatim verbalne sposobnosti itd. Interesovanja se otkrivaju u redovnoj nastavi – njihov smjer, dubina, širina; tada dolaze do izražaja učenikovi motivi, uvjerenja i stavovi, ideali kojima teži i slično. Iako nešto složenije, na nastavi se mogu prepoznati i emocionalne karakteristike ličnosti učenika, kao što su, na primjer, težnja za znanjem, iskustvo uspjeha, estetska i moralna gledišta. U nastavi takođe dolazi do izražaja aktivnost učenika, strpljenje, upornost, upornost, inicijativa, samostalnost i drugi voljni kvaliteti (Trumić, 2021).

Brojna iskustva predmetnih nastavnika su pokazala da je u svakom predmetu moguće raditi na stručnom informisanju učenika. Međutim, odmah treba naglasiti da nisu svi predmeti podjednako pogodni za intenzivniji rad na stručnom informisanju, kao što nisu sve nastavne jedinice nastavne oblasti podjednako pogodne za taj rad. To znači da nastavnici sami treba da procijene koliko i kada im nastavni materijal omogućava da nastavu prožeti stručnim informacijama. Potrebno je istaći da prožimanje nastave stručnim informacijama ne znači da je nastavno gradivo podređeno ovom poslu. Nastava je primarna i već sadrži elemente stručnih informacija, samo ih je potrebno koristiti. U kojoj mjeri i kada - nastavnici treba da procijene sami (Vukasović, A., 1989, str. 126).

4. OSOBINE UČITELJA U NASTAVI

Učitelj treba da spremi učenike za život, a ne samo za ispit! Tako se tek vrši pravo prosvjećivanje.
Sreten Adžić

Lista poželjnih kvaliteta kreće se od strukture ličnosti nastavnika do profesionalnih kompetencija. U okviru kompetencija za nastavnu oblast, predmet i metodiku nastave, zastupljene su i digitalne kompetencije, gde se navodi da nastavnik treba da poznaje tehnologije koje prate naučnu disciplinu i predmet koji predaje, da primjenjuje odgovarajuće i dostupne tehnologije u obrazovanju i vaspitanju. kontinuirano usavršava svoje stručne vještine u oblasti naučne discipline kojoj predmet pripada (Ristić i Mandić, 2019, str. 45).

Digitalne kompetencije nastavnika neophodne su za korištenje savremene obrazovne tehnologije i učenje na daljinu, a „uključuju integraciju tehnologije u obrazovni proces sa pedagoške perspektive“ (Kučina-Softić, 2020, str. 48). Digitalna tehnologija ima veliki uticaj u smislu omogućavanja inovativnog učenja, ali su dobro pripremljeni

nastavnici najvažniji. Da bi se digitalna tehnologija na adekvatan način koristila u procesu učenja i poučavanja, najvažnije je da se nastavnici stručno usavršavaju (Kučina-Softić, 2020, str. 158).

Klasifikacija osobine učitelja prema mnogim teoretičarima glasi: „ljudski kvaliteti nastavnika (učitelja) i svojstva njegove ličnosti, ponašanje i odnos nastavnika (učitelja) prema učenicima, nastavnik kao stručnjak, posebne karakteristike nastavnika (učitelja), učešće nastavnika (učitelja) u aktivnostima učenika izvan nastave (slobodne aktivnosti, sekcije, klubovi, naučne grupe, specijalizovane organizacije i druge), spoljašnji izgled nastavnika – fizički izgled, glas, oblačenje (Đorđević i Đorđević, 1988: 31). Učitelj je prije svega individua, odnosno ličnost, a tek zatim pripadnik određene profesije. Kriterijumi klasifikacije osobina učitelja:

„*Autoritativnost* podrazumijeva nastup učitelja na odstojanju, na distanci od učenika. Sve odluke donosi učitelj bez objašnjavanja, traži disciplinu i poslušnost učenika. Plan akcije ne obrazlaže, traži strogo poštovanje hijerarhije. Nastup je oštar i odrešit.

Kooperativnost je osobina učitelja koja se prepoznaje u davanju samostalnosti učeniku i pozivanju na akciju. U nastavi učenicima daje sugestije i uputstva, ne „lovi“ učenika u neznanju i radije daje pozitivnije nego negativne ocjene. Na ovaj način nastavnik je često član grupe.

Normativnost je osobina onih učitelja koji poštuju sva pravila i od učenika traže isto. Zahtjev za poslušnošću i pokornošću učenika obrazlaže potrebom poštovanja normi. Poslušnici su za njega „idealni“ učenici. Radije ocjenjuje neznanje nego znanje i radije daje slabe ocjene nego dobre.

Usmjerenost na rješavanje problema je osobina učitelja koji od učenika traži mišljenje, analizu, potvrdu. Startuje sa problemom ili programom, a zatim dogovara akciju. Od učenika prihvata reakcije, ideje, uputstva i izražavanje osjećanja.

Emotivno negativne reakcije su dominantna osobina učitelja koji uskraćuju pomoć učenicima, a u nastupu su hladni. Ljute se, podižu ton, lako eksplodiraju. Predominantno su formalisti, stalno napeti, rade kao da su prinuđeni.

Emotivno pozitivne reakcije se prepoznaju kao osobina učitelja koji je solidaran, pomaže i nagrađuje učenike. Pokazuje zadovoljstvo, šali se i smije. Dominira tolerantnost i razumijevanje učenika" (Ibidem: 126-127).

Učenicima je potrebna kontrola, ali kolaborativni, objektivni i podržavajući, a ne komandujući i autoritarni. Balans kontrole i slobodne aktivnosti učenika na času zavisi od osobina nastavnika (Giesecke, H., 1993, str. 66).

Profesionalne kompetencije učitelja

Profesionalna očekivanja od učitelja, određena njihovim kompetencijama, potvrđuju važnost navedenih pravila upravljanja ponašanje (biti jasan, biti svjestan, itd.), ne samo u domenu učenja, već i preventivno vaspitno djelovanje. Ova pravila podrazumijevaju da je djetetu/učeniku potpuno jasno ŠTA treba da radi (specifikacija zadataka), znati ZAŠTO je važno to učiniti (specifikacija očekivanih ishoda), da zna KAKO može realizovati postavljene zadatke (konkretizacija adekvatnih postupaka u odnosu na potencijale pojedinca) i da zna šta su moguće POSLJEDICE u slučajevima kada ne realizuje postavljene zadatke (specifikacija mjera posljedične radnje) (Giesecke, H., 1993, str. 66). U situaciji kada dijete/učenik shvati ove odgovore i njihovu važnost, obrazovni rad to je zadovoljstvo u pravom smislu te riječi, kako za roditelje tako i za učitelje. U takvim okolnostima ciljevi vaspitno-obrazovnog rada su realno ostvarljivi, a ishodi prepoznatljivi. Obostrano zadovoljstvo onih koji oni takođe obrazuju učenike, očigledno, u učenju, vladanju, odnosima sa njima vršnjaci i odrasli, socio-emocionalna zrelost i spremnost za budućnost razvoj i napredak (Vukasović, A., 1989, str. 126).

Bilo kako da pristupamo problematici učitelja i njegovih uloga u školi i nastavi, sigurno je da je: on jedan od ključnih faktora vaspitno – obrazovnog procesa (Avramović, 2001b); Kostović, 2000; Đorđević i Đorđević, 1988). Od načina na koji obavlja ove uloge suštinski zavisi uspješnost same nastave i kvaliteta pojedinačnog časa. Valjano obavljanje ovih uloga, uključuje skup određenih osobina koje bi nastavnik (učitelj) trebalo da posjeduje. Pred učitelja se danas postavljaju nove uloge: podsticanje individualnog razvoja učenika, upravljanje procesom učenja u odjeljenju, učešće u razvoju škole i saradnja sa roditeljima i lokalnom zajednicom (OECD, 2005; Bascia & Hargreaves, 2000; Hargreaves, 2000).

U savremenoj andragoškoj literaturi posvećuje se dosta pažnje i prostora mjestu i ulozi učitelja u učenju i obrazovanju učenika. Kao najvažnije specifičnosti, Hedrikson prepoznaje: važnost emocionalne atmosfere za učenje, ohrabrivanje učenika da učestvuju u nastavnim aktivnostima, čestu evidenciju uspjeha učenika, motivaciju učenika u obrazovno-vaspitnom procesu (Hargreaves, 2000).

Baveći se principima na kojima se zasniva >> efikasna nastava za učenike nižeg razreda<< američki autor Gibs (Gibs, prema: Stephens, 1989), takođe dotiče njene specifičnosti, i ukazuje na sljedeće:

- Učenicima nedostaje potrebna vještina učenja,
- Učenici se intelektualno razvijaju u toku učenja.

Na zanimljiv način o učitelju i njegovoj ulozi u učenju i obrazovanju učenika raspravlja Šefneht. Autor predstavlja više zahtjeva učitelju koji učestvuju u procesu vaspitanja i obrazovanja učenika:

- Da dobro poznaje predmet, da je u stanju da objasni epistemološke osnove svoga predmeta, da prouči nivo i prirodu znanja individua i grupa uključenih u proces učenja i obrazovanja, da stekne uvid u obrazovne potrebe, da omogući grupni i individualni rad i olakša primjenu znanja u konkretnim situacijama (Kostović, 2000, str. 122).

5. ZAKLJUČAK

Moderna uloga nastavnika se promijenila – on sve više postaje demokratski subjekt u nastavi, a učenik gubi ulogu objekta. Saradnja zamjenjuje bivšu hijerarhiju. Učitelj je << tragalac za istinom >>, a ne onaj koji >> predaje znanju << ili iznosi gotova znanja koja učenik treba samo da upije. Profesija nastavnika je specifična po tome što ne stvara određeni proizvod, već priprema mlade za obavljanje društvenih uloga i na taj način utiče na njihov kognitivni, emocionalni i moralni razvoj. To znači da nastavnik treba da kombinuje stručna znanja iz predmeta i pedagoške zahtjeve u svojoj djelatnosti. Bez ovih komponenti, nastavnička profesija je nezamisliva.

Ukoliko sve učesnike vaspitno-obrazovnog procesa (učenike, učitelje, nastavnike, stručne saradnike, roditelje itd.) posmatramo kao partnere koji formiraju, na temelju složenih veza i odnosa koji se među njima uspostavljaju, jednu homogenu grupu čiji su članovi povezani zajedničkim ciljem i aktivnostima, saradnju pedagoga i učitelja u procesu evaluacije možemo da posmatramo višestruko. Ona je osnovni preduslov provođenja i vrjednovanja, bitan, određujući procesualni momenat (vrjednovanje je sklop zajedničkih aktivnosti pomoću kojih se saradnja među sudionicama može podsticati), ali i važan rezultat vrjednovanja.

Brojnost i raznovrsnost odnosa koji se u procesu vaspitanja mogu uspostaviti, pa time i borjnost uloga koje učitelj može da preuzme, pretpostavljaju različita očekivanja o njegovom ponašanju od strane pojedinačnog partnera u komunikaciji.

Ukoliko učitelj teži kvalitetnim odnosima na svim nivoima, on mora da osluškuje ta očekivanja i svoje ponašanje adaptira istima. To je najbolji pokazatelj da je važna socijalna uloga učitelja i da je "...učenje vještini poučavanja često stvar samosocijalizacije." Realizacija socijalne uloge bitna je za process vrjednovanja i unapređivanja rada učitelja. Kao što se može zaključiti, pojam obrazovanje ni etimološki nije odvojen od pojma vaspitanje. Vaspitanje i obrazovanje stoje u neraskidivom jedinstvu: vaspitne vrijednosti (intelektualne, moralne, radne, estetske, fizičke) su nadgradnja na temelju usvojenih činjenica i generalizacija o objektivnoj stvarnosti (nastavne građe, nastavne materije), kao i na temelju sposobnosti.

LITERATURA

- Đorđević, B., & Đorđević, J. (1988). Učenici o svojstvima nastavnika. Beograd: Prosveta.
- Đorđević, J., & Đorđević, B. (1988). *Učenici o svojstvima učitelja*, Beograd: Prosveta.
- Giesecke, H. (1993). *Uvod u pedagogiju*, Educa, Zagreb.
(odbranjena doktorska disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kopas-Vukašinović, E. (2009). *Nonverbal signals used by the preschool child*, *Odgojne znanosti*, Vol. 11, No. 1(17), 223–232.
- Kostović, S. (2000). *Mogući indikatori vaspitnog stila učitelja*, *Pedagogija*, Vol.38, 3-4, 471-475.
- Kučina-Softić, S. (2020). *Digitalne kompetencije nastavnika za primjenu e-učenja u visokom obrazovanju*
- Macanović, N. (2017). *Škola i moralno vaspitanje učenika*. *Učenje i nastava*, god.III., broj 1. str. 45-54.
- Maksimović, J., & Osmanović Zajić, J. (2020). *Prevenција školskog neuspjeha u savremenoj nastavi: teorijski i praktični pristup*. U S. Marinković (ur.). *Nauka i nastava u vaspitno – obrazovnom kontekstu (47-62)*. Užice: Pedagoški fakultet.
- Popa, D. (2017). *School, Family and Adaptation Difficulties*. FutureAcademy: The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences
- Ristić, M., & Mandić, D. (2019). *Obrazovanje na daljinu*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Trumić, R. (2021). *Angažovanost u nastavi i interpersonalni odnosi učenika i nastavnika*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Theodor, L. (1993). *Geschite der Erziehung*, Wienheim.
- Vukasović, A. (1989). *Pedagogija*, Zagreb.

TEACHER'S HANDBOOK

Detelina Sergeeva Milkoteva

"Hristo Botev" Elementary School, Village of Panicheri, Commune Hisarya, Region Plovdiv, Bulgaria,
detelina_milkoteva@abv.bg

Abstract: In this development, the main methodological aspects of teaching in the modern European school, as well as guidelines for combating stress at the workplace, are collected in the form of a Handbook. It is dictated by my experience as a teacher dating back to 2002 and is oriented towards the young teacher. The development of socio-emotional competences and functional skills become the key to the success and opportunities for realization of young teachers. The new goals and ideas give students a much more active and central role in the learning process. You will see for yourself the multitude of techniques and strategies that simultaneously focus on the overall development of students and influence their motivation and desire to develop knowledge and skills. Here are collected teaching methods, the main roles of teachers in the learning process, models, strategies, styles and structure of teaching; new ways of setting homework during e-distance learning OECD, teaching functions, the Flipped Classroom method as well as ways to combat stress in the workplace are included. The teacher is subject to enormous dynamics and continuous change in the process of learning, teaching, separate consideration of many things at the same time, and above all, the individuality of each student and his capabilities and needs. For this, the steps to fight stress, the types of conflicts are given, it is explained how the teacher can use his social skills and competencies to self-build an algorithm in improving his relationships at the workplace as a means of counteracting stress. Finally, there are steps or an algorithm for organization and activities that support the teacher's fruitful work.

Keywords: speaker, mentor, coordinator, speaker, mentor, inspirer, coordinator, mentor

НАРЪЧНИК НА УЧИТЕЛЯ

Детелина Сергеева Милкотева

ОУ „Христо Ботев“ с. Паничери, общ. Хисаря, обл. Пловдив, detelina_milkoteva@abv.bg,

Резюме: В тази разработка под формата на Наръчник са събрани основните методически аспекти на обучението в съвременното европейско училище, както и насоки за борба със стреса на работното място. То е продиктувано от опита ми като учител от 2002 г. и е ориентирано към младия учител. Развитието на социални и граждански компетенции, дигитални и др. умения се превръщат в добра предпоставка за перспектива и реализация на младите учители. Иновативните методи и осъвременени похвати, които използват учителите, фокусират учениците в учебния процес. Явно се наблюдава множеството техники и стратегии, които едновременно се фокусират върху цялостното развитие на учениците и влияят върху развитието и формирането на знания и умения у учениците. Тук са събрани методите на преподаване, основните роли на учителите в процеса на обучение, модели, стратегии, стилове и структура на преподаване; включени са нови начини за поставяне на домашна работа по време на дистанционно обучение, функциите на преподаване, методът на Обърната класна стая, както и справянето със непрекъснато изменящата се динамична среда, която води до стрес. Учителят е подложен на огромна динамика и непрекъсната промяна в процеса на обучение, преподаване, отделно съобразяване със много неща едновременно, а най-вече с индивидуалността на всеки ученик и неговите възможности и потребност. За това са дадени и стъпките за борба със стреса, видовете конфликти, обяснява се как учителят да използва своите социални умения и компетенции за самоизграждане на алгоритъм в подобряване взаимоотношенията си на работното място като средство за противодействие със стреса. Накрая са дадени стъпки или алгоритъм за организация и дейности, спомагащи ползотворната работа на учителя.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В настоящата разработка са изброени ключови методически аспекти на преподаване в съвременното училище, както и правила за преодоляване на стреса в работна среда.

Ще си позволяя да кажа следното: „Трудът е ключ към успеха!“, Само с желание, упоритост, последователност, организирани действия, както и личностни качества се постигат целите, които един професионалист – учител може да реализира в процеса на обучение. А въвеждането на иновативни методи и

подходи, както и използването на съвременни софтуерни технологии и техники за онагледяване на представяната информация, способства за адекватно преподаване и поставя учениците на пиедестал, където сами да се разгърнат и да покажат способностите си. Работата с тях в часовете по занимания по интереси, оказва силно влияние върху тяхната индивидуалност и развитие в учебния процес. Така учениците получават нужната мотивация за реализация на пазара на труда. Учителят е този, който води учениците по техния житейски път, и всеки преподавател трябва да осъзнава своята отговорност и роля.

Наръчникът съдържа: РОЛЯТА на учителя, неговата философия в преподаването, стилът му, визията му, изказът му, цялостното професионално излъчване пред учениците. Той се явява ментор, подпомагащия, водещия, оратор, наставник, вдъхновител. В този наръчник са изброени основните насоки, методи и материали, функции, стратегии и др. аспекти в преподаването, начини на задаване на домашна работа при дистанционно обучение, накрая е даден алгоритъм за справяне със стресът, който един учител е неизбежно да не получава. Важното е да е в умерени параметри и времетраене, тъй като стресът е необходимост, но в нормални диапазони.

[Презентация на наръчника](#) – линк към моята презентация в моя сайт ucd.bg.

2. МЕТОДИ И МАТЕРИАЛИ

Съвременните методи в обучението, което дава възможност на преподавателя възможността да постига целите си са разнообразни и иновативни. Основните методи си остават традиционните, а именно - **лекция, беседа, видеоуроци, представяне на информацията чрез интерактивни презентации или уебсайтове, практически примери за упражнения, изготвяне на проекти, планове, макети, разработки – реферати, табла и др.**, които са предварително изготвени. Целта на учителят е да провокира мислене у учениците, да създаде условия сами да разгърнат своя потенциал, да започнат сами да творят и да реализират проектите си. Все по-актуално става, учениците да участват в различни форуми, конкурси, състезания, олимпиади, дебати и др. училищни инициативи, където да разгръщат потенциала си още в ранна възраст, да защитават проекти, да дискутират, да изказват мнения, да показват дигитални компетенции, комуникация и реализация на идеи.

3. ЦЕЛ

Разработката има за цел да бъде в помощ на младия учител – да осмисли Ролята си, нагласата си за работа с деца и ученици, да използва най-добрите и най-близките до неговия индивидуален потенциал методи, похвати, средства, техники, технологии и др., с които да „грабва“ учениците. Или с други думи, разработката цели - Младият учител лесно да преодолява трудностите по пътя на знанието, което трябва да предава на децата и учениците. Да намира верния път с лекота и да се справя с проблемни ситуации, независимо, че няма още опит. Тази задача се постига с желание, постоянство и професионализъм.

Учителят като оратор.



Фиг. 1 Умения на учителя

Фиг. 2 Да си оратор е майсторство



Фиг. 3 Педагогически умения а)

б)



Фиг. 4 Как влияе учителят?



Фиг. 5 Представянето на учителя пред учениците



Фиг. 6 Учителят е ВДЪХНОВИТЕЛ

Ценностната система на всеки индивид, в случая на преподавателя е много важна, тя е основата за надграждане и обучаване на учениците с личен пример! Освен професионализмът и всички необходими компетенции на един преподавател, той първо трябва да притежава на равно с познанието куп други качества като, културата, интегративността, демократичността, толерантността, хуманизмът, възпитание в дух на родолюбие, свян, морални ценности. В основата на всеки индивид първо стои възпитанието, след това е професионализмът, деянията, емпатията и др. Само с добро възпитание, добро образование се постига „Движещата сила“, която изгражда здраво общество. Да си учител е призвание.

4. В ПРОЦЕСА НА ОБУЧЕНИЕ, УЧИТЕЛЯТ ВЛИЗА В МНОГО РОЛИ

Да си учител, означава да използваш всички методи, похвати, техники, дидактически материали, дигитални устройства, за предаване на плануваната информация по учебно съдържание на учениците във достъпен и интересен за тях вид. Представянето ѝ да провокира беседи, желание за проектиране, за прилагане на натрупаните знания, умения и компетенции. В ролята си на оратор, преподавателят създава не само психологическа добра среда, но и се грижи за физическата – често подрежда стаята така, че да отговаря на предстоящия урок, дейност в процеса на обучение. Търси съдействие от Ръководството за набавяне на нужните техники, средства, дори цялостна визия на кабинета или средата за обучение. В съвременните кабинети все повече се говори за Stem center – иновативно обзавеждане, лаборатории по химия, биология, човекът и природата, както и по Физика и астрономия. Създават се условия за добра физкултура – физкултурни салони със фитнес уреди, дори и в коридорите на училищата, „зелени кътове“, „бяла стая“ за малките ученици и др. подобни. Често подреждането на масите на учениците в кръг, с цел всеки да е наравно с другите и да имат по-добра комуникация с учителя води до по-високи резултати в обучението.

Организацията на работната среда се оказва също много важна предпоставка за добрата комуникация с учениците и усвояването на учебния материал от тяхна страна, повишаването на интереса им към учене. Учителят - „ОБРАЗЕЦ ЗА УЧЕНИЦИТЕ“: С личното си поведение учителят успява да повлиява на учениците. За да се преодоляват обучителните трудности учителят често дава примери за своя начин на запомняне и учене. Разказва как се е готвил по определен предмет, кога и колко време отделял за научаването на едно стихотворение например. Прави аналогии на поведение от предходни години и поведението на учениците сега, както аналог с времето когато хората не разполагали с телефони и интернет и акцентира на съвременния дигитален свят, където всеки ученик стига да иска може да достигне до много и разнообразна достоверна информация, която да му послужи за неговото развитие. В ролята си на **наставник** (треньор), учителят осигурява подкрепата си безвъзмездно от типа на съвети, инструктажи, алгоритми за постигането на техните цели, спазването на принципите, които сами са си поставили, дава насоки как да се справят с проблемите, как да включат математическата си логика за решаване на всякакви проблеми, използването на всичките им знания, умения, навици за постигането на цели в живота. Подготвя учениците за бъдещето, така че да могат да се справят сами, да поемат отговорност за действията си, да са креативно мислещи зрели хора, с позитивни мисли, творчески дух, уважение на ближния и всички около тях, изграждайки позитивна атмосфера около себе си.

Съществуват много дефиниции и определения на понятието Преподаване. Тук се включват толкова много компетенции и качества, че едва ли друга професия ги изисква. Поради естеството си, фината си материя за работа с деца и ученици, преподаването е висша форма на възприемане на предоставяна информация, с цел насока, упътване и израстване като личност в Съвременния дигитален свят.

5. МОДЕЛИ

Всички обобщени теории на преподаване са съществени функции за преодоляване редица събития като Моделът на *Директното преподаване*. Моделът е традиционен и покрива изцяло поставените цели и набелязаните обосновки, които преподавателят си е поставил. Има и други модели, но за тях сега няма да се спирам.

СТРАТЕГИИ ПРИ ВЪВЕЖДАНЕ НА НОВИТЕ ПОНЯТИЯ В УРОК

Определят се като идеализирани представи за това как обучението би могло да се осъществи. Обикновено в основата на всяка образователна технология се полага една нова стратегия, модифицирана или обогатена с елементи от други стратегии. Стратегиите следват методите на преподаване, препоръчвани за използване с учебните текстове. В развитието на интелектуалните умения се използват често употребявани глаголи с цел да се идентифицират интелектуалните умения, например упражненията за критично мислене изискват от учениците да “описват”, “обясняват”, “оценяват” и да “заемат и защитават” позиция. Описания, обяснения и оценяването, възприемането и защитата на позиции могат да варират от базови интелектуални задачи до такива от по-високо ниво. Трябва да бъде отбелязано, че всеки глагол, например “идентифицирам”, може да определи умение, което да бъде упражнявано на различни нива, от най-простия акт до идентифицирането на член на Парламента в определен район. Идентифицирането означава да се определи произхода на нещо. Уменията за участие са съществени за едно информирано, ефективно и отговорно гражданско поведение и се характеризират с: *взаимодействие, оказване на влияние, осъществяване на наблюдение (interacting, monitoring, influencing)*. Следва кратко изложение на тези умения. Стратегиите на преподаване са алгоритъм, следвайки го се достига задължително до положителен резултат в преподаването. Често пъти стратегиите, методите, стиловете и похватите се преплитат, но всички целят едно: да се постигнат целите, а именно – материалът да бъде предоставен на достъпен и ясен език, така че учениците да разбират какво им се говори и да се провокира интерес в тях – да задават въпроси, да дискутират, да започнат сами да творят и да проектират. Има различни видове стратегии и всички са насочени към независимо учене, интерактивни методи и др. Повече за интерактивността може да видите в предишна моя статия: [„Някои методични аспекти на създаване на интерактивен интерфейс и преподаването му в училище“](#).

СТИЛОВЕ НА ПРЕПОДАВАНЕ

Индивидуалната подготовка на учителят е много важна и тя определя Стиловете на преподаване като своеобразно реализиране на особеностите на личността на учителят, професионалната му подготовка, неговата философия на преподаване, манталитет, визия, характер, подход и др. Благодарение на типизирането – броят стилове се свежда до краен брой, но общо взето – се пречупват през призмата на всеки учител като отделен индивид. Колкото повече учители има, толкова повече стилове на преподаване ще има.

СТРУКТУРА НА ПРЕПОДАВАНЕ

Всеки учител се съобразява с общата структура на преподаване. Въпреки това всеки урок всеки път дори преподаван от един и същи учител съществено се различава. Учителят е този, който трябва да има

способността непрекъснато да се адаптира, да варира, да акцентира, да променя ходът на урокът във всеки един момент. Структурата се явява там, където нещата са усложнени и имат нужда от реорганизация. И въпреки всичко, дори и най-добрата импровизация, няма да е толкова добра без качествата, които трябва да има един учител и без предварителна подготовка и небелязани цели.

6. РЕЗУЛТАТИ: ДОМАШНИ РАБОТИ ПО ВРЕМЕ НА ОЕСР – ОБУЧЕНИЕ В ЕЛЕКТРОННА СРЕДА ОТ РАЗСТОЯНИЕ

Колкото по-малко, толкова повече!

Индивидуализирайте домашното. Учениците (както и възрастните) обожават да говорят за себе си. Ако те чувстват, че домашната работа е лично за тях, ще са по-мотивирани да я направят. **Включете родителите в процеса на обучение.** Ако мислите, че е удачно, може да използвате следните примерни домашни задания:

- Нека ученикът запише видео как обяснява това, което учи в момента, на родител.
- За да упражни работа с дробни, ученикът може да използва семейна рецепта за нещо вкусно и да изчисли нужните количества продукти за повече или по-малко порции.
- Задайте загадка или главоблъсканица, които учениците да обсъдят със семейството и да напишат различните отговори или идеи.

ФУНКЦИИ НА ПРЕПОДАВАНЕТО



Както се вижда от фигурата, функциите в преподаването са разнообразни и много за постигане целите в обучението. Освен тези, често пъти учителят изпълнява и други функции в хода на уроците си.

ОБЪРНАТА КЛАСНА СТАЯ

Каквото и решение да вземете, винаги ще се намери някой да Ви каже, че грешите. Винаги по пътя Ви ще има трудности, които ще Ви изкушават да си мислите, че Вашите критики са прави. Истината е, че за да си набележиш курс на действие и да го следваш стриктно до край, се иска голяма смелост и кураж.

*Конфуций *

Новият модел на обучение предполага и нов вид домашни. Бъдете креативни! В обърната класна стая активното учене се случва в час под напътствията и подкрепата на един ерудиран ментор в лицето на учителя. Обръщането на класната стая означава, че събитията, които традиционно са се провеждали в класната стая сега се провеждат извън нея и обратно”. Учителят записва видеоурок с продължителност 5 - 7 минути. Видеоурокът нея предоставя на учениците, например чрез платформата MS Teams. **Таксономията на Блум отново влиза и в обърната класна стая,** като на върха на пирамидата отново са стъпките на преподавателя. Този подход насочва учениците към активност, мислене, критика, възприемане, развиване на знанията, уменията и навиците. А упражненията – затвърждават тези знания. Освен учениците, учителите също все по-често предпочитат Обърната класна стая. Тя дава по-голяма възможност за самоизява на учениците, да се отпуснат и да се „разгърнат“.

Друг пример: Класната стая може да бъде така подредена, че да прилича на пленарна зала. Това включва катедра за председателя, бюро за протоколиращия и подиум за изказвания. Осигурете чукче и баджове с имената и ролите на участниците. Би могло да се използва и заседателната зала в общината или някое друго подходящо помещение.

ОБЪРНАТАТА КЛАСНА СТАЯ е способността на УЧИТЕЛЯТ, да бъде на само ПРЕПОДАВАТЕЛ, а и ВДЪХНОВИТЕЛ.

7. ЕФЕКТИВНО УПРАВЛЕНИЕ НА СТРЕСА НА РАБОТНОТО МЯСТО

В ежедневната си работа, учителят е подложен на непрекъснато променяща се динамична среда, дори напоследък поради Ковид, се случваше един час дистанционно преподаване, следващия присъствено, от час по Физика и астрономия – влиза в друг клас по Математика, след това по Човекът и природата, следващия по Безопасност на движението... Това непрекъснато превключване само за пет-максимум 10-сет минути, по 6-7 часа на ден, пет дневна работна седмица, е стресиращо. За почти всички учители стресът е неизбежен. Професиите, които са подложени на най-голям стрес са точно Учителската професия и лекарите. Те свикват с тази динамика и стрес и го приемат като нещо нормално, сякаш имат нужда от този стрес. Стресът е два вида: кумулативен и травматичен. Ясно е, че травматични стрес – може да го изживее човек, който е свидетел на трагедия, катастрофа или друго... Но учителския стрес е – кумулативен – професионален. С всеки ден стресът се сякаш се „трупам“ и в един момент може да ескалира и да наруши нормалния ритъм на психиката или чисто физиологичното състояние на учителя. Отделни ситуации може да изглеждат безобидни, но честота на случването им – може да се окаже фактор за влошаване на здравето на учителя, дори до сериозно разболяване.

8. АЛГОРИТЪМ ЗА ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ НА СТРЕСА. ДИСТРЕС И КОНФЛИКТНИ СИТУАЦИИ

Стресирането е процес, когато човек е неспособен да се справи с дадена ситуация. Често редица фактори водят до стрес – например случка, която Ви е трудна за възприемане (катастрофа с познат, близък). Има случаи, когато стресът ни крепи и ни дава сили да покажем качествата си, т. е. човек има нужда от стрес, динамика. Той стимулира човек за работа, дейности и постигане на цели. Но ако степента на стрес е повече от средната и продължителността е постоянна, то следва процесът на разболяване. И все пак плюсовете на стреса са:

- Предиизвиква човек да покаже качествата си;
- Закалява волята на човека, предиизвиква го да се справи с определен проблем;
- Тества психиката и физиката на човек;
- Дава мотивация за продължаване напред в живота.

Често пъти хората не регистрират или не индикират случващите се събития. Те просто си отминават, но когато започне човек да се напруга, значи има стрес, от там следва, че случващото се е от голямо значение, т. е. Събитието е Важно!!! Може да се каже, че стресът е полезен, но в определени количества, както лекарствата. Многото стрес отключва **ДИСТРЕС – разболяване на организма, било психически или физически, или двете**. Ако човек не чувства удовлетворение от собствените си постижения и реализация – налице е стрес! Следва въвличане волно и несамоволно в неприятни или неловки ситуации:

Съществуват най-различни видове конфликтни ситуации, те се разграничават:

- **Конфликти, породени от различни цели** – недоразумения. В един колектив може да има различни интереси. Често пъти колектива се обединява срещу Ръководителя, Директора, Управителя, макар да имат длъжностни характеристики и трябва да ги спазват, за да не се стига до конфликт.

Единият цели да пази статуквото на всяка цена, докато другият винаги търси възможност за промяна.

- **Конфликти, породени от различни интереси, виждания, философия** – често пъти хората разбират едно нещо по различен начин, това се дължи на различната подготвеност, професионализъмът, личностните качества и интелект на хората. Проблемна ситуация може да възникне, когато се появи нов служител в екипа, съществуващия екип не е готов за промяна, нито да приеме някой друг. Екипът сякаш вече е завършен и не желае нови хора и идеи. Но няма и кой да ги пита.

- **Конфликт на нагласите** – всяка личност има изградени културни, расови, етнически, религиозни и други виждания и не желае да приеме други. Липса на толерантност оказва влияние за създаването му.

- **Конфликт на промяна** – всеки има индивидуално поведение и изказ, което може да породи неодобрение от останалите в екипа. Все пак съществува алгоритъм-стратегии за избягване на тези конфликти.

Стратегии за избягване на проблемни ситуации: придържане към принципите:

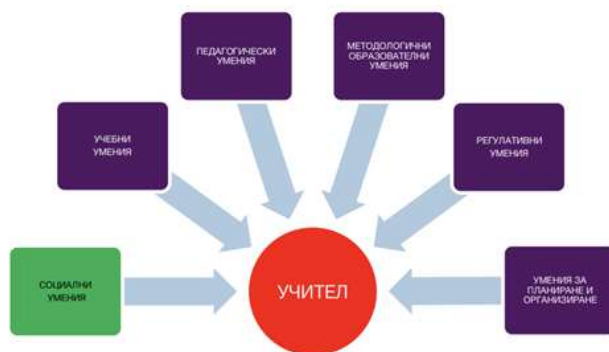
- „По-умния отстъпва!“; „Избягвай да доминираш!“;

- „Избягвай конфронтациите с неприятните за теб хора в екипа!“;
- „Прави компромиси!“;
- „Помагай на тези в нужда!“.

Трудно може да се каже дали вътрешните или външните конфликти са по-опасни. Дали конфликт, създаден от друг и въвличайки теб е по-зле, отколкото когато сам си се притеснил за нещо, напрегнат си, неудовлетворен от собствени постижения. Най-лесно да се справи човек със стреса е да си осигури тишина, да прави нещо, което му доставя удоволствие и го отклонява от лоши мисли, може да гледа филм, да слуша музика, да посети някой или културни мероприятия, да ходи да спортува – може и в къщи, грижа за друг или животинче, да води здравословен начин на живот и хранене.

Добре е да се приемат витамини, които се съдържат в плодовете, зеленчуците и ядките. Без този витамин – може да се стигне до невроза. Може да оправите настроението си със шепя ядки, вместо нещо сладко или кафе. Приемането на **Витамин В и Е** са вашия антистрес. **Витамин С** също спомага за намаляване на стресът – съдържа се в лимони, шипки и др. За да си помогнете, трябва да осъзнаете, че винаги може да се погрижите сами за себе си.

Следва графиката с учителските компетенции.

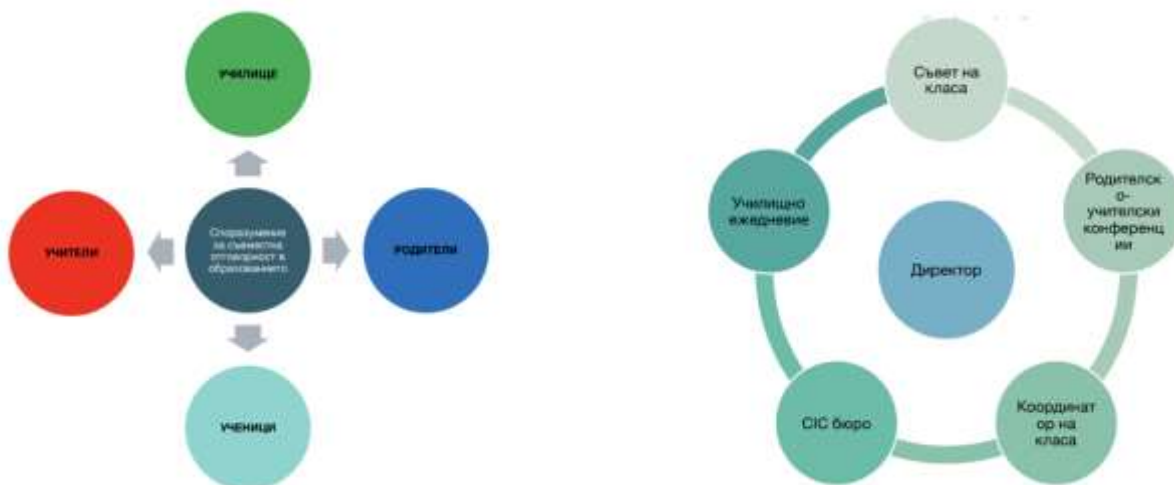


Графика 1 – Учителски компетенции

9. АЛГОРИТЪМ ЗА ПРЕДОТВРЯВАНЕ НА СТРЕСА И НЕОБХОДИМИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ

Социалните и гражданските компетенции у един учител са от съществено значение за правилното водене на нормален ритъм на живот, както и прилагането им в процеса на обучение.

В една образователна институция е необходим добър психологически климат, който може да бъде създаден само ако в екипа са професионалисти, с високонравствени качества, добре подготвени и мотивирани специалисти, готови за сътрудничество, работа в екип и желание за постигане на високи резултати. На следващите фигури са изобразени задължителните връзки, които са двупосочни.



ПЪРВО. Повишаване нивото на комуникация с учениците. Споделяйки с тях, може да се предотвратят много неприятни ситуации, да се избегнат проблеми, да се постигат резултати. Диагностицирайки ситуацията на време, разбирайки трудностите къде са – може да се прилагат различни стратегии.

ВТОРО. Обяснете на учениците си Вие самите как сте заучавали, научавали урок, стихотворение, задача, алгоритъм или друго. Нека те сами преценят дали това е техният начин или да потърсят друг.

ТРЕТО. Дори да съобщавате актуални теми от телевизията, които ги касаят – пак е стратегия, провокиране на мисловен ефект, критика, оценка на ситуацията, поражда се дискусия, дебат. Добре е да се научат на емпатия, така учениците ще могат да изразяват съчувствие, да са съпричастни със проблемите на другите.

ЧЕТВЪРТО. Добре е да се поставят такива задачи, така че учениците активно да се включват в работата и по този начин да се чувстват полезни за проекта или задачата, която е поставена.

За учителите е важно: Да са ОБЕДИНЕНИ! КОЛЕКТИВЪТ трудно се сплотява, но направете така, че да не е разединен. Често се събирате и дискутирате от неща в работата, до други, разведряващи обстановката.

Алгоритъм за подобряване на взаимоотношенията в работата: Трябва да може да се разчита на Вас, да изслушвате, да задавате въпроси, да помагате на друг в нужда, празнуване на всеобщи празници и индивидуални, дори при невъзможност за комуникация – обаждайте се, правете видеовръзки и др. Човек не може да се хареса на всички, но не бива да се отдалечава от колектива. Трябва да избягва конфронтации, да прави компромиси, да не „забелязва“ много, да не „чува“ много, да не „вижда“ много. Общо взето важи максимата: „Защо да се косиме, като ще ни мине!“.

10. ИЗВОД И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Спазвайки принципите, които сами сме си поставили, принципи, които са всеобщо приети, длъжностната си характеристика, етичните кодекси, правилата за вътрешния трудов ред, други правилници, нарежданията от Ръководството – няма как нещата да не вървят и стресът да не е в нормална степен. Той е неизбежен, но важното е ние да го контролираме, да успяваме да се справяме с него. Стресът трябва ние да го регулираме!

ЛИТЕРАТУРА

Bozarth, J. (2008). "From Analysis to Evaluation".

Guerdjikov, K. (2015). Social Sciences, Education, National publishing house for education and science "Az-buki".

Gercheva-Nestorova G., Sedlarski T., Mineva S., Ivanov L., Dimova M., Tultukova R., (2022/2023) Pedagog publishing house, 12th grade.

Gercheva-Nestorova, G., Sedlarski, T., Mineva, S., Ivanov, L., Dimova, M., & Tultukova, R. (2022/2023) Civic education for 11th grade According to the curriculum for 2022/2023.

Gercheva-Nestorova, G., Sedlarski, T., Mineva, S., Ivanov, L., Dimova, M., & Tultukova, R. (2020). Philosophy 11th grade, module 4 - social psychology, ISBN 978-954-324-256-6.

Lojkov, K., Lulcheva, E., & Filipov, A. (2021). "Methodology for teaching civic education".

Pavlova, M. (n.d.). History of Civic Education; <http://www.referati.org/>

Pavlova, M. (2002) Civil Law - General Part.

Plamen, H., & Dimitrova, R. (2008) Europe direct Plovdiv, Civic education.

Staykova, E. (n.d.). "Citizenship in the Contemporary Global Context".

Valchev, R. (2004). Methodology for "Democratic Citizenship" training.

Vazov, D., Znepolski, B., Yakiomova, M., & Todorova, T. (2020). KLET BULGARIA Publishing House, ISBN 978-954-18-1600-4.

<https://www.wgu.edu/heyteach/article/9-ways-to-build-strong-teaecher-relationships-with-colleagues1909.html>

<https://www.understood.org/articles/en/eight-tips-to-build-a-positive-relationship-with-your-students-families>

<https://www.understood.org/articles/en/5-tips-for-supporting-students-socially-and-emotionally-during-distance>

<https://www.culturespace.bg/>

<https://drive.google.com/file/d/1kBcoQOYIGI90KlplvdZp4fFQVCtKAI7B/view>

ucd.bg – мой сайт, с мои статии и доклади – Detelina Milkoteva

MUSIC EDUCATION IN THE INFORMATION AGE

Ventsislav Petrov

College of Pedagogy – Pleven, University “St. Cyril and Methodius” Veliko Tarnovo, Bulgaria,
v.petrov@ts.uni-vt.bg

Abstract: The process of informatization of education is currently in a stage of intensive growth. With the general process of social informatization, new information technologies are increasingly applied in the educational process of teaching various subjects. Today's educational science is facing the phenomenon of digitalization of education, which can become the necessary motivation for modern students to engage in various educational activities. Hence, educational institutions are tasked with finding new teaching techniques to optimize the educational process.

The dynamic times in which we live and the ever more rapidly developing modern technologies are changing the directions of development in every sphere in society. The use of information technology is also having a huge impact on education in the 21st century.

With the speed at which information and communication technologies are developing, the education system is faced with an important task of educating today's young people to have critical thinking skills in a rapidly evolving information environment.

In this regard, the issue of the use and participation of modern information technology and its place in music education is of utmost importance. Forms of learning have changed irrevocably at all stages, from pre-school to higher education.

The technical means that are present in the everyday life of modern students lead to the introduction of new technologies in their music education. As for the information network and computer technologies currently used by young people, it is already difficult to cover all the issues that are addressed in a large number of developments.

The modern system of general secondary education, including all areas of study within it, is in any case designed to develop students' information processing skills. Of course, this issue is not only aimed at the ability of pupils and students, but also represents a general education and a general process of cultural globalization, which has become the mainstay of professional activities in the information society.

In this paper, the experiences and work in using modern technology in music education are discussed.

Keywords: music, music education, information age, information and communication technologies, information environment.

МУЗИКАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В ИНФОРМАЦИОННАТА ЕПОХА

Венцислав Петров

Педагогически колеж – гр. Плевен, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България,
v.petrov@ts.uni-vt.bg

Анотация: Процесът на информатизация на образованието в момента е в етап на интензивен растеж. С общия процес на социална информатизация новите информационни технологии все повече се прилагат в образователния процес на обучение по различни предмети. Днешната образователна наука е изправена пред феномена на дигитализацията на образованието, което може да се превърне в необходимата мотивация за съвременните ученици да се включат в различни образователни дейности. Следователно образователните институции имат за задача да намерят нови техники за преподаване, за да оптимизират образователния процес.

Динамичното време, в което живеем, и все по-бързо развиващите се съвременни технологии променят посоките в развитието на всяка една сфера в обществото. Използването на информационните технологии оказва огромно влияние и върху образованието през XXI век. Със скоростта, с която се развиват информационните и комуникационни технологии, системата на образование се намира пред важна задача - да образова съвременните млади хора, които да имат критичност на мисленето в бързо развиващата се информационна среда.

В тази връзка изключително важен е въпросът за употребата и участието на съвременните информационни технологии и тяхното място в музикалното образование. Формите на обучение са се променили безвъзвратно на всички етапи - от предучилищно до висшето образование. Техническите средства, които присъстват в ежедневието на съвременните ученици водят до внедряване на нови технологии в музикалното

им възпитание и образование. Що се отнася до информационната мрежа и компютърните технологии, използвани в момента от младите хора, вече е трудно да се обхванат всички въпроси, които се разглеждат в голям брой разработки.

Съвременната система за общо средно образование, включително всички учебни области в нея, във всеки случай е предназначена да развива уменията на учениците за обработка на информация. Разбира се, този въпрос не е насочен само за способността на учениците и студентите, но също така представлява общо образование и общ процес на културна глобализация, който се превърна в основна опора на професионалните дейности в условията на информационното общество.

В настоящата статия се разглеждат опитът и работата при използването на съвременните технологии в музикалното образование.

Ключови думи: музика, музикално образование, информационна епоха, информационни и комуникационни технологии, информационна среда.

1. УВОД

През последните десетилетия на миналия век и първите години на този век наблюдаваме как информационните и комуникационните технологии (ИКТ) промениха нашето общество. Образованието, като част от обществото, в което живеем, не е избегнало тази трансформация. "Днес сме изправени пред два различни вида обучение: единият е обучение на ХХ век, а вторият се нарича обучение на ХХІ век. Затова е необходимо да се преосмисли характерът на образованието, неговите цели, методи на преподаване, учебни планове, структури и т.н." (Георгиева-Лазатова, 2017, с. 15). Би било противоречиво да се противопоставяме на прилагането на ИКТ в образованието, защото независимо от повече или по-малко критичното отношение към тях, ИКТ се намесват и извършват своята педагогическа работа с всички нас, преди дори да осъзнаем, че го правят. Важното ще бъде да се съсредоточим върху отношенията, установени между образователната институция и технологиите, да реконструираме образователния модел, като се опитаме да избегнем или поне да намалим дистанцията между начина, по който преподаваме, и начина, по който новите поколения подхождат към информацията и знанието.

Сегашното образователно предизвикателство пред образователната система в нашата страна не е осигуряването на телекомуникационна инфраструктура и компютърно оборудване за центровете, а иновацията на модела на преподаване, разработен от учителите с помощта на ИКТ в класната стая, тъй като моделът на преподаване, който учителите и учениците споделят най-вече с помощта на ИКТ в класната стая, е с обяснителен характер или предаване на информация.

Няма съмнение, че предоставянето на нови медии може да открие нови образователни възможности, но педагогическите специалисти трябва да бъдат напълно обучени, за да се възползват от тях.

В нашия конкретен случай музикалното образование също е засегнато от тези трансформации в значителна степен, което поражда широк дебат относно използването и прилагането им в обучението по музика.

2. ОСНОВНА ЧАСТ

Информационните и комуникационни технологии се развиват неудържимо в нашето общество и засягат всичко около нас. Ние, трябва да бъдем отворени към промените, да разберем, че класните стаи и университетски аудитории не са същите като преди двадесет години, защото контекстът, в който се развиват нашите ученици и студенти, не е същият, както и обществото, в което те ще трябва да се развиват. Задължението на учителите и университетските преподаватели е не само да преподават учебното съдържание, но и да обучават своите възпитаници като граждани на 21-ви век.

Както споменах, образованието и в частност музикалното образование не могат да останат встрани от напредъка, който се наблюдава в обществото, а технологиите са част от него.

В света на музиката технологиите са постоянна величина, която влияе на всеки етап от процеса и включва създаване, изпълнение, редактиране, съхранение, разпространение и приемане. Ето защо в един музикален свят, опосредстван от технологиите, музикалното образование не трябва да остава настрана и трябва да има "място за среща" в класната стая.

Намираме различни хардуерни и софтуерни продукти, които можем да използваме в часовете по музика, улеснявайки и подпомагайки нашата дидактическа задача. По този начин, както настоящите, така и бъдещите учители по музика трябва да са наясно с всички нови образователни възможности, които предоставят технологиите, свързани с изображения и звук, за да могат да ги използват по изгоден и задоволителен начин в класната стая по музика.

Това означава, че учителите трябва да бъдат напълно обучени, за да могат да се възползват от всички тези възможности. Но реалността е съвсем различна и повечето учители не са наясно с възможностите, които ни

предлага цифровата ера. „Педагогическите способности на учителя се създават не от една единствена способност, а от система от знания и умения, както и от тяхната интеграция при овладяване на педагогическите изисквания“. (Гергова, 2021, с. 224).

Ако приемем, че до преди известен период от време, учителите не са имали необходимостта да бъдат компютърно грамотни, то в последните две десетилетия с особен акцент към последното и следващите оттук нататък, компютърната и дигитална грамотност е от изключително значение.

Учителите трябва да са наясно с важността на обработване и използване на новите технологии, за да не изостават в надпреварата с ИКТ и да могат да се възползват от всеки технологичен елемент по най-ефективния начин в класните стаи.

Разпространението на ИКТ в образователните институции е процес, който се развива през последните няколко десетилетия, както в нашата страна, така и в световен мащаб. Дори може да се каже, че ние изоставаме в развитието на технологиите и образованието спрямо голяма част от останалия свят. Технологичната култура се променя и тези промени се дължат на скоростта, с която новите устройства се появяват на пазара, което налага непрекъснато и ускорено възстановяване на обикновените потребители и експертите. В това отношение ще говорим за технологична грамотност, която по принцип е само инструментална, но това, което наистина е важно за учителите, е дидактико-методологическата грамотност, която ще позволи реална промяна в модела на преподаване и учене за учениците в полза на конструктивисткия модел, в който ученикът е главното действащо лице. Именно в този смисъл се посочва, че цифровите технологии се превръщат във важна част от образованието, но сред учителите има ясна загриженост. Учителите имат нужда от непрекъснато обучение, тъй като трябва да знаят как технологиите могат и трябва да се използват за подобряване на обучението на учениците, за да преподават по смислен начин. Технологиите могат да помогнат или да попречат на образователния процес.

През януари 1982 г. на Международния симпозиум по медийно образование представители на 19 държави провъзгласяват Декларацията на ЮНЕСКО за медийното образование. Декларацията съдържа основните принципи, които са валидни и днес (UNESCO, 1994):

1. Организиране и подкрепа на интегрирани програми за медийно образование от предучилищно до университетско ниво и образование за възрастни.
2. Разработване на курсове за обучение за преподаватели.
3. Стимулиране на научноизследователската дейност в областта на медийното образование.
4. Подкрепа и засилване на действията, предприети или планирани от ЮНЕСКО за насърчаване на международното сътрудничество в областта на медийното образование.

Беше само въпрос на време към постоянното развитие на музикалните технологии да се присъедини и зараждането на интернет и развитието на ИКТ, които да достигнат до всички сфери на обществото, включително и до образованието.

"Понастоящем е очевидно, че в музикалното образование информационните и комуникационните технологии (ИКТ) и музикалните технологии се развиват неудържимо" (Torres, 2011 г., с. 63).

Перспективата на образованието като основно човешко право и средство за постигане на други права (UNESCO, 2015a) предполага интегрирането на цифровите технологии в образователните системи, за да се гарантира всеобхватното право на образование, и подчертава необходимостта да се даде приоритет на демократизирането на достъпа до технологии за широки слоеве от учениците.

В Рамката за действие в Програмата за образование до 2030 г. се посочва, че цифровите технологии трябва да се използват за укрепване на образователните системи, разпространението на знания, достъпа до информация, качествено обучение и по-ефективното предоставяне на услуги (UNESCO, 2015a).

Потенциалът, който ИКТ разкриват, когато се използват добре в класната стая, е огромен. По принцип тя поема по пътя на конструктивистката педагогика, при която ученикът има водеща роля в откриването на своето обучение, направляван от учителя; подобрява се процесът на преподаване и учене при учениците, както и се обогатява опитът в класната стая и мотивацията на учениците, които имат възможност да споделят работата си с тази на други хора в различните предоставени цифрови платформи. В този нов контекст ограниченията са само в знанията и творчеството на учителя, който извършва дейността.

Предимствата, които интернет предлага на учителите по музика, са многобройни. Възможност за самостоятелно и непрекъснато обучение, както и за обогатяване чрез доклади, изследвания, справки с документи, музикални записи в различни стилове, информация за курсове и конгреси по музикално образование, онлайн курсове, достъп до информационни бази данни или инструменти за комуникация с други експерти в областта в различни части на света. Що се отнася до преподавателската дейност, която ни интересува най-много тук, интернет дава възможност за достъп до учебни материали, софтуер, програми, партитури, изображения, аудио или видеофайлове, както и за обмен на идеи и знания между учителите, и

накрая, може да улесни проектирането и сключването на образователни преживявания с телематичен характер, за които могат да се използват всички предимства, предлагани от ИКТ в областта на музикалното образование.

Информацията може напълно да стимулира творческия дух на учениците. Съвременното образование и информационните технологии са голямо предимство на мултимедийното представяне на учебна информация. Тя може да осигури разнообразни външни стимули за създаване на асоциации. Няма въображение, което да не е създадено, добрият в създаването трябва да е добър във въображението. Ето защо учителите в дейностите по преподаване на музика трябва да са добри в разбуждането на въображението на учениците, да ги насърчават смело да си представят, да мислят самостоятелно, смело да задават въпроси. Използването на информационните технологии в обучението по музика промени традиционния начин на преподаване, при който учителите "преподават", пренебрегвайки "ученето" на учениците, а учителите и учениците активно участват в процеса на преподаване чрез двупосочна комуникация. Чрез взаимодействието и показването на информация, така че учениците да могат да поемат инициативата да участват в музикалната информация на този процес стъпка по стъпка "преминават", не само състоянието на музиката от пасивно към активно, но и личната практика за участие в музиката, превръщайки се в активна страна в обучението. „Индивидуалната работа подпомага концентрацията и качеството на изпълнението ѝ.“ (Кръстев, 2021, с. 85) Интегрирането на информационните технологии в обучението по музика в класната стая може да стимулира интереса на учениците към ученето, да насърчи потенциалната им способност за учене, да направи класната стая по-жива и интересна и да подобри ефективността на преподаването в класната стая.

Използването на ИКТ в обучението по музика, е проблем за някои учители, тъй като те не се чувстват подготвени да използват тези технологии и им е трудно да променят метода на преподаване и учене. За да се реши тази ситуация, трябва да се провеждат курсове за обучение, за да се отстранят тези недостатъци в учителския състав. Основното нещо, за да се включат ИКТ в часовете по музика, е учителите да знаят как да боравят и да използват новите инструменти, предоставени от тези технологии.

ИКТ трябва да бъдат интегрирани в учебната програма, като се актуализират методиките на обучение и дидактиката. Използването им в образованието има множество ползи за учениците. В този смисъл включването на ИКТ в обучението по музика открива нови перспективи за интерпретация, композиране и записване, улеснява някои дейности и помага за създаването на други, без да забравяме, че тези инструменти несъмнено привличат учениците, тъй като живеем в информационно общество и те са неговите най-интегрирани граждани. Всичко това несъмнено насърчава ученето.

Новите технологии насърчават мотивацията на учениците, взаимодействието между групата в класа, където се стимулира тяхното сътрудничество и участие. ИКТ дават възможност за индивидуализиране на обучението, адаптират се към нивото на всеки ученик. Никой от тях няма да бъде изоставен спрямо останалите, а освен това съвременните технологии могат да се използват и извън класната стая, през свободното време.

Учителят се превръща в наставник на учениците, а учениците са тези, които са собственици на своето обучение, като по този начин се развива смислено учене. Докато учениците използват ИКТ, те трябва да създават, да си представят, като насърчават критичното си мислене и откриват собствените си грешки и напредък.

Недостатъците на ИКТ са няколко, включително неподходящо съдържание или изолация на учениците поради прекомерна употреба. Въпреки това, що се отнася до използването им в музикалното образование, смятам, че предимствата им са по-големи, при условие че учителят е водач на своите ученици и училището разполага с достатъчно устройства за учениците, тъй като те са чудесно средство за преподаване и учене.

Сред предимствата са:

- Интерес и мотивация на учениците;
- Взаимодействие.
- Непрекъсната интелектуална дейност;
- Развитие на инициативността;
- Учене от грешките;
- По-добра комуникация между учители и ученици;
- Учене в сътрудничество;
- Висока степен на интердисциплинарност;
- Цифрова и аудиовизуална грамотност;
- Развитие на уменията за търсене и подбор на информация;
- Подобряване на уменията за изразяване и творчество;

-Лесен достъп до много информация от всякакъв вид.

Според П. Марчева „ИКТ предоставят богати възможности, свързани с различни технологии и технологични инструменти, които учителите по музика биха могли да използват, за да обогатят и направят по-интересен музикалнообразователния процес. От гледна точка на софтуера са достъпни огромно количество аудио и видео файлове, платформи, инструменти за създаване на учебно съдържание, които могат да бъдат използвани в уроците по музика.“ (Марчева, 2022, с. 275)

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Информационните и комуникационните технологии придобиват все по-голямо значение във всички области на ежедневието. По-специално, в областта на образованието всеки ден се прилагат различни методически предложения с цел да се насърчи използването на тези технологии като ценна подкрепа и допълнение към учебната дейност. Тези приложения обаче не са достатъчно разпространени и все още има много недостатъци в нашата образователна система.

В днешно време е необходимо да се подготвят специалисти, способни да разработват нови специализирани технологии за приложение в музикалната сфера, както педагогически, така и хардуерно-софтуерни. За успешното развитие на такива технологии не е достатъчно да се подготвят специалисти само в областта на компютърните науки, тъй като ИКТ е интердисциплинарна област, която изисква за успешната работа в тази област сериозна музикална подготовка, надхвърляща курса по музика в немюзикалните училища. Съществува проблем с подобряването на системата за обучение в областта на ИКТ, както на потребителите на тези технологии (музиканти и учители по музика), така и на техните разработчици. „Учителите, които са представители на различни образователни институции, е необходимо да създадат такава технологична образователна среда за децата и учениците, че те да могат да посрещнат предизвикателствата, с които ще се сблъскват ежедневно и да се научат да преценяват различните варианти, да правят избор, да се грижат за себе си и за другите, да изразяват идеите в изградената от тях среда“ (Бузов, 2020, с. 137)

ЛИТЕРАТУРА

- Бузов, Е. (2020). Методически проекции на обучението по конструиране, технологии, предприемачество и технологичната образователна среда в детската градина и началното училище. София
- Георгиева-Лазарова, С., & Лазаров, Л. (2022). Дигитални технологии в обучението. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Георгиева-Лазарова, С., & Лазаров, Л. (2017). Педагогика на XXI век. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Гергова, Х. (2021). Активното учене в дигитална образователна среда – средство за формиране на педагогическа компетентност. В сборник с доклади от научна конференция „Актуални политики и практики в образованието. Дигитална образователна реалност“, Плевен.
- Димитров, М. (2022). Музикално образование в дигитална среда. Ст. Загора: Кота.
- Димитрова, З. (2022). Медийна грамотност в началното училище. Русе: GAIANA book&art studio.
- Кръстев, А. (2021). Електронната образователна среда като фактор при изграждане на виртуален аз. В сборник с доклади от научна конференция „Актуални политики и практики в образованието. Дигитална образователна реалност“, Плевен.
- Марчева, П. (2022). За някои аспекти на музикалнообразователния процес в българското училище – традиции и съвременност. Пловдив: Астарта.
- Петров, В. (2022). Информационни технологии в музикалноисторическото познание. Пловдив: Астарта.
- ЮНЕСКО (2015а): Декларация от Инcheon и рамка за действие ЦУР 4-Образование 2030. Достъпно на: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137_spa.
- Torres, L. (2011). Приложение на ИКТ в часовете по музика в началното образование. Еуфония. Дидактика на музиката (52), 63-70.

COMPARATIVE STUDY OF THE ORFF SCHULWERK SYSTEM AND THE METHOD RECOMMENDED BY THE MINISTRY OF EDUCATION AT PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Styliani Valasi

South-West Neofit Rilski, Blagoevgrad, Bulgaria, stellavalasi@yahoo.gr

Abstract: Music pedagogy in Greece in the 21st century is called to be redefined in order to face the challenges of the new institutional frameworks, social changes, the modern needs of the teacher and the student. German composer Carl Orff (1895-1982) has been recognized worldwide and is considered one of the most powerful and dynamic artistic personalities of the 20th century. The characteristics of the Orff method have influenced educational programs that used traditional teaching methods. The purpose of this specific study is the analysis of the basic teaching principles of music education as proposed by the Ministry of Education manual as well as Orff teaching. More specifically, the present study investigates the educational textbooks of Music Education in primary education focusing mainly on its structural characteristics compared to the Orff system. Highlighting and delineating the identity of the traditional methods of music education and the Orff method, their impact on students emerges as a difficult and interesting case. This study emerged from research involving three primary school classes. From the above, the need to define the field emerges. The semi-structured in-depth interview and observation were used as methodological tools. The choice of these two tools arose so that, on the one hand, there would be freedom for the respondent to evaluate and understand the researcher by observing the events of the group he is studying. On the one hand, the research showed that the Orff system, what is of great importance in teaching is the ingenuity of the teacher to connect the subject he is studying with the goals he is pursuing. On the other hand, based on the teaching methods, we understand that a teacher who exclusively chooses the music education textbook as a teaching method is limited based on the planned activities and therefore limits the students' creativity and imagination, which as was seen from the results of research has had higher success rates when incorporating Orff-based activities. The conclusions are focused on the usefulness of the two methods based on the response they had from the students. The research is based on a bibliographic review through articles, books, scientific works of the past and recent years.

Keywords: Music pedagogy, primary education, Orff system, Ministry of Education manual

1. INTRODUCTION

We observe that in the field of music education there is a wealth of music pedagogy methods available to primary school music teachers. Therefore, the choice of the music pedagogic method to be followed lies in the knowledge and judgment of the teacher. These practices range from traditional textbooks to technologically advanced music programs. The purpose of the study that is being conducted is to investigate the effectiveness of popular music pedagogic methods in relation to traditional learning approaches that are not governed by some of these methods (Dogan,2022). The music educator and composer Carl Orff (1895-1982) based initially on Dalcroze's ideas, gave a new impetus to the development of music education methods, adding speech to music and movement. He created "Orff - Schulwerk", a music-kinetic system of school education, with the subtitle "Elementary Music and Kinetic Education". In his pedagogy, but also in his compositional work, he treats music with the "Platonic" dimension and meaning, which places special emphasis on speech (expression of thought). The increased popularity of Orff's work (Orff Schulwerk) over other musical pedagogical approaches gave rise to some basic questions that are also the research questions of this particular study. The first research question is "How does the Orff Schulwerk approach differ from an approach provided in music education textbooks in Greece"? And the second research question is "What is the effectiveness between the two approaches"?

Although there is evidence to support and illustrate the popularity of Orff Schulwerk, there is nevertheless an inconclusive documentation of its effectiveness. The main purpose of this study is to measure the musical achievements of students of two primary schools using the Orff Schulwerk method and an approach through the school music textbooks proposed by the Greek Ministry of Education. (Poulou,2006) The Orff Schulwerk music education method is an approach to music education developed by Carl Orff and Gunild Keetman, in which students become direct participants in the process of creating music through singing, movement and playing instruments. The goal of Carl Orff's approach is independent musicality for all students, which can be achieved through various means. Orff strongly believed that the speech and song of a child's native culture were natural starting points for a child's first experiences with music. This includes nursery rhymes, children's songs and folk music, which together complement Orff's elemental style (Kotzian & Vallejo,2018).

The Traditional method according to the standards of the traditional tools of music education is an educational process that merges various approaches, including Kodály, Orff and Dalcroze, as described in the basic program of the Ministry of Education(Comeau,1995).The text provides sequential lessons in a child-centered program that incorporates a variety of learning methods. According to the interdisciplinary unified framework of music study programs, the purpose of music education is primarily the development and cultivation of the ability for aesthetic enjoyment when listening, performing and creating music as one of the manifestations of artistic expression and human creativity. Through this purpose and parallel to it, music education aims at the general cultivation of the students' creativity and personality, through active listening, music creation and performance activities. This program integrates Kodály, Orff, Dalcroze and traditional music education practices in an integrated approach. Includes high-quality age-appropriate materials with a variety of musical styles. The series offers lessons that identify and encourage the formation of concepts through a variety of learning situations. Although the traditional way of learning music includes aspects of Orff Schulwerk, there are some important differences may not generalize to all teaching situations due to teacher strengths and weaknesses(Agalianou & Alexiadi,2013)

2. MATERIALS AND METHODS

The research is based on the traditional teaching model of the music education course in primary education which is part of the curriculum of the Ministry of Education and Culture. which became an occasion to point out certain criteria, based on some concerns regarding the content and the way of teaching through music-kinetic activities of the Orff method student participation in the specific subject. For the investment of the subject, the qualitative methodological approach was chosen as it contains tools that offer the flexibility for the emergence of new ideas (Strauss A. & Corbin. J. 1990). The tools used for data collection were literature research in both paper and electronic form, observation and semi-structured interviews.

On the one hand, observation gives a detailed description of the events taking place in the physical environment of a school classroom and on the other hand, interviews with music teachers would help to understand interpretations and concepts (Mason,2002). Semi-structured interviews are often preceded by observation, informal and unstructured interviews to allow researchers to develop a deep understanding of the topic of interest necessary to develop relevant and meaningful semi-structured questions.

The steps the researcher followed to conduct the research were as follows:

Approval was requested from the principals of the primary schools for the possibility of conducting research with third, fourth and fifth grade students. The researcher was also already the music teacher of the school. Consent forms were then given by the parents or guardians of the children, with which they approved the participation of their children in the research, and then the field of the study began, which was conducted from the beginning of October to the end of November of 2022. First the researcher conducted a pre-test on third, fourth and fifth grade students during the first week of October in the already scheduled music lesson to inform the students about the scope of the study. The way of comparing the two methods was carried out as follows:

Normally following the content of the music book proposed by the Ministry of Education, Research and Religious Affairs Institute of Educational Policy, pilot programs were implemented as a parallel explanation of the Orff system method.

The study was limited in the following ways:

1. The study involved students from the primary school, mainly in the third, fourth and fifth grades
2. The comparison of the two music-pedagogical methods was made through the teaching of a different song for each class which was taught in two ways: a) with the suggested method of the teacher's music book and b) with an indicative way of approaching the Orff method
3. The generalizability of the results is limited by specific characteristics of the students and the school where the study was conducted.

3. RESULTS

The findings of this research study confirm and show the necessity of changing and adapting new curricula to modern teaching methods and new perceptions of the teacher area of the science of Pedagogy.The use of Orff's music-motor education was a powerful tool for the development of children's creative skills and qualitatively upgraded the progress of the course. Each new motor action and exercise was part of the child's learning and creativity. The new elements and knowledge that emerged each time made the lesson more interesting and entertaining for the children.

The teaching method that was applied is teacher-centered and the students - especially the male students - show a negative attitude and willingness to participate, during the learning process of the traditional way of teaching music education.. This specific study proves that the traditional way of approaching music education in combination with

ways of intervention such as the Orff approach, has positive results in the development of the child's personality. On the one hand, the music education program in Greek primary schools incorporates approaches such as Dalcroze, Kodály, Orff. The specific program has an organized and structured character and focuses on the cognitive development of the child through music. It contains a rich material of songs that are studied meter, rhythm, melody, analysis of the lyrics as well as its origin. The traditional approach is designed in a simple and clear way so that a music teacher or even a general education teacher can teach a class. According to the results it emphasizes the song. Music lessons often involve the use of written assignments where the teacher assesses a student's progress. A new element that has been added to the traditional way of teaching music is the use of technological tools and digital music programs to make the lesson more fun and engaging as the new generation from their early years are familiar with electronic devices and technology in general. When in the traditional way of music teaching, the researcher who had knowledge of the Orff approach incorporated basic principles of the system, it was observed that the lesson changed form and the students felt more free and creative as they treated it as a parallel activity or as a kind of game. Therefore, the participation of the students was strengthened, the fact that in the traditional way, due to the increased listening and writing activities, they passively received the knowledge and had a smaller part of participation due to the limited time as the lesson time is defined in Greek education. The music teacher emphasized the students' contact with the instruments, especially the percussion instruments. A song or activity involved music, movement and speech (Saliba, 2017). The evidence mentioned above shows the need reforming the detailed curriculum of primary education using Orff's music-kinetic education, in order for school education to become the main body for the dissemination and rescue of cultural awareness.

4. DISCUSSIONS

This research shows how necessary it is for education to be reformed and to present new ways of intervention, in order to contribute effectively to the all-round development of the child's personality. In addition, to bring to the surface the acquired knowledge and motor experiences of the students and to strengthen their creative abilities, so that they develop within a context of satisfaction and entertainment in their social environment and greater participation in the music education course (Georgopoulou, 2020). Through the programs studies and student-centered teaching models, education could support the child's psychomotor, cognitive, creative and social-emotional development. In this way, it could form healthy, dynamic and independent individuals, able to cooperate with each other, capable cells of the living social fabric, to continue their cultural action fruitfully and creatively (Sangiorgio, 2022). Children in order to educate themselves need to recruit a variety of stimuli and experience experiences from different areas of development for a specific action issue. Thus, they have the opportunity to actively participate, to process information of their interest from different perspectives, to organize themselves, to cooperate with others and to understand more fully the chosen object of investigation. At the same time, the process of approaching a subject through an experiential way and with activities of various developmental domains, helps the child to broaden his horizons and delve deeper into the subject. Music-motor education is considered essential for children because its main purpose is the overall harmonious, spiritual and psycho-physical development, equipping them with useful knowledge and skills and offering every possible help for their smoother adaptation to the environment (Sergi, 1993). The main masses used in the Orff music-motor education are motor skills, improvised dance, rhythmic games, singing, the use of musical instruments, audio stories, dramatization fairy tales, the theatrical game and the musical-kinetic games. The lesson of music education is very important when it is approached with more active methods than other music education methods such as the Orff method, which helps to develop motor skills, to cultivate rhythm, to know the body and space, to cultivate and express emotions and finally offers satisfaction, joy and play in children. It also contributes to cooperation, teamwork, respect, discipline and friendship. The application of the Orff method should be treated with special attention by most educators as children, as shown by the results, respond positively to music-motor programs believing that music-motor education is an ongoing game, through which they are entertained, exercise, and discover new ways of expressing themselves using music and their bodies.

5. CONCLUSIONS

Music education systems were born from the need to create a pedagogical method, a more scientific and comprehensive approach to the process of teaching music, which will combine music and movement for an easier understanding of musical concepts in young children age, through which music education can draw new, effective elements that will help its development. The results of this study seem to have revealed significant differences between students taught with the Orff-Schulwerk approach and traditional music education practices in the acquisition of musical skills. We find that on the one hand the idea of the Carl Orff method gives children the possibility of freedom for inspiration and improvisation as Carl Orff avoided false simplification because he

believed that the children's world should not be treated as primitive and transitory. In general, Orff relied on the rules of European music and folk traditions. The mixing of various expressive forms in fundamental phenomena is elementary (Georgopoulou, 2020). It is an active process of progress through the internalization, elaboration and invention of musical materials and ideas. Orff's musical approach and subsequently the entire Orff-Schulwerk tradition aims for a kind of music that can be described as cross-cultural or bi-historical while coming from the momentary musicality of the individual. Body percussion is also referred to as "elementary instruments" in the literature, providing an opportunity for momentary musical expression and active musical experience (Sangiorgio, 2022). According to Orff, music cannot exist by itself, but is related to movement, music and speech. Everyone has the right to a musical experience, regardless of musical ability. Music can only be experienced through active musical activity. Listening to music alone is not enough, so children using the Orff method have an immediate opportunity to create their own music using Orff instruments (Frazee & Kreuter 1997). The importance of musical motor education in education is special and creative, based on the most modern and advanced cognitive principles of child psychology, music pedagogy, kinesiology and aesthetic education. It is a pedagogical system of approaching music and movement through personal experiential experience, exploration, observation and creative improvisation. School education has the obligation to cultivate and to activate in the developing person all those abilities which are necessary for his evolutionary path such as initiative, imagination and creativity (Sangiorgio, 2010).

REFERENCES

- Agalianou, O., & Alexiadi, K. (2013). The Hellenic Orff-Schulwerk Association (ESMA): Historical Review, Evolution and Prospects. Special Issue 5 (2) 2013. Retrieved from <http://approaches.primarymusic.gr>
- Comeau, G. (1995). *Comparing Dalcroze, Orff and Kodály: Choosing your approach to teaching music*. Centre franco-ontarien de ressources pédagogiques, Ottawa.
- Dogani, K. (2022). The Orff Music and Movement Education as a Starting Point and a Destination. O. Agalianou
- Frazee, J., & Kreuter, K. (1997). *Discovering Orff: A Curriculum for Music Teachers*. Schott
- Georgopoulou, A. (2020). Detection of approaches to the music education course in primary education: the case of music education teachers in the prefectures of the Western Greece Region. University of Patras. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Education Sciences and Early Childhood Education.
- Kokkidou, M. (2015). *Teaching music*. FagottoBooks
- Mason, J. (2002). 'Qualitative Interviews: Asking, Listening and Interpreting' in T. May (ed.) *Qualitative Research in Action*, London: Sage.
- Ministry of Education, Lifelong Learning and Religious Affairs, Pedagogical Institute, UNIFORM FRAMEWORK FOR THE PROGRAM OF MUSIC STUDIES (DEPPS) Official Gazette: 1366, vol. B' 18-10-2001 / 1373, vol. B', 18-10-2001 / 1374, vol. B', 18-10-2001 / 1375, vol. B', 18-10-2001 / 1375, vol. B', 18-10-2001 / 1376, vol. B', 18-10-2001
- Kotzian, R., & Vallejo, P. (2018). *Orff-Schulwerk Rediscovered - Teaching Orff: Music and Teaching Models Book*. Schott
- Saliba, K. (2017). *Orff and the Elements of Music: A Straightforward Approach for Using Orff in Your Classroom*. Heritage Music Press
- Sangiorgio, A. (2022). Creative group work as a central pedagogical strategy in the Orff-Schulwerk approach. *Orff-Schulwerk International*, 1(1), 27-33.
- Sangiorgio, A. (2010). *Orff Schulwerk as Anthropology of Music*.
- Sergi, L. (1993). *Music Education as a factor in the formation of the child's personality: Interdisciplinary teaching with a focus on music for children aged four to six years*. Did. Dissertation Pedagogical Department of Kindergarten Teachers. University of Athens
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. Newbury Park. CA: Sage Publications.

EMOTIONALITY AND MUSIC IN THE EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Ventsislav Petrov

College of Pedagogy – Pleven, University “St. Cyril and Methodius” Veliko Tarnovo, Bulgaria,
v.petrov@ts.uni-vt.bg

Abstract: The whole philosophy of life is summed up in a few words. They speak of the exceptional importance of childhood, of its mission in life, of the significance it will have in every plane of the future development of the personality.

One of the important tasks facing educators is the discovery of talented children and the development of their talents. Between his fifth and seventh years, the child is endowed with amazing capacities for the perception of knowledge. Pre-school age is a good time to start musical instrument training, because there is no other profession that requires such a long early preparation for a future career. Certainly music cannot be a profession for all, but it is a thing of beauty, and as such, should touch children with its most wonderful specimens.

Critical assessments of music education in general and preschool education in particular are many and varied. Much of the listening works are intended for adults. No less a problem is the misunderstood freedom of choice.

The integrative approach, in turn, often turns the pedagogical situation into an improbable hodgepodge of unidentified parts on the tortured body of music. Dissolution - if it exists - exists fictitiously.

The intonation bothers almost no one. The expanding volume of children's voices - not to speak of at all. Note literacy is totally denied and anathematized.

Developing children's musicality in general, attention should be paid to three large groups of abilities - musical-auditory, musical-intellectual (musical memory, thinking, imagination) and musical responsiveness.

Musical activities should be aimed at developing the child's emotionality and intelligence, and getting him to look for these traits in others.

In developing the child personally, it should not be forgotten that he is a unique individual. It is the teacher's task to assist his development so that he may unfold in harmonious unity with the world. This requires an individual approach to each child.

In this article we will pay attention to the emotionality that music creates in the education of preschool children.

Keywords: music education, preschool education, emotionality, musical ability.

ЕМОЦИОНАЛНОСТТА И МУЗИКАТА В ОБУЧЕНИЕТО ПРИ ДЕЦАТА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Венцислав Петров

Педагогически колеж – гр. Плевен, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България,
v.petrov@ts.uni-vt.bg

Анотация: Цялата житейска философия е събрана в няколко думи. Те говорят за изключителното значение на детството, за неговата мисия в живота, за значението, което ще окаже във всеки план от бъдещото развитие на личността.

Една от важните задачи пред педагозите е откриване на талантливите деца и развитие на техните заложби. Между петата и седмата си години детето е надарено с удивителни възможности за възприемане на знания. Предучилищната възраст е подходящо време да се сложи началото на музикалното обучение по инструмент, защото няма друга професия, при която да се изисква толкова дългогодишна ранна подготовка за бъдеща професионална реализация. Разбира се музиката не може да бъде професия за всички, но тя е красота и като такава, трябва да докосне децата с най-прекрасните си образци.

Много и разнопосочни са критичните оценки за музикалното възпитание изобщо и в частност към предучилищното. Голяма част от произведенията за слушане са предназначени за възрастни. Не по-малък проблем е криворазбраната свобода на избор.

Интеграционният подход от своя страна, често превръща педагогическата ситуация в невероятна смесица на неидентифицирани части върху измъченото тяло на музиката. Разпяването – ако го има съществува фиктивно. Интонирането не притеснява почти никой. За разширяване обемът на детските гласове – изобщо да не се говори. Нотната грамотност е отречена тотално и анатемосана.

Развивайки най-общо детската музикалност, трябва да се обърне внимание върху три големи групи способности – музикално-слухови, музикално-интелигентни (музикална памет, мислене, въображение) и музикална отзивчивост.

Музикалните занимания трябва да бъдат насочени към развитие на емоционалността и интелигентността на детето, като го приучаваме да търси тези черти и у другите.

Развивайки детето в личностен план, не бива да се забравя, че то представлява неповторима индивидуалност. Задачата на учителя е да подпомага развитието му и то да се разгърне в хармонично единство със света. Това изисква индивидуален подход към всяко дете.

В статията ще обърнем внимание на емоционалността, която създава музиката при обучението на децата в предучилищното образование.

Ключови думи: музикално образование, предучилищно образование, емоционалност, музикални способности.

1. УВОД

Научните изследвания и практиката доказват нееднозначно, че музиката активизира възприемането, съдейства за обогатяването на представите за предизвикване на чувства, стимулира асоциациите, активизира въображението, формира и възпитава положителни емоции и преживяване.

Музикалното възпитание и развитие е възможно само при последователното, системно, добре дозирано и грижливо организирано музикално въздействие върху децата. „Всеки участник в образователния процес е от решаващо значение за осигуряването на качествено образование за всички деца“. (Кръстев, 2020: 9) В тази връзка музиката трябва да звучи не само в музикално-педагогическите ситуации, а още от приема на децата.

- Да бъде добре подбрана, тематично насочена;
- Да се използват ударните детски музикални инструменти за метроритмичен анализ;
- Да влезе метроритъмът на фолклора с неравноделните си размери;
- Да се работи за разпознаване на валс, марш, фолклор;
- Да се използват движения с музика – ходене и бягане, скачане ритмично водени от учител, или дете – водач в кръг, права редица, извита линия;
- Да се проявява лично творчество от страна на учителя.

В психологията е общоприето, че понятието емоционално преживяване включва различни психични явления - настроения, емоции, усещания. Тяхното формиране и развитие зависи от възрастта на детето. Открояват се три степени, които характеризират емоционалния живот на личността.

Първа степен – свързана с нагледните образи и представи. За нея е характерно подражанието, имитирането на звукове и шумове, явления от обкръжаващия външен свят. Изявата на емоциите е предимно външна. Проявява подчертаната увлеченост на децата към различни изпълнителски дейности, включително и музикални – пеене, свирене с детски музикални инструменти.

Втора степен – характерна със своеобразието на емоционалните преживявания. Децата активно се стремят към общуване, към доближаване до духовния живот на връстниците си.

Трета степен – характерна с преобладаване на емоционално-оценъчната функция. Проявява се стремеж за овладяване на определени социални норми на поведение и общуване, характерни за средата в която се намира детето.

2. ОСНОВНА ЧАСТ

Развитието на емоциите при децата дава формата на техните емоционални реакции – действията, възникващи като отговор на емоционалните въздействия. Емоционалните реакции на децата са разнообразни по сила, продължителност и устойчивост. Често са предизвикани от външен дразнител – звук, светлина, движение.

Въпреки малкото знания на децата, те имат невероятно ярък и сложен емоционален свят. Дори и най-невърстните деца, които не разбират още смисъла на думите реагират на тона в гласа, с който им се говори или пее. Усещат искреността и неискреността, доброто и лошото. Едно от най-мощните средства за емоционално развитие е музиката. Тя обогатява емоционалния свят на личността. Прониква в душата без да иска волеви усилия. Тя е възпроизвеждаща емоциите и с тях заразява слушателя. Музиката е важно средство и за изразяване на емоциите на човека. Емоционалните преживявания се наричат емоционална отзивчивост. Върху нея влияят мелодичната линия, темпото, динамиката, тембровите окраски. Това са всъщност средствата с които се моделират художествените музикални емоции.

Много често за да стане разбираема музиката, я обясняваме на детето с думи – весела, приспивна, тъжна. Всъщност ние се отнасяме до емоциите. Тезата за обяснение на музиката пред детето обаче би трябвало да се отхвърли. Все пак музиката не може да се обясни с думи. Не бива да се забравя, че развитието на детския емоционален свят и отзивчивост ще доведе до развитие на общата им музикалност и на музикалните им способности. Това е един от пътищата за формиране на висока емоционална култура.

Слуховите възприятия се формират още от най-ранна детска възраст. Те съдействат за цялостното развитие на детето. Към пет годишна възраст започва диференцирано развитие на музикалните способности. Онтогенезата се занимава с индивидуалното развитие на всеки организъм, което обхваща всички настъпващи в него промени. В педагогически и психологически план се разглежда музикалното възпитание на децата и развитието на специалните музикални способности. Проучва се експериментално музикалността и способностите, които я определят, както и закономерностите при формирането ѝ в предучилищна възраст. Онтогенезисът на музикалността се разглежда като комплексен проблем, пряко свързан със задачите на музикалното възпитание. развитието на музикалността е детерминирано във възрастов план и се обуславя от педагогическото и социалното въздействие, тъй като „педагогическият процес представлява по своята същност специално организирано взаимодействие между обучаващ и обучаем, обединени от една образователна цел.“ (Пенкова, 2020: 36)

В единство с играта за комплексното формиране на музикалните способности се използват нагледно – пространствени модели на музикални структури, както и двигателни модели, свързани с диференциране на движенията. Чрез готови, или самостоятелно създадени модели, децата усвояват звуковисочинните, ладовите, ритмичните и регистровите отношения, обобщаване на жанрове, интерпретиране на музикални произведения. Друга група проблеми са сензорните музикални способности за развитие на музикалната памет и мислене, като на първо място е поставен музикалният ритъм като елемент от мелодията, хармонията и др. Затова е необходим съответен репертоар и система от музикално-ритмично възпитание съобразено с децата – бавен темп, удължени звукове и паузи, акцентирани и неакцентирани звукове, които са в основата на музикалния метроритъм.

Умственото развитие на децата е в пряка връзка с усвояването на знанията и уменията, които трябва да се придобият в предучилищна възраст. Създаването на навици трябва да има добре подготвена основа. Ето защо мисленето е от особена важност. Това е процес, при който се отразяват общите свойства на обекта – предмет, явление – и се намират връзки между него и действителността. Колкото повече материал за анализ има възприятието, колкото по-трайно паметта задържа информацията, толкова по-лек е пътят на мисленето. „Мисленето не е просто въпрос на ум и трудни проблеми. Мъдростта е дори по-важна от ума“. (Боно, 2001) Редица изследвания са установили връзката на генетичната основа на мисленето и зависимостта му от практическата дейност. Не случайно се използва термина „мислене на ръцете“. Мисленето започва след установяване на известни наблюдения върху обекта. Например при слушане на музика трябва да са преминали първите два етапа на запознаване с музикалната творба и на анализиране на творбата от 4-5 музикално-педагогически ситуации и след 1-2 месеца отново 2-3 прослушвания. Едва тогава у децата се проявява удовлетворение при възприемането, засилва се интересът към изразните средства, което води до обобщаване на произведението.

Мисленето се разделя на:

- Нагледно-действено – имащо фундаментално значение и служещо за основа на другите форми мислене, като за него е характерен пътят на пробите и грешките, т.е. натрупване на опит;
- Нагледно-образно мислене, базиращо се на възприятие и представи;
- Логическо мислене – характерно до шест годишна възраст.

Никоя от посочените мисловни дейности не съществува самостоятелно. Те всичките обаче започват с удивление от неизвестното, с въпрос, който подбужда и тласка към дейност.

Мисленето е свързано с речта, чрез която се изразяват мисли и се общува. Има няколко вида реч:

- Устна – диалогична
- Устна – монологична.

Ниската езикова култура пречи за развитието на ума, а заниманията на децата с музикална дейност дава възможност да се активират мисловните процеси, които са ангажирани с метроритъм, темпо, динамика, жанр и др. Т.е. музиката помага за мисловното им развитие.

Проблемът за развитие на музикалната памет заема важно място в педагогическата психология и практика и е важно условие за обучението. Запазването на информацията и нейното възпроизвеждане при необходимост е в основата на всички дейности на човека. Паметта е решаваща предпоставка при професионалното изграждане на личността. Типичен пример за това са солистите, които изпълняват

многочастни произведения наизуст или народните певци и инструменталисти запазили в паметта си стотици текстове и мелодии.

Липсата на музикална памет се изразява дори в това, че голям процент от младите хора не интонират вярно. Причините могат да бъдат много – от педагозите, до личната музикална надареност на децата.

Паметта е сложен психологически процес включващ възприемане, задържане и запаметяване на образи, предмети, събития, явления. Паметта се счита не само интелектуален, но и емоционален процес.

Музикалната памет се изразява в усвояване, възприемане и осмисляне на специфичните и абстрактни изразни средства на музикалното изкуство, във възможността да се съхрани и възпроизведе художествения материал.

Съществуват два основни начина за запаметяване:

- 1) Волево, или преднамерено;
- 2) Неволево, или непреднамерено.

Неволево запомняне се извършва спонтанно и несъзнателно. То е под влияние на художествено – емоционалното преживяване. Харесваната песен се запомня лесно. Зависи от индивидуалността на нервната система и от силата на дразнителя.

Волево запаметяване става в процеса на учене. Осъществява се при поставена цел за съхраняване на музикална представа.

Децата обикновено помнят бързо и лесно. При тях преобладава неволево запомняне. Усложняването на задачите обаче изисква волево запаметяване.

Съществуват няколко вида музикална памет:

- Слухова – при нея доминира слуховото възприятие и представа. Използва се ежедневно в обучението и непрофесионалните художествени състави. Този вид памет е водеща при липса на нотна грамотност.
- Зрително запаметяване – при него предимство имат зрителните представи. То оказва влияние в запаметяването на нотни текстове. Помага при подражателно заучаване на песни, когато с ръка се дава знак за посоката на мелодичната линия, трайностите или се използват фигури с нотни шаблони.
- Двигателно запаметяване – осъществява се чрез многократно повторение на нотен материал до постигане на моторен, подсъзнателен начин на изпълнение. Така запомнят децата своите първи наизустени пиеси. Това е паметта на инструменталистите, но такава памет помага при хората и игрите.
- Механичната памет се придобива след многократно повторение на музикални материал. Характерна е за хората, които не са нотни грамотни, но се занимават с музика като любители.

Паметта е краткотрайна, дълготрайна и оперативна.

- Краткотрайната памет е свързана със способността за задържане и незабавно възпроизвеждане на току що възприет музикален откъс след еднократното му възприятие. Тя съхранява около десет секунди.
- Усложняването на музикалната задача изтиква на преден план дълготрайната памет, която се проявява след многократно повторение на информацията и я задържа продължително.
- Оперативната памет се проявява в процесите, които обслужват непосредствено извършваните от човека действия и операции. В музикален аспект тази памет се проявява при слушане на музика, правене на диктовки, разчитане на нотен текст.

В предучилищната възраст музикалният материал за пеене се учи подражателно. Това е първата стъпка за развитие на музикалната памет. Много подходящи за това са народните песни. Значителна част от тях са с малък тонов обем. Постепенно трябва да се променя дължината на музикалната фраза, да се усвояват различни размери в посока от простите, към сложните, смесените и неравноделните.

Важна стъпка в развитието на музикалния слух представлява ладовият усет. Децата трябва да се запознаят със звученето на мажор и минор.

Процесът на усъвършенстване и развитие на музикалната памет практически протича в три посоки:

- 1) Изработване на устойчивост на слуховото внимание;
- 2) Постоянно удължаване времето за задържане на възприетите явления;
- 3) Разширяване обема на паметта.

За постигане на добри резултати е необходимо във всяка музикално-педагогическа ситуация децата да имат упражнение за развитие на паметта и вниманието.

„Вниманието е страна на психичната дейност, която обикновено придружава всички психични процеси – възприятия, памет, въображение, мислене, реч.“ (Бурдева, 2010: 75). Те и неволево внимание, съдействат

за това, децата да имат нужда от специални педагогически въздействия за формиране на психична готовност за процеса музикална дейност. „Поставена в педагогически аспект, музиката се разглежда като образователно средство за формиране на знания, умения и отношения на децата и учениците за изграждане на подкрепяща образователна среда, за възпитание на нравствени и естетически ценности, за реализация на различни дейности, за социализация и личностна реализация на подрастващите.“ (Марчева, 2022: 7)

Музиката, която децата слушат оказва силно положително или отрицателно влияние върху тях. Детската градина има за цел да подготви бъдещи активни слушатели и ценители не само на утвърдените във вековете шедьоври, но и на съвременни творби от всички видове и жанрове. Другата особено важна задача е отриването на талантивите деца и тяхното насочване към развитие. У децата трябва да се затвърди убеждението, че слушането на музика е една сериозна дейност. Тя се слуша така, както се слуша приказка, за да се проследи развитието ѝ. Колкото по-развит е музикалният слух на детето, толкова по-бързо то се ориентира в музикалната творба – осмисля, възприема, запомня. Затова помага натрупването на представи за отделните елементи на музикалната изразност, което от своя страна води до по-голяма бързина в осмислянето и осъзнаването на музикалните явления. За всичко това от изключителна важност са асоциативното мислене и фантазните образи. Преживяването на музикални творби води до нарастване на емоционалната култура, повишава се чувствителността, възпитава се верен критерий и художествен вкус за избор на музика.

За да се развият тези качества при децата е необходимо да им се дават множество знания или по-скоро информация. За резултатното протичане на дейността възприемане на музика в детските градини са необходими музикален слух, музикална памет, образно-асоциативно мислене, въображение и активно творческо участие. Според И. Христов „творчеството е свързано с интелигентността на човека, но високата интелигентност не винаги е гаранция за творчество“. (Христов, 2020: 101)

Музикалният слух е основа на диференцираното възприемане на звучащата музика. Наличието на предварителен слухов опит улеснява процеса. Понякога се появява „предчуване“ на логичното развитие на музикалната мисъл. Тембровият и динамичният слух подпомагат осъзнаването на богатството о багри, тембри и динамични нюанси. Емоционалният компонент е пътят за емоционално – смислово осъзнаване на музикалната реч.

Музикалната памет позволява на децата да запомнят основните образи в музикалното произведение, да ги проследят при повторно възприемане на творбата. Образно-асоциативното мислене се изразява в две направления:

- Върху основата на предварителния слухов опит се отчита познатото и новото, оригиналното и се оценява;
- Натрупаният опит дава възможност на децата да си създадат асоциативни образи и представи, които подпомагат емоционално слушането на музикалното произведение.

Въображението обуславя активно преживяване на момента на оживяването и пресъздаването на музикалното произведение, така, че малкия слушател активно да участва в творческия процес.

Педагогът трябва да познава отлично музикалните произведения, които ще представи на децата и степената на детското индивидуално развитие, за да превърне слушането на музика в активна творческа дейност. Да е наясно с индивидуалните психологически особености на всяко дете.

Началният момент на запознаване с музикалното произведение е неговото живо и непосредствено възприемане.

Вторият етап е свързан с откриването на най-яркото и особеното в музикалната изразност, в отделни елементи на музикалния език. Децата трябва да схванат настроението и общия характер на произведението, да почувстват неговото съдържание. Постепенно да се стигне до възприемане на музикалния образ. Поставя се задача децата да назоват името, музикално -изразните средства.

Трети етап – в който детето има вече любими места в звученето, които очаква и преживява с удоволствие и наслада. Заражда се избирателност по отношение на музиката. Музикалните произведения се подбират на базата на:

- Какво ново би донесла тази творба в слушателските умения и навици за децата;
- Как ще съдейства избраното произведение за задачите пред музикалното възпитание и задачите на общовъзпитателната работа в детската градина.

Изборът се влияе от опита на децата до момента, възрастта, годишния сезон, интересни случки от живота на композитор.

Вероятно „класиката в детската градина“ звучи парадоксално, защото става въпрос за въздействието на сложна по форма и съдържание музика, трудно възприемаща се дори от масовия слушател, на който му липсва необходимата музикална култура.

В предучилищна възраст на децата музиката въздейства с ритъм и мелодия. Най-достъпни са маршовите и модерните еднообразни ритми. В музикално-педагогическата ситуация, децата най-добре изразяват с движение характера на музиката – весела, бавна, тъжна, бърза.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Странно нещо е музиката. Тя не може да се обясни с думи. Не можеш да я уловиш в длани. Всяко нейно докосване отлита мигом и оставя само споменът за прекрасното. Тя е сила, която трябва да се направлява разумно. В противен случай се превръща в стихия, която помита духовността на поколения. Ето защо е необходим контрол и няма нищо страшно в думата цензура, когато се касае за деца. За нашите деца. В ръцете на музикалните педагози до голяма степен стои духовното опазване на младите поколения. Всеки народ е извадил десетки поуки за особено важния период на детството, за времето през което се слагат основите на един човешки живот, за онова начално стартиране, което бележи пътя до самия край. Този път трябва да бъде красив, а красотата се носи от изкуствата. Ако научим децата да творят и ценят красотата, то утрешния ден ще бъде по-добър и по-мъдър и ние няма да сме закъснели. „Всичко това е в отговор на нуждата на всеки човек да притежава необходимия набор от компетентности, за да се адаптира към непрекъснато променящия се свят.“ (Гергова, 2022: 15)

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова – Вукова, А. (2019). Музикалното образование на децата в първите седем години. София: Изд. Даниела Убенова
- Боно, Ед. де. (2001). Научете детето си как да мисли. София: Кибеа
- Бурдева, Т. (2019). Методика на музикалното възпитание в предучилищна възраст. Пловдив: Фаст принт букс
- Бурдева, Т. (2010). За ролята на нагласата при възприемане на музика от деца. Шумен: УИ „Епископ К. Преславски“.
- Гергова, Х. (2022). Формиране на правоговорна компетентност чрез обучението по български език и литература – деца роми, начално оgramотяване. Пловдив: Астарта.
- Кръстева, А. (2010) Едуард де Боно и как да научим учените да мислят? Сп. Начално образование.
- Кръстев, А. (2020). Приобщаваща интелигентност при педагогическите специалисти.
- Марчева, П. (2022). За някои аспекти на музикалнообразователния процес в българското училище – традиции и съвременност. Пловдив: Астарта.
- Николова, Е. (2004). Методика на музикалното обучение за предучилищна възраст. София: Никс принт.
- Пенкова, Р. (2020). Театралнопедагогическото взаимодействие като основа на анимативния подход в образователния процес по български език и литература в началното училище (през погледа на бъдещи и настоящи учители). Пловдив: Астарта.
- Тарасова, К. (1988). Онтогенез музыкальных способностей. Москва.
- Христов, И. (2020). Креативността – фактор за формиране и развитие на творческата личност. В сборник с доклади от научно-практическа конференция „Актуални политики и практики в образованието. Компетентностният подход в образователния процес.“, Плевен

STUDY OF THE FREQUENCY OF PRACTICING THE DIFFERENT TYPES OF SPORTS WITH A COMPULSORY NATURE IN PHYSICAL EDUCATION IN SCHOOL

Donka Zheleva-Terzieva

Trakia University, Faculty of Education, Bulgaria, donka.zheleva-terzieva@trakia-uni.bg

Abstract: The compulsory fields of educational content in the cultural and educational field "Physical Culture" and respectively in the subject "Physical Education and Sport" at school age are "Athletics", "Gymnastics" and "Sports Games". In the first mentioned field, the respective type of sport is studied through the sports disciplines running, jumping and throwing. The second field, besides basic and sports gymnastics, also includes the study of Bulgarian folk chain dances and dances. Sports games included in the curricula are football, handball, basketball and volleyball.

The article conducts a study on the frequency of practicing different sports in physical education in school in different educational levels and stages. The method of pedagogical research – questionnaire, was used. The study quota includes 88 high school students from 7 schools in Stara Zagora District. After statistical processing of the data, the results obtained show mass priority practice of three of the studied sports (volleyball, athletics and basketball), another three are at an average level as a frequency of practice (folk chain dances, football and gymnastics), and one is hardly used for school-age education (handball) although it exists in the curricula. As the main reason for the latter, respondents point to the lack of the necessary facilities, including sports equipment and supplies.

Keywords: education, physical education, sports, students.

ПРОУЧВАНЕ ЧЕСТОТАТА НА ПРАКТИКУВАНЕ НА РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ СПОРТ СЪС ЗАДЪЛЖИТЕЛЕН ХАРАКТЕР В УЧИЛИЩНОТО ФИЗИЧЕСКО ВЪЗПИТАНИЕ

Донка Желева-Терзиева

Тракийски университет, Педагогически факултет, България,
donka.zheleva-terzieva@trakia-uni.bg

Абстракт: В културно-образователна област „Физическа култура“ и съответно по учебния предмет „Физическо възпитание и спорт“ в училищна възраст задължителните области на учебно съдържание са „Лека атлетика“, „Гимнастика“ и „Спортни игри“. В първата посочена област се изучава съответния вид спорт чрез спортните дисциплини бягане, скачане и хвърляне. Втората област освен основна и спортна гимнастика включва и изучаване на българските народни хора и танци. Спортните игри, включени в учебните програми, са футбол, хандбал, баскетбол и волейбол.

Чрез статията се прави проучване върху честотата на практикуване на различните видове спорт в училищното физическо възпитание през различните образователни степени и етапи. Използван е методът на педагогическите изследвания анкета. Контингент на изследването са 88 ученици от гимназиален етап на средната образователна степен от 7 училища в област Стара Загора. След статистическа обработка на данните получените резултати показват масово приоритетно практикуване на три от изследваните видове спорт (волейбол, лека атлетика и баскетбол), други три са на средно ниво като честота на практикуване (народни хора, футбол и гимнастика), а един почти не се използва за обучение в училищна възраст (хандбал), въпреки че съществува в учебните програми. Като основна причина за последното респондентите посочват липсата на необходимата материална база, в т.ч. и спортни уреди и пособия.

Ключови думи: образование, физическо възпитание, спорт, ученици.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В общественото и образователното пространство учебният процес по физическо възпитание е определен като съзнателен педагогически процес за многостранно формиране на физическо, психическо, нравствено, естетическо и здравно благополучие при обучаваните. Посредством Държавните образователни изисквания (стандарт) за учебно съдържание в културно-образователна област „Физическа култура“ (Приложение № 8 към чл. 4, т. 8 от Наредба № 5 за общообразователната подготовка) са определени крайните цели на обучението за различните образователни степени и етапи, които кореспондират с основните цели на

физическото възпитание в образователната система - образователни, възпитателни и оздравителни. Във всяка една от учебните програми по „Физическо възпитание и спорт“ (<https://www.mon.bg/bg/1699>) са посочени различните дейности, необходими за формиране на ключови компетентности чрез реализиране на междупредметни връзки с всеки един от останалите учебни предмети. За постигането на тези цели във всички учебни програми по физическо възпитание са заложили задължителни и избираеми области на учебно съдържание. Към първите се отнасят областите „Лека атлетика“, „Гимнастика“ и „Спортни игри“, а като избираеми са включени плувните, зимните, ракетните и бойните спортове, туризмът, ориентирането и шахматът. Посоченото в учебните програми трябва да се планира за овладяване по време на учебните часове по учебния предмет „Физическо възпитание и спорт“. В седмичното разписание на учениците от всички възрасти има и т. нар. „Час за спортни дейности“, чието съдържание е обвързано със Заповед на Министъра на образованието и науката (Заповед № РД 09-1111 от 15.08.2016 г.), в която са посочени между 10 и 13 вида спорт като възможности за избор в зависимост от етапа на обучение. Част от тях се дублират с вариантите на работа от задължителните и избираемите области на учебно съдържание (лека атлетика, шахмат, плуване, гимнастика под формата на спортна, бадминтон, баскетбол, волейбол, футбол, хандбал, ски, борба, таекуондо), но други – не (художествена гимнастика и минивариантите на игрите баскетбол, футбол, волейбол и хандбал).

Задължителните области на учебно съдържание са стандартни и съществуват в учебните програми на Република България повече от 60 години. Лека атлетика има трайни и утвърдени традиции в страната. Българските лекоатлети имат множество отличия от европейски и световни първенства, от балкански и Олимпийски игри. В училищното физическо възпитание се реализира посредством трите ѝ дисциплини – бягания, скокове и хвърляния. В годишния цикъл обучението по лека атлетика се реализира приоритетно на открито през месеците септември-октомври и май-юни.

В училище гимнастиката е представена чрез нейните разновидности – основна и спортна гимнастика. Част от тази област са и народните хора и танци, заслужено признати за вид изкуство и заложили за изучаване през всички образователни етапи. Не случайно Н. Николова ги описва като „най-ярките и масови прояви на художествено творчество, създадени от творческия гений на народа в продължение на стотици години“ (2021: 68). В годишния образователен цикъл област „Гимнастика“ се залага през зимните месеци (от средата на януари до средата на март).

Горепосочените спортове, спортни дисциплини и танци се характеризират с разнообразие от двигателни действия, с високи степени на интензивност, емоционалност и координационна сложност, с възможност за ефективна работа при формиране на правилна телесна стойка и развиване на волеви качества.

Спортните игри, включени в едноименната задължителна област, са хандбал, футбол, баскетбол и волейбол. Игровият подход при обучението по спортни игри е в контраст с обучението по лека атлетика и гимнастика. Не трябва да се пропуска и факта, че спортните игри са приоритетно колективен спорт, характеризиращи се с осъществяването на непрекъснати социални контакти, което е в основата на обществения живот. В спортните игри учителят може да наложи и регулира начина на изпълнение на двигателните действия и спазването на правилата, но не и определени технически или тактически изпълнения. Тук съществува свобода за учениците да вземат решения относно разнообразните игрови ситуации, което е и част от вариативността при обучението по спортни игри. Игрите предлагат възможности за проява на интелекта и фантазията, изграждане на междуличностните отношения и колективното мислене, развитие на когнитивната дейност, усъвършенстване на кондиционната и координационната способности и физическата дееспособност. Обучението по спортни игри се провежда през месеците декември-януари и март-април.

В областта на методиката по отделните видове спорт в училищна възраст в Република България има значими педагогически изследвания (Аврамов, 2022; Андонов, 2020; Андреев, 2011; Базелков, 2008; Найденова, 2020; Пелтекова, 2017; Пелтекова, 2020), но проучванията в областта на действително провежданото обучение са оскъдни.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Целта на изследователския екип е да проучи честотата на практикуване на различните видове спорт (в т. ч. и народните хора и танци) в училищното физическо възпитание през различните образователни степени и етапи. Поставената цел се реализира чрез следните задачи:

1. Проучване на изследвания проблем чрез анкетен метод.
2. Обработване на получените от изследването данни.
3. Анализ на получените резултати.

Използваният анкетен метод като метод на педагогическите изследвания е приложен през месец декември 2022 г. върху 88 ученици от гимназиалния етап на средната образователна степен от 7 училища от градовете

Стара Загора, Казанлък и Раднево. Проведеното изследване е реализирано чрез анкетна карта, включваща една задача за степенуване по честота на практикуване на посочени спортове по седемстепенна оценъчна скала, един въпрос със закрити (скалирани) отговори и един отворен въпрос. В края на анкетната карта са поставени общи въпроси за пол, възраст и клас на обучение на изследваните лица.

Съдържанието на анкетната карта е както следва:

Задача 1: „Степенувайте посочените по-долу спортове, като ги подредите по честота на практикуване от Вас в училищното физическо възпитание през годините!“, а като указание е посочено: „Използвайте следната скала: 1 – най-често; 7 – най-рядко!“.

Въпрос 1: „Кой/и от посочените по-долу спортове никога не сте практикували в училище?“

Въпрос 2: „Кои според Вас са причините за ниското ниво на практикуване на поставените от Вас на последните места спортове?“

Получените от задача 1 данни са подложени на статистически анализ и получените резултати са представени по-долу в таблици 1 и 2, както и визуализирани на фигура 1. Посредством описателна статистика са получени и поместени резултатите в първата таблица като абсолютна честота на отговорите чрез техния брой и относителна честота на отговорите чрез относителния им дял в проценти. С оглед начина на оценяване чрез приетата от изследователския екип седемстепенна оценъчна скала е приложен посоченият в колона 1 на табл. 2 начин за определяне на производните стойности на отговорите, като по този начин колкото са по-високи стойностите на общата производна и на средноаритметичната величина, толкова степента на честота е по-висока. Процентното съотношение на различните спортове и танци по честота на практикуване е представено на фиг. 1 и е изчислено чрез софтуерната платформа IBM SPSS Statistics. Резултатите от въпрос 1 са представени на фигура 2, а от въпрос 2 – на фигура 3.

3. РЕЗУЛТАТИ

От резултатите, представени в табл. 1, се вижда, че почти половината от респондентите (46,4%) са посочили волейболната игра като най-често практикувана. Никой не я е поставил на последно място и само по 2-ма ученици са я поставили на 6-то и 5-то място. Също така нисък брой на отговори имат леката атлетика (един, поставил я на последно място и 6-тима – на предпоследно) и баскетболът (двама, посочили я на последно място и 5-тима – на предпоследно). Само по един ученик са поставили хандбалната игра на 1-во и 2-ро място по честота на практикуване в училищното физическо възпитание, а повече от половината (59,0%) са я поставили на последното 7-мо място

Таблица 1. Абсолютна и относителна честоти на отговорите

Спортове Оценъчна скала	Лека атлетика		Гимнастика		Народни хора		Хандбал		Футбол		Баскетбол		Волейбол	
	Абс. (бр.)	Отн. (%)	Абс. (бр.)	Отн. (%)	Абс. (бр.)	Отн. (%)	Абс. (бр.)	Отн. (%)	Абс. (бр.)	Отн. (%)	Абс. (бр.)	Отн. (%)	Абс. (бр.)	Отн. (%)
1	11	12,5	4	4,6	13	14,8	1	1,2	9	10,2	6	6,8	41	46,4
2	19	21,6	8	9,1	12	13,6	1	1,2	6	6,8	19	21,6	23	26,1
3	14	15,9	16	18,2	8	9,1	3	3,4	13	14,8	24	27,4	10	11,4
4	22	25,0	11	12,5	14	15,9	7	7,9	10	11,4	17	19,4	10	11,4
5	15	17,0	17	19,3	12	13,6	8	9,1	19	21,6	15	17,1	2	2,3
6	6	6,8	26	29,5	13	14,8	16	18,2	20	22,7	5	5,9	2	2,3
7	1	1,2	6	6,8	16	18,2	52	59,0	11	12,5	2	2,8	0	0
Общо	88	100	88	100	88	100	88	100	88	100	88	100	88	100

Резултатите в табл. 2 показват, че най-много ученици са практикували спорта волейбол (средно 75 от всички 88 ученици са го посочили), а най-малко – хандбал (средно 23,43 от всички 88 респонденти са разучавали посочената спортна игра в училищна възраст). След волейболната игра в низходящ ред следват леката атлетика (средно 58,43 ученици), баскетболът (средно 57,29 ученици), народните хора (средно 48,14 ученици), футболът (средно 44,57 ученици) и гимнастиката (средно 44,14 ученици).

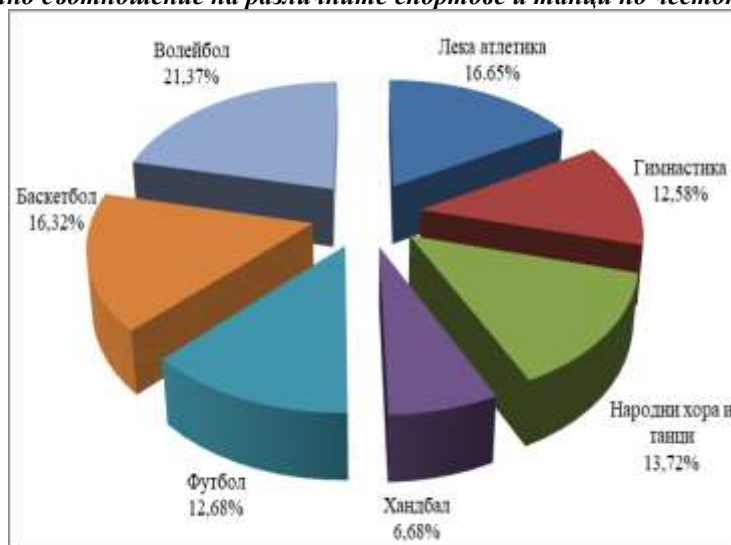
Таблица 2. Производни и средни стойности на резултатите

Спортове Показатели	Лека атлетика	Гимна- стика	Народни хора	Хандбал	Футбол	Баскет- бол	Волей- бол
Абс. честота x 7	77	28	91	7	63	42	287
Абс. честота x 6	114	48	72	6	36	114	138
Абс. честота x 5	72	80	40	15	65	120	50
Абс. честота x 4	88	44	56	28	40	68	40
Абс. честота x 3	45	51	36	24	57	45	6
Абс. честота x 2	12	52	26	32	40	10	4
Абс. честота x 1	1	6	16	52	11	2	0
Обща производна	409	309	337	164	312	401	525
Средна аритметична	58,43	44,14	48,14	23,43	44,57	57,29	75

От визуализираните по-долу на фиг. 1 резултати се вижда, че най-често в училищното физическо възпитание респондентите са практикували спортната игра волейбол (21,37%), последвана от баскетбола (16,32%) и леката атлетика (16,65%). По честота на практикуване следват народното творчество под формата на хора и танци (13,72%), футболът (12,68%) и гимнастиката (12,58%), а на последно място е поставена хандбалната игра (6,68%). С ниско до средно ниво на практикуване са гимнастиката и леката атлетика (погледнато на тях като цели области на учебно съдържание), както и футболът. Изключително ниско ниво на практикуване се наблюдава при хандбала.

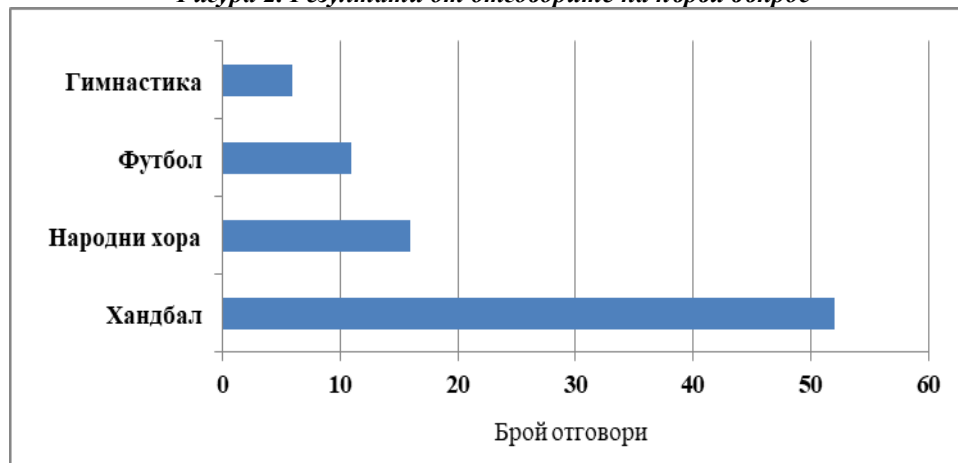
Представените резултати и засегнатите в статията проблеми са обсъдени подробно в раздел 4. Дискусия.

Фигура 1. Процентно съотношение на различните спортове и танци по честота на практикуване



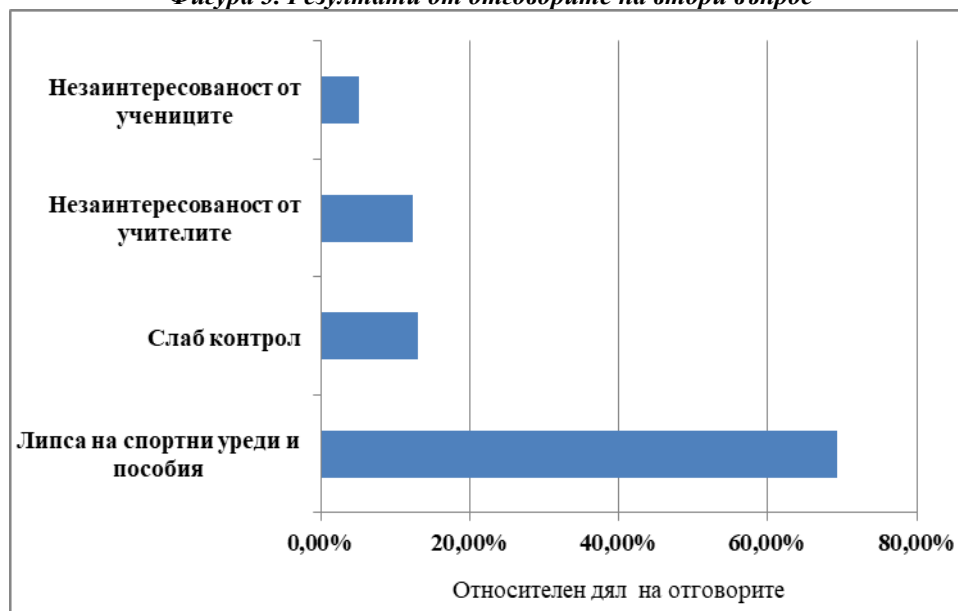
Интерес представляват и отговорите на въпрос 1, на който респондентите са посочили четири от изследваните спортове, както следва: 52 ученици никога не са били обучавани по хандбал, 16 ученици – по народни хора, 11 ученици – по футбол и 6 ученици – по гимнастика.

Фигура 2. Резултати от отговорите на първи въпрос



Изследваните лица са посочили множество варианти на отворения въпрос 2, но като най-съществена причина респондентите са изтъкнали липсата на спортни уреди и пособия (69,3%). Почти еднакъв брой ученици са посочили слабия контрол, осъществяван от образователните институции (13,1%) и незаинтересоваността от страна на учителите по физическо възпитание и спорт (12,4%). На последно място в процентно отношение е поставена причината „Незаинтересованост от учениците“ (5,2%).

Фигура 3. Резултати от отговорите на втори въпрос



4. ДИСКУСИЯ

Представените резултати посочват редица слабости в училищното физическо възпитание. Гимнастиката заема основно място в училищните програми, но в много училища тя не се практикува. И докато за спортната гимнастика са необходими спортни съоръжения и уреди с висока парична стойност, изискващи необходимата за монтиране и съхранение свободна площ, която в голяма част от училищата липсва, то нужните за основната гимнастика уреди и пособия са леснодостъпни, преносими и налични към момента. Но ако реалистично се погледне на народните хора и танци като част от област на учебно съдържание „Гимнастика“, то за разглежданата образователна област положението не е толкова трагично. Странно, но обяснимо е положението с получените резултати за леката атлетика. Вижда се, че тя е поставена на трето място по честота на практикуване, но е след два от спортовете, които са част от област на учебно съдържание „Спортни игри“. Като се има предвид, че самата лека атлетика е една от трите области на

учебно съдържание, би трябвало разликата да не бъде толкова осезаема, но това се обяснява с факта, че изследваните лица са от гимназиален етап на средната образователна степен, където е разрешено овладяването само на две от трите задължителни области на учебно съдържание (<https://www.mon.bg/bg/1699>) и приоритетно се предпочита практикуването на спортните игри.

За хандбалната игра са необходими игралната площ на физкултурния салон или спортната площадка, две хандбални врати и топки. Посочените спортни съоръжения и пособия ги има в почти всички училища в страната – и/или на открито, и/или на закрито. Същото се отнася и за футбола, за който отговорите на учениците, посочили, че не са обучавани изобщо, са приемливи, защото от общите въпроси в анкетната карта се вижда, че те са само от женски пол (което не е извинение, разбира се).

5. ЗАКЛЮЧЕНИЯ

От гледна точка на планиране в годишното тематично поурочно разпределение по учебния предмет „Физическо възпитание и спорт“ би трябвало трите задължителни области на учебно съдържание да бъдат със сравнително еднакъв брой учебни часове (не се отнася за гимназиалния етап, но изследването включва всички образователни етапи). Контролът върху цялостната ученическа дейност по физическо възпитание както през годината, така и по време на отделните образователни степени и етапи, не е на необходимото ниво.

Особено тревожни са резултатите в областта на хандбала – почти 60% от всички респонденти не са били обучавани изобщо. Въпреки, че хандбалната игра присъства в учебните програми по физическо възпитание и спорт в образователната система в Република България от 1958 г., през последните десетилетия тя почти не се практикува в училище. Този факт налага преосмисляне на съществуването на ученическия хандбал в учебните програми – отпадане, замяна с друг вид спорт или повишен контрол за по-ефективна работа по места.

Не по-маловажен е проблемът с недоброто обзавеждане на материално-техническата база. Липсата на спортни уреди и пособия не би трябвало да бъде основна причина за горепосочените слабости в обучението по „Физическо възпитание и спорт“, но ако това е действително така, институциите, ангажирани с българското образование, са призвани да се намесят.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, Е. (2022). *Хандбал – теория и методика*. Учебно-методическа монография. София: НСА ПРЕС.
- Андонов, К. (2020). *Практическо ръководство за упражнения по методика на преподаване на урок по гимнастика*. София: НСА ПРЕС.
- Андреев, П. (2011). *Урокът по гимнастика: Методика и практика*. Монография. София: Бюлид инс.
- Базелков, С. (2008). *Методически аспекти на обучението по баскетбол 1 - 4 клас*. Велико Търново: Фабер.
- Заповед № РД 09-1111 на Министъра на образованието и науката от 15.08.2016 г.
- Найденова, К. (2020). *Теоретико - методични постановки на обучението по футбол с ученици*. Монография. София: НСА ПРЕС.
- Николова, Н. (2021). Народните хора и танци в часовете по физическо възпитание и спорт – мнение на родители. Сб. „Съвременни тенденции на физическото възпитание и спорта“: Тринадесета международна научна конференция, УИ „Св. Климент Охридски“, 68-76.
- Пелтекова, И. (2017). Методика на преподаване на баскетбол за формиране на професионална компетентност у бъдещи учители по физическо възпитание и спорт. Сб. „Научни доклади“ (книга първа): Международна научна конференция, Китен, 344-347.
- Пелтекова, И. (2020). *Оценяване на техническите умения по баскетбол: Професионална подготовка на учители по физическо възпитание и спорт*. Монография, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Приложение № 8 към чл. 4, т. 8 чл. 4, т. 8 от Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за общообразователната подготовка, обн. - ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г., в сила от 08.12.2015 г.
- Учебни програми по физическо възпитание и спорт I–XII клас. – <https://www.mon.bg/bg/1699> [Последно посетена на 22.12.2022].

STUDY OF STUDENTS ATTITUDE ABOUT SPORTS ACTIVITIES DURING FREE TIME

Rositsa Dimkova

"St. St. Cyril and Methodius" University of Veliko Tarnovo, Bulgaria, rdimkova@gmail.com

Abstract: The activities of adolescents outside of school time are an important socializing factor. The priority of the whole society should be to engage children's free time with activities useful for their formation and development. The increasing dependence on social networks and technology in modern life directs our attention more and more to the search for different opportunities for physical activity and sports and at the same time reducing the negative consequences of the immobilization of young people. Making sense of free time through extracurricular sports is a positive preventive policy of every school, to build competences for a fulfilling lifestyle and limit the risky behaviors of students. At school age, the foundations of those personal qualities are built, which are necessary for building habits and creating a lasting interest in systematic pursuits with physical activities. Important factors for the formation of the student's personality are the psychophysical condition of the children, the development of their motor activity, as well as the interaction with the environment. The main emphasis on the formation is also influenced by the health status of the students, which is a symbiosis of good physical development and social well-being. In contrast to good physical health, overweight, social isolation, as well as risky behaviors can have a detrimental effect on adolescents. The lack of demandingness, the low involvement of children in the educational process and the low requirements for the formative effect of physical education can lead to many negative consequences.

Current trends in education make it necessary to search for innovative forms and methods of work that can solve the complex tasks of forming the physical and cognitive activity of children, as well as creating a healthy model of behavior. This fact is a sufficient prerequisite for a purposeful and responsible work of school-age teachers. The aim of the pedagogical research is to study the students' attitude towards sports during their free time. The tasks are: 1. To explore the interests of the students during their free time. 2. To establish the students' attitude towards sports during their free time. Time spent in sports activities in and out of school has a beneficial impact on health and education, and we call for this impact to be increased. The modern teacher must know how to support and guide students through the learning process. The teacher - pedagogue in the modern education system sets goals, organizes, manages, monitors and builds relationships with all members of the school community. In this we find the need to highlight the leadership strategies that a teacher should possess. The successful pedagogue in education creates a stimulating work environment, supports all learners, ensures their commitment to higher goals and creates conditions for the development of their potential.

Keywords: attitudes, activities, physical activity, sport, free time.

ПРОУЧВАНЕ НА ГЛАСАТА НА УЧЕНИЦИ ЗА ЗАНИМАНИЯ СЪС СПОРТ ПРЕЗ СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Росица Димкова

Великотърновски университет "Св. Св. Кирил и Методий", България, rdimkova@gmail.com

Резюме: Дейностите на подрастващите в извън училищното време са важен социализиращ фактор. Приоритет на цялото общество трябва да бъде ангажирането на свободното време на децата с полезни за тяхното формиране и развитие дейности. Постоянно увеличаващата се зависимост от социалните мрежи и технологии в съвременното ежедневие насочва вниманието ни все по-вече към търсене на различни възможности за физическа активност и спорт, и същевременно намаляване на негативните последици от обездвижването на младите хора. Осмислянето на свободното време чрез извънкласни спортни форми е положителна превантивна политика на всяко училище, за изграждане на компетентности за пълноценен начин на живот и ограничаване рисковите поведения на учениците. В училищната възраст се формират основите на онези личностни качества, които са необходими за изграждане на навици и създаване на траен интерес за системни занимания с физически активности. Важни фактори за формирането на ученическата личност са психофизическото състояние на децата, развитието на двигателната им дейност, както и взаимодействието с околната среда. Основен акцент върху формирането оказва и здравословното състояние на учениците, което е симбиоза от добро физическо развитие и социално благополучие. В противовес на

доброто физическо здраве, наднорменото тегло, социалната изолация, както и рисковите поведения, могат да се отразят пагубно върху подрастващите. Липсата на възискателност, ниската ангажираност на децата в образователния процес и занижените изисквания към формиращият ефект на физическото възпитание, могат да доведат след себе си много негативни последици.

Новите тенденции в обучението поставят необходимостта от търсене на иновативни форми и методи на работа, които да решат комплексно задачите за формиране физическата и познавателна активност на децата, както и създаване на здравословен модел на поведение. Този факт е достатъчна предпоставка, за една целенасочена и отговорна работа на педагозите в училищната възраст. Целта на педагогическото изследване, е да се направи проучване, относно нагласата на учениците за занимания със спорт през свободното време. Задачите са: 1. Да се проучат интересите на учениците през свободното им време. 2. Да се установи отношението на учениците към занимания със спорт през свободното време. Определено време, прекарано в спортни дейности в училище и извън него, оказва благоприятно въздействие върху здравето и образованието, като ние призоваваме това въздействие да се увеличава. Съвременният учител трябва да знае как да подкрепя и насочва учениците през учебния процес. Учителят - педагог в съвременната образователна система поставя цели, организира, управлява, наблюдава и изгражда взаимоотношения с всички членове на училищната общност. В това откриваме необходимостта да подчертаем лидерските стратегии, които учителят трябва да притежава. Успешният педагог в образованието създава стимулираща работна среда, оказва подкрепа на всички обучаеми, осигурява тяхната ангажираност към по-високите цели и създава условия за развитие на техния потенциал.

Ключови думи: нагласи, дейности, физическа активност, спорт, свободно време.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Учителите по физическо възпитание трябва да мотивират своите ученици да бъдат активни, като в същото време да преодоляват технологичните бариери, които засягат ежедневно преподаване. Засиленото използване на социални медии и интернет предложения, засяга начините, по които учениците общуват помежду си, в училищната среда и извън нея. Проблемите, с които се сблъскват учителите по физическо възпитание са, че много ученици в горните курсове не могат да съпоставят своите двигателни способности с това, което се очаква на тяхната възраст (Велева, А. 2009)..

В последните години много се задълбочиха проблемите на младите хора (Лазарова, Е. В. Иванова, 2019: 83). Те касаят преди всичко: стилът на общуване и модели на поведение; мотивация за личностно изграждане; рискови поведения; агресия във всичките ѝ форми; информационно-комуникативна зависимост; социална изолация и липса на вербална комуникация и не напоследно място влошен здравословен статус.

След обстоен анализ на проблемите, насочваме вниманието към следните причини: наличие на обществен дефицит на граждански ценности; делегиране на всички отговорности на училището, като институция по обучението и възпитанието на децата; абдикиране на семейството с основните му отговорности; неангажиране на свободното време на учениците; липса на училищна политика - за приобщаване към институцията, за ангажиране в свободното време, за съпричастност към училищния живот (Лазарова, Е., В. Иванова, 2019: 83). Учителите са изправени пред задачата, да повишат активността на физическата дейност, с прилагане на иновативни и разнообразни методи за организиране на образователния процес по физическо възпитание. (Kin, M., Kareem, A. 2019). Нездравословният начин на живот може да доведе до наднормено тегло, хиподинамия, гръбначни изкривявания, понижена функционална годност и други здравословни и социални проблеми. (Крумова-Цончева, К. и др., 2020:158). За разлика от всички останали учебни предмети, единствено физическото възпитание има за задача и да разтоварва емоционално учениците от натрупаната умствена умора (Петкова, М., М. Алексиева, 2013:9). Игровата дейност, като основна и водеща в двигателното развитие на учениците, влияе на личностната им позиция в този процес и на възможностите за неговото цялостно формиране. Чрез игрите учениците влизат в активно взаимодействие с околния живот, включват се в него и усвояват специфични ключови компетенции. Всички ценности, които се предават, развиват умения, подпомагат овладяването на знания и повишават личностната мотивация.

Извесно е, че електронната бяла дъска и интернет пространството революционизират начина, по който учениците се обучават в съвременната образователна система. Освен положителния заряд, който носи спорта, това е да насочва личностното развитие, чрез формиране на качества като: отговорност, екипност, толерантност, самодисциплина. Спортът като цяло мотивира за постигането на добри резултати. Той ни прави сензитивни към нормите на гражданското общество, към естетическото възприемане на света, към културата на общуване (Лазарова, Е., В. Иванова, 2019:83). Физическото възпитание трябва да бъде стартово ниво за учениците, където да апробират нови разнообразни спортове и игри за увеличаване възможностите на забавление, като по този начин ще се инициират и желания за извънкласни спортни занимания. Чрез

прилагане на правилните методи и начини на обучение, могат да се решат проблеми съществуващи към момента, като липса на комуникация, липса на екипна работа, нежелание за извършване на различни активности и др. В тази връзка се открояват ползите от извънкласните дейности в областта на спорта в училище, за ефективна социализация и развитие на индивидуалните способности на всеки ученик, формиране на нагласи за здравословен начин на живот, изключващ рискови и обществено неприемливи модели на поведение.

Много от учениците нямат увереност при вземането на решения, защото намират новите ситуации, пред които са изправени, за предизвикателство. Много е важно средно образователните училища да координират своите учебни програми по физическо възпитание и да предложат стратегическо планиране, което да позволи на учениците да развиват своите умения и компетентности по положителен начин, както в училищните, така и в извънкласните форми по спорт. Във всеки урок по физическо възпитание учителите трябва да инициират игри, които да насърчават правилното движение и ориентиране в пространството, насърчвайки учениците за по-бързи реакции и целенасочени действия (Димкова, Р. 2019:86). В съвременния обучителен процес е препоръчително да се предлагат двигателни активности, които насърчават идеята за работа в екип. Голямата приложимост на игровата дейност в обучението, произтича от нейните характерни особености и от положителния ефект, който тя оказва в образователен, възпитателен и здравен аспект (Димкова, Р. 2021:167). Физическото възпитание и спортът в училище е фантастична възможност за учениците да бъдат физически активни, а за някои ученици това е единствената възможност да спортуват (Джамбазова Е. 2017).

2. МЕТОДОЛОГИЯ

Високото равнище на физическа дееспособност, разностранната двигателна култура и доброто здравословно състояние са фундаментална основа за успешна образователна дейност и за висока концентрация на вниманието при обучаемите по отношение възприемането и осмислянето на учебния материал по всички изучавани предмети, както в урочните, така и в извънурочните занимания. Спортните активности на учениците през свободното време, са въпрос на личен интерес, вътрешно убеждение и потребност от двигателна дейност. Реализацията на такава потребност може да се осъществи и по убеждение или съдействие – от учители, родители, съученици, по примера на известни спортисти и др. Тази физическа активност заедно с големия здравно-функционален ефект, решава и редица познавателни, социално-нравствени и творчески задачи (Димкова, Р., И. Петкова, 2014:13).

Целта на проведеното педагогическо изследване, е да се проучи нагласата на ученици за занимания със спорт през свободното време.

За реализиране на целта си поставихме следните **задачи**:

1. Да се направи проучване, относно интересите на учениците през свободното им време.
 2. Да се установи отношението и нагласата на учениците към занимания със спорт през свободното време.
- Във връзка с това проучване проведохме *анкета* с 60 ученика от СОУ „Вела Благоева” в гр. Велико Търново. Установихме тяхното мнение на базата на 15 въпроса, по отношение нагласата им за спортна дейност, разпределението на свободното им време и желанията им за извънурочни занимания по спорт.
- За повишаване физическата активност на учениците, важна роля играят заниманията с физическа дейност през свободното време. Когато се говори за свободно време на учениците, трябва да се има предвид, тази част от времето, която остава извън учебната им заетост, подготовката за училище, придвижването до училище, среща с приятели, участие в семейни дейности, различни форми на ангажираност, грижа за членовете на семейството и др..

Като избор и разработване на интелигентни инструменти, са изведени три основни групи фактори, определящи свободното време на учениците (Teacher networks, 2012).

- Социално-демографски фактори, към които спадат: пол, възраст, образователно равнище (завършен клас), местоживееене, етническа принадлежност.
- Фактори, определящи величината на свободното време, към които може да отнесем учебна натовареност (занятия в училище и самостоятелна подготовка), платени форми на извънучилищно обучение, домашни задължения, грижа за възрастни и болни членове на семейството и др..
- Фактори, определящи качеството на свободното време, към които се отнасят: потребности и интереси, ценности и ценностни ориентации, нагласи, социален статус на семейството, медии, културни модели на поведение в свободното време, задавани от социалната среда и др..

Свободното време и неговото качество е възможно да се разгледа в два аспекта обективен и субективен. Като обективен показател, може да посочим голямото разнообразие на дейностите в свободното време, а като субективен показател - удовлетвореността на учениците от свободното време.

В идейната програма, свързана с това проучване се оформиха два модела, относно структурата на свободното време на учениците и по-точно дейностите, извършвани в това време.

- **Структура на свободното време от учебни занятия:**
 - ❖ Различни дейности по отношение на подготовката за учебните занятия;
 - ❖ Разнообразни дейности по удовлетворяване на потребностите – материални, битови и духовни;
 - ❖ Основни занимания свързани със спортна дейност;
 - ❖ Занимания с художествено-творческа дейност;
 - ❖ Развлекателно-комуникативни дейности, активен отдих и др.
- **Структура на реалното свободно време на учениците:**
 - ❖ художествена и друга литература, списания, вестници;
 - ❖ компютърни игри, интернет, телевизия;
 - ❖ различни видове спортни занимания;
 - ❖ кино, изложби, концерти, развлекателни пътувания, екскурзии, почивни лагери и др.;
 - ❖ посещения на заведения, общуване с приятели, общуване в семейството.

По време на учебния процес през годината, свободното време на учениците е лимитирано и неговата структура не е оптимална, т.е. времето за дейностите, които са преимуществени в този период е запълнено и те не съдействат в голяма степен за тяхното интелектуално и физическо развитие.

3. РЕЗУЛТАТИ

Главен конструктивен елемент на времето на учениците е момента, свързан с училище (учебни часове и тяхната подготовка). Висок процент от изследваните ученици 55% имат обикновено по 6 учебни часа на ден, а 45% имат по 7 часа дневно. Принципно натовареността се увеличава с преминаването на учениците в по-горен клас.

Във връзка с времето за подготовка за училище във *фиг.1* наблюдаваме, че повече от половината анкетираните ученици - 54,00% отделят за това от 1 до 2 часа приблизително на ден. За учебна подготовка до 3 и повече от 3 часа дневно отделят 40% от изследваните и останалите 6% не отделят време за училищна подготовка. Всеки трети от участвалите ученици в анкетата, посещават платени частни уроци, но по-голямата част от тях 66,00%, смятат, че тези уроци не са им необходими.

Фиг. 1. Отделено време за училищна подготовка



Голяма част от времето на учениците е свързана с лични ангажираности, домашни задължения, грижи за членове на семейството и т.н. Основен дял от изследваните ученици са посочили, че ежедневно отделят време за дейности, като – хигиена, личен тоалет, хранене и др. 46%. Следва придвижването до училище и обратно 29%. Този голям разход на време за придвижване, се дължи преди всичко на прибирането от училище, което не е чисто време за път, а е съчетано с общуване на учениците помежду си, общуване с близки приятели, ангажираност в игри и различни други занимания. На трето място 17% са домашните задължения – пазаруване, ангажименти в къщи, поддържане на хигиена и др., и последно на четвърто място 8% – грижа при необходимост за други членове на семейството. Основен акцент в нашето изследване представлява установяването на реалните ангажираности в свободното време на учениците.

Във **фиг. 2** очевидно, безспорен фаворит сред тези дейности е интернет общуването, последвано от спорта и спортните занимания. На трета позиция е общуването навън с приятели, след което следват компютърните игри, гледането на телевизия и филми, партита и ходене на гости, безцелно движение и хобита.

Фиг. 2. Занимания при момчетата в свободното време в %



При анализирането по пол водеща позиция заема „интернет общуването” с 59% при момчетата и 63% при момичетата. На второ място момичетата и момчетата са поставили занимания със „спорт”, а различията в реда на дейностите в свободното време при двата пола, идва от следващите позиции.

Момчетата подреждат „общуване с приятели навън”, „компютърни игри”, „гледане на телевизия”, „гледане на филми”, „гости и партита”, „безцелно движение” и на последно място „хоби”, а при момичетата на **фиг. 3**, следват „гости и партита”, „общуване с приятели на улицата”, „гледане на филми”, „гледане на телевизия”, „хоби”, „компютърни игри” и „безцелно движение”.

Фиг. 3. Занимания при момичетата в свободното време в %



На първо място сред факторите във **фиг. 4**, определящи избора на заниманията на учениците през свободното време, се нареждат личните предпочитания и интереси, последвани от влиянието на приятелската среда, родителите, учителите и предлаганият избор от организирани форми в града. Според нас, безпокойство в тази ситуация предизвиква недостатъчната и активна роля на училището в тази посока. Съвсем основателно в последните години се говори за съществуващ вакуум в организацията на свободното време на учениците, както и за пониженото внимание на училището и образователната система в този аспект. Част от изследваните ученици 12% посещават някакви платени форми на занимания в свободното си време – спортни клубове, танцови състави, музикални школи и др. Това, което не харесват анкетираните в

предлаганите им организирани форми на дейности в свободното време е, че не са достатъчно разнообразни и забавни. Голяма част от учениците не са доволни и от размера на настоящите такси.

Установените резултати от проучването показват, наличие на разнообразни интереси при учениците, но малка част тях намират поле за изява и развитие. Това, което забелязваме е, че те се интересуват основно от спорт – 68 %, танцово изкуство - 26%, интелектуални игри - 18%, конструкторски дейности -12%, музикално и театрално изкуство - 8%. Сред предпочитаните през свободното време дейности, водещо

Фиг. 4. Фактори, определящи избора на занимания в свободното време



место заемат заниманията със спорт. На въпроса – кои са предпочитаните спортове както в училище, така и извън училище, изследваните ученици правят следната констатация. На челна позиция са поставени колективните игри – баскетбол, волейбол, хандбал и футбол. Прави впечатление, желанието на учениците за туристически дейности, вероятно продиктувано от прилаганото през последните години „модулно обучение по туризъм” и от положителния ефект от общуването на децата с природата. При наличие на спортно-техническа база, учениците убедително - 92% заявяват, че биха спортували предпочитания от тях спорт целогодишно. На последния въпрос – какви са причините за липса на алтернативни занимания в свободното време, анкетираните на първо място са посочили липсата на подходяща материално-техническа база и възможността за свободен достъп - 43%, следвана от недостатъчните средства, които се отделят за спорт в свободно време на децата - 32%, липса на интерес на обществените институции - 26% и затруднено финансово положение на семейството - 22%.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По-голямата част от анкетираните ученици, споделят идеята за осмисляне и организиране на свободното време през предстоящите ваканциите. Предпочитаните от тях форми на активност са различни видове спортни състезания и прояви, музикални празници, съвместни екскурзии с класа, летни лагери, „зелени” училища и др.. В тази връзка е необходимо да се предложи разнообразие във формите за извънкласни спортни дейности на учениците и повишаване ролята на училището, като проводник на целенасочени, организирани и социализирани въздействия върху подрастващите. От тук следва извода, че пред всички нас стои главната задача за стимулиране на учениците, за повишаване привлекателността към учебните институции, посредством развитието както на извънкласната, така и на извънучилищната спортна дейност, като основен фактор за утвърждаването на здравословен начин на живот и превенция срещу негативните прояви в обществото.

Като педагози, наша отговорност е да обновим методите с които работим и да предизвикаме по-голям интерес в часовете по физическо възпитание и спорт, като усъвършенстваме начините на обучение, създадем по-добра екипна работа и насърчим учениците да бъдат по-устойчиви и отговорни, когато участват в спортните дейности. За постигане на добра и ефективна работа е необходимо да се създаде приятна, емоционална и безопасна среда, в която младите хора да се наслаждават на усещането за ползотворна физическа дейност, в която спортът е най-добрата инициатива за постигане на здравословен и пълноценен начин на живот.

ЛИТЕРАТУРА

- Велева, А. (2009) Съвременни предизвикателства пред педагогиката на играта. *В сп. Предучилищно възпитание, №9, с. 19-22, Русе.*
- Джамбазова Е. (2017). Книга за учителя по ФВС за 1 и 2. клас. *Булвест 2000, София.*
- Димкова, Р. (2021). Педагогически и психологически насоки за организиране на игровата дейност в предучилищна възраст. Юбилейна международна научно-практическа конференция "Образованието: Класичност и модерност", стр. 167-172, Враца.
- Димкова, Р. (2019). Практико-педагогически аспекти в хандбалната игра, I&B, Велико Търново, ISBN: 978-619-7281-31-6 .
- Димкова, Р., & Петкова, И. (2014). Подвижни игри в началния курс. Методическо ръководство I&B, В.Т.
- Костов, К., & Кинов, С. (2016). Към въпроса за интегративната същност на физическото възпитание. НСА: Международен научен конгрес „Спорт, стрес, адаптация“.
- Крумова-Цончева, К. и др. (2020). Експериментална методика за преодоляване на наднорменото тегло и укрепване на детския организъм (основен експеримент), сб. *Доклади от годишна университетска конференция, 2020г.стр.158-164, изд.комплекс на НВУ „Васил Левски”.*
- Лазарова, Е., & Иванова, В. (2019). Извънкласните спортни форми – възможност за превенция на съвременните проблеми на младите хора. *Vocational Education Volume 21, Number 1, Професионално образование, 83-85.*
- Петкова, М., & Алексиева, М. (2013). Игрите в началното училище. *Издаелство Фабер, Велико Търново.*
- Цонкова, Д. (2014). Теория и методика на физическото възпитание. *Университетско издаелство "Св. св. Кирил и Методий", В. Търново.*
- Augustsson, G., & Boström, L. (2012). A theoretical Framework about Leadership perspectives and Leadership styles in the Didactic Room, *International Journal of Human Resource Studies, 187-199. Doi:10.5296/ijhrs.v2i4.2865.*
- Kin, T. M., & Kareem, O. A. (2019). School leaders' Competencies that make a difference in the Era of Education 4.0: A Conceptual Framework. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 9(5), 214–225.*
- Putra, A. S., Waruwu, H., Asbari, M., Novitasari, D., & Purwanto, A. (2020). Leadership in the Innovation Era: Transactional or Transformational Style. *International Journal of Social and Management Studies, 1(1), 89–94.*
- Robinson, V., & Timperley, H. S. (2007). The leadership of the improvement of teaching and learning: Lessons from initiatives with positive outcomes. *Australian Journal of Education, 51(3), 247–262.*
<http://www.philiphallinger.com/old-site/papers-x/Robinson1.pdf>
- Teacher networks. Today's and tomorrow's challenges and opportunities for the teaching profession. European Schoolnet (EUN Partnership AISBL), Brussels, 2012.
- Tuma, M. (2012). Characteristics of playing performance the children. Viena,

COMMUNICATION IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE AS A PREREQUISITE FOR AGGRESSION AND THE INFLUENCE OF COGNITIVE DISMODERATE INTERCOURSE

Vesela Ivanova Bozhkova

Southwestern University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria, vesela_bojkova@abv.bg

Abstract: Problematic school relationships, as a prerequisite for aggression, are linked to the psychosocial development of students who have found themselves in an environment of aggressive examples. These students have maladjustment in social communication and lack of adaptability to the different forms of activity in which children fall in the school environment. In a preventive sense, it is important to emphasize the importance of the fact that each emotion is characterized by duration and intensity, it is the human psyche that is covered by one emotion for a certain period of time, and it affects cognitive processes with a certain force, on will and behavior. Intense, strong emotion regulates behavior and the course of other mental processes, precisely the accuracy of perception depends on the emotional significance of the object for the person.

The research methodology includes the analysis of social relationships at school, as a socio-pedagogical phenomenon and their influence on deviations in children's behavior. Problematic school relationships, as a prerequisite for aggression, are tied to the school environment, as a socializing institution.

The purpose of the research is to show gaps in school relationships as a prerequisite for aggression.

The results show the need to overcome cognitive dismoderate intercourse. In a preventive aspect, it is taken into account that the value perception of children is strongly influenced by the peer group, by the norms and value models of interaction in them. The practical-applied realization of concepts for the prevention of aggression, in a school with interactive games, puts children and teachers in a situation of constant discussion, expressing their own opinion, by building abilities to develop empathic skills to control impulsive actions. In the process of the game, for example, a theme - "Good words" can be used to create an attitude, to be aware of actions and deeds, and through these actions the student learns to approach others with respect, mastering techniques to overcome negative feelings and learning how to collaborate.

Problematic school relationships, as a prerequisite for aggression, are linked to the groups in which the person is socialized. In relation to adolescents, the school class is of great importance, because students find themselves in problematic relationships with each other, their relationships grow into aggressive ones, in which there is an incorrect feedback loop in the communication process.

Problematic school relationships, as a prerequisite for aggression, are linked to the development of the culture of behavior in children, which leads them to a decline in values.

Problematic school relationships, as a prerequisite for aggression, are linked to the inability of students to fully communicate with each other. Cognitive dismoderate intercourse is an unexplored, hitherto, social, communicative problem in the psychological spectrum of moderation in human consciousness, reflecting on the refraction of feedback in the process of communication, implicitly (implicitly) , to maintain, self-control and explicitly (clearly), expresses his preceptive attitudes, influencing the moment of communication.

Keywords: Primary prevention of aggression in children of primary school age based on overcoming cognitive dismoderate intercourse between children.

КОМУНИКАЦИЯТА ПРИ ДЕЦАТА ОТ НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА АГРЕСИЯ И ВЛИЯНИЕТО НА КОГНИТИВНО ДИСМОДЕРАЦИОННОТО ОБЩУВАНЕ

Весела Иванова Божкова

Югозападен университет "Неофит Рилски", гр. Благоевград, България, vesela_bojkova@abv.bg

Резюме: Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия се обвързват с психосоциалното развитие на учениците, попаднали в среда на агресивни примери. Тези ученици имат неправилно адаптиране в социалното общуване и липса на адаптивност към различните форми на дейност, в които попадат децата в училищната среда. В превантивно отношение е важно да се подчертае значимостта, на факта, че всяка емоция, се характеризира с продължителност и интензивност, именно психиката на човека се обхваща от една емоция, за определен период от време, и тя въздейства с определена сила, върху

когнитивните процеси, върху волята и поведението. Интензивната, силна емоция регулира поведението, и протичането на останалите психични процеси, именно точността на възприемането зависи от емоционалната значимост на обекта за личността.

Методологията на изследването включва, анализирането на социалните взаимоотношения в училище, като социално-педагогическо явление и влиянието им върху отклоненията в поведението на децата. Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия се обвързват с училищната среда, като социализираща институция.

Целта на изследването е да покаже пропуските в училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия. Резултатите показват необходимостта от преодоляването на когнитивно дисмодерационно общуване (cognitive dismoderate intercourse). В превантивен аспект, се взема под внимание, че ценностното възприемане на децата е силно повлияно, от групата на връстниците, от нормите и ценностните модели на взаимодействие в тях. Практико-приложното реализиране на похвати за превенция на агресията, в училище с интерактивни игри, поставя децата и педагозите в ситуация на постоянно обсъждане, изразяване на собствено мнение, чрез изграждане на способности за развитие на емпатийни умения за контролиране на импулсивните постъпки. В процеса на играта, например може да се използва тема - „Добрите думи“ за създаване на нагласа, към осъзнаване на действия и постъпки, като чрез тези действия ученикът се учи да подхожда с уважение към другите, като овладява техники за преодоляване на негативните чувства и усвояване на начините за сътрудничество.

Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия се обвързват с групите в които личността се социализира. По отношение на подрастващите, училищният клас е от огромно значение, тъй като учениците се намират в проблематични отношения по между си, техните взаимоотношения, прерастват в агресивни, при които има наличие на неправилно пречупване на обратната връзка в процеса на комуникация.

Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия се обвързват с развитието на културата на поведение у децата, която ги води до ценностен упадък.

Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия се обвързват с невъзможността на учениците да общуват пълноценно по между си. Когнитивно дисмодерационно общуване (cognitive dismoderate intercourse) е неизследван, досега, социален, комуникативен проблем в психологическият спектър на модерацията в човешкото съзнание, рефлектиращ, върху пречупването на обратната връзка в процеса на общуване, имплицитно (прикрито), когато личността се опитва, да запази, самоконтрол и експлицитно (ясно), изразява, прецептивните си нагласи, влияещи и в момента на комуникация.

Ключови думи: Първична превенция на агресията при децата от начална училищна възраст базирана върху преодоляването на когнитивно дисмодерационното общуване (cognitive dismoderate intercourse) между децата.

1. УВОД

Превантивната дейност с агресивни деца в училище се нуждае от подобряване на взаимоотношенията между ученици и учители, много често учителите не изслушват учениците, те не се стараят да видят проблема в неговата същина, дори се стига до ситуации в които се лепят етикети на учениците. Агресивните деца, трябва да получават повече напътствия, да имат своя учител, играещ ролята на ментор, които да ги напътства да коригират поведението си, те трябва да имат доверие на този човек. Чувствайки се защитени и разбрани, децата променят своето поведение в положителен аспект.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия са обвързани с **елементи на социалните взаимоотношения в училищната система**, те са значително по-различни от организационно-функционалната структура на училището. Тази система включва позиции, роли, статуси и чувства, които имат своеобразна продължителност в живота на действащите в училището лица и се повлияват от особеностите на поколенията. Елементи на социалните интеракции в училище – действащи лица, като учители, ученици, помощен персонал, администрация, родители. За сполучливата първична превенция, интеракциите в организационно-функционалната структура на училището е важно да бъдат съгласувани и координирани, необходимо е да се изследват личностните отношения в училище т.е. отношенията между учениците, между учител и ученик, учител-ученическа група, клас, отношения ученик-ученик. В превантивен аспект е необходимо да се отчитат критериите за диференциране на социалните структури в училище. На първо място изпъква полово-възрастовата структура на училищния колектив, именно броят на класовете, образователна степен. Различието в типа отношения т. е. разграничават се следните типове

социално-педагогически отношения, като нравствено-възпитателни, организационно-технически, административно-правни, социално-икономически, психофизиологични и по-конкретно наличието на рискови фактори, отприщващи агресивното поведение.

3. РЕЗУЛТАТИ

При превантивната работата с агресивни деца в училище, изследването на когнитивно дисмодерационно общуване (*cognitive dismoderate intercourse*) между децата, допринася за разкриването на нови превантивни подходи за преодоляване на агресията между подрастващите, последният показал ползотворното си въздействие за преодоляването на агресията е огледалната рефлексия. Като се анализира отношението между училището, културата и социалната среда, могат да се разграничат две гледни точки – първата, разглежда училището, като особен вид социална среда за учениците т.е. от тази позиция за социалната среда се приема цялата съвкупност от веществени и личностни условия за обучение и възпитание в училище. Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия са обвързани със социалната среда с динамичното единство на предметната и личностната среда, които непрекъснато си взаимодействат, като втората концептуална точка, социалната среда в училище разглежда връзката училище-външни условия, повлияващи на превантивната дейност в училище, например влиянието на културата, политическия живот, териториалните и демографските условия на средата. Тук вече се навлиза в сферата на съвкупността на социално екологични и културни фактори, съпътстващи дейността на училището в насока предхохраняване от агресия. При първичната превенция са от значение особеностите на училищната субкултура, като се разглеждат различни схващания за същността на училищната субкултура, но най-често тя се свързва с отношенията, ценностите, нормите, познанията, поведението, атмосферата, материалните условия, в които протича училищния живот и процесът на междуличностна комуникация. (Иванов, И., 2013, стр. 35)

4. ДИСКУСИИ

Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия са обвързани с преодоляването на когнитивно дисмодерационното общуване (*cognitive dismoderate intercourse*), за което могат да допринесат методите за разпространяване и формулиране на конкретният проблем породил дисмодерационна обратна връзка. Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия са обвързани с **елементи на училищната субкултура и превантивните връзки** т.е. обобщено елементите на училищната субкултура, можем да разгледаме, като съпротива на учениците срещу училищния ред, случаи на агресивно поведение и отхвърляне на по-различните ученици, участие на учениците в неформални групи, които съставят борческия компонент на училищната подкултура. Елементите на междуличностните взаимоотношения, като бягства, воюване между връстници, емоционална превъзбуда, настроение, което води до нарушаване на реда и правилата, повлияват на цялостното поведение на децата. Също така, тези проблемни взаимоотношения водят и до смущения, затруднения и страхове на учениците, през различните фази на училищния живот. Социалната роля и позиция на учениците с пристъпването на училищния праг, поставя детето пред една нова за него роля на ученика, тя му предоставя нови правила и задължения. Всяка по-висока училищна степен води до постоянно усложняване на правата и задълженията и формира самосъзнание, което издига равнището на саморегулирането на поведението в контекста на сложни социални ситуации.

Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия се обвързват с отношенията между понятията, група, клас, колектив, социалната група, които от своя страна се явяват общо социологическо понятие, обозначаващо елементите на структурата на обществото, то е родово по отношение на другите понятия, обозначаващи елементите на социалната структура – класа, социалната общност, социалната организация и колективните комуникативни процеси. Като признаци на групата се обособяват – непосредственост на личния контакт и наличие на общи групови мотиви и цели – целенасоченост, наличие на разпределение на функции т.е. преразпределение на роли, наличие на общи мнения, действия и възгледи, групови норми на поведение, емоционални отношения между членовете. Училищният клас, като микросреда, подтиква ученикът да проявява активно отношение към заобикалящата го действителност, най-активно е обаче неговото отношение към другите ученици, поради това, че дейността му протича най-вече в определена училищна среда. Отношението на ученика към социалната училищна среда, винаги придобива характер на взаимоотношение с микросредата, взаимоотношение между личности, това е макросредата, вътре в която съществува и се разгръща микросредата на социалните комуникативни интеракции, влияещи върху агресията. (Андреев, М., 1998) Превантивният подход за преодоляване на агресията, чрез диагностична рисунка за изясняване на проблемни взаимоотношения (виж фигура 1 и 2), показва дистанциране на децата от някои семейни членове, за сметка по-голямата им привързаност към един.

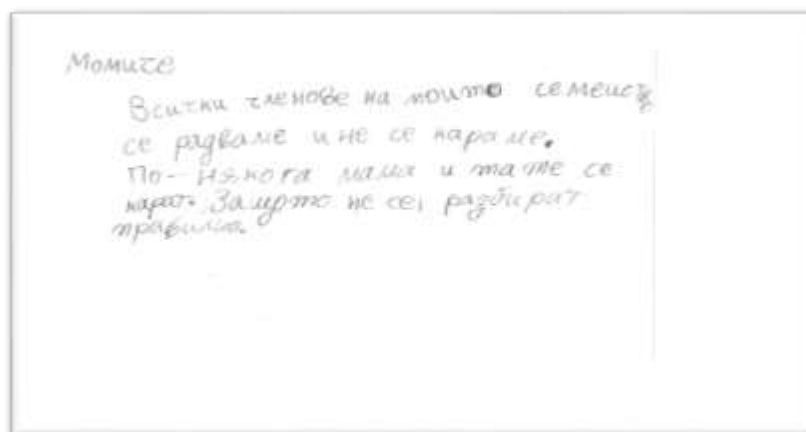
Липсата на разбиране между семейните членове, емоционално дистанцира децата и от ползотворни взаимоотношения и извън семейната общност.

Фигура 1



На ученичката от начална училищна възраст се поставя задачата да нарисова своето семейство, което се състои от четири члена, но тя рисува само двама от тях. Дистанцирането в комуникативен аспект започва още в семейството и се пренася в училищните взаимоотношения.

Фигура 2



5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В превантивен план, можем да се насочим към възпитателната роля на **микро и макро взаимоотношенията в класа**. В системата на микроотношенията, особено място заема ролята, като организирана в структурна последователност от действия, постъпки извършени от човека в процеса на взаимодействието му с другите хора. Личните отношения са един от основните социални процеси в живота на учениците в класа, те придобиват най-различни форми, но една съществена част от тях протича, под форма на комуникация. Професията на учителя в превантивен аспект е със социална същност и е тясно свързана със спецификата на труда. Професията се формира и утвърждава в обществото, за да удовлетвори потребностите от възпитание в съвкупността от сложни социално-педагогически функции, които изпълнява учителят, обучението, възпитанието и комуникацията на подрастващите, заемат най-голям относителен дял в превантивен аспект. Проблемните училищни взаимоотношения, като предпоставка за агресия се обвързват с диференцираните типове отношения между учителите и учениците т.е. дали те са положителни или отрицателни и кои компоненти от социалната среда извън училището, влияят негативно на взаимоотношенията вътре в училищната общност. Например, учениците изпитват влиянието на масмедията, общуват с представителите на различни поколения в обществото, поради сложните взаимоотношения между обществените течения.

Авторитарното отношение учител-ученик с нарежданията от страна на учителя и подчинение от страна на ученика, не е правилният метод за обуздаване на агресивни изблици. Необходими са нови превантивни подходи за преодоляване на проблемното поведение, тясно свързани с идеите за свободното възпитание на учениците, насочени към природата на социалните промени във взаимоотношенията на ученика и същността на неговите потребности и проблеми. На практика либералното и демократичното отношение, между учителя и ученика, са превантивни действия за предохраняване от агресия. (Андреев, М., 1998, стр. 48)

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев, М. (1988). Образование и общество. В: Педагогическа социология. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.
- Александрова, Н. (2007). Педагогическа психология. Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград.
- Божкова, В. (2019). Превантивно изследване на влиянието на семейството върху агресията на учениците в процеса на когнитивно дисмодерационно общуване. В: XXII – та Международна научна конференция the International Journal: „THE POWER OF KNOWLEDGE“ гр. Кавала, Гърция. Institute of Knowledge Management, Vol. 34. 2., No. 2., pp. 295-590, ISSN 2545-4439; ISSN 1857-923X
- Димитрова, Д., & Василева, К. (2013). Приятелството в живота на детето. В: сп. „Педагогика“, кн. 1.
- Держан, И. (2001). Технология на социалната работа с деца. Университетско издателство „Н. Рилски“, Благоевград.
- Иванов И. (2013). Агресията и насилието в училище. В: сп. „Педагогика“, кн. 1.
- Манчева, Р. (2017). Диагностика на личността с девиантно поведение. Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград.
- Манчева, Р. (2012). Психология на девиантното поведение. Университетски издателство „Н. Рилски“, Благоевград.
- Петров, Г. (2000). Детската престъпност. „Хермес“, София.
- Тодорова, Д., & Мършелева, Й. (2013). Изкуството като възможност за превенция на агресията. В: сп. „Педагогика“, кн. 1.
- Павлова, А. (2020). Научно-популярната педагогика като образователно явление – теоретична база и практически измерения. В: Педагогически опити. Студентски и докторантски сборник. Университетски издателство „Н. Рилски“, Благоевград.
- Николова, К. (2020). Особенности на проектно-базираното обучение в дигитална среда и ролята му за развитие на социални умения на третокласниците чрез обучението по човекът и обществото. В: Педагогически опити. Студентски и докторантски сборник. Университетски издателство „Н. Рилски“, Благоевград.
- Георгиева, М. (2020). Играта като основен компонент на детската субкултура. В: Педагогически опити. Студентски и докторантски сборник. Университетски издателство „Н. Рилски“, Благоевград.
- Деннер, М., & Вишанина, Е. (2020). Ролята на организационната структура в центъра за подкрепа за личностно развитие за разгръщане на креативните особености на учители и ученици. В: Педагогически опити. Студентски и докторантски сборник. Университетски издателство „Н. Рилски“, Благоевград.
- Кючукова, М. (2020). Религиозният мироглед като част от личният мироглед на децата в началното училище. В: Педагогически опити. Студентски и докторантски сборник. Университетски издателство „Н. Рилски“, Благоевград.

STIMULATING NON-STANDARDIZATION THROUGH ENVIRONMENTAL EDUCATION AT THE PRIMARY STAGE

Viktoriya Hristova

University "Prof. Asen Zlatarov", Burgas, Bulgaria, viktoaliq@abv.bg

Abstract: The acquisition of key competences, as well as their successful application (both in the educational process and in the interaction of students with the surrounding world), is among the most discussed educational problems. Encouraging creativity, enriching students' creative skills, stimulating non-standardization in the initial stage are challenges faced by every modern teacher. In the dynamic modern society, it is increasingly necessary to look for new ways to provoke the motivation to learn (and throughout life).

In the presented article, environmental education at the initial stage is considered as a means of stimulating non-standardization. The very concepts of "education" and "non-standardity" have "incompatible ontology, but currently expressed general pedagogical existence" (N. Kaloyanova).

Advocates argue that ecological education can be organized in such a way as to promote the creativity of students, to increase their aspiration striving for new knowledge, to enrich the possibilities for their effective application in interacting with the surrounding reality.

An attempt is made to justify the need to apply the ecocentric paradigm (which unfortunately still pulls off in places in front of the anthropocentric). The emphasis is on knowledge, the learning content is at stake, which can effectively evolve into skills, attitudes, relationships in the interaction of the student with nature (alive and not living), with different social circles (family, relatives, friends, teachers), with himself (spiritual and bodily space).

Individual means are specified, the application of which leads to the stimulation of unconventionality through environmental education in the primary stage:

- Perception of fiction;
- Games with different types of cards;
- Making and using schematics;
- Creation and promotion of videos.

Keywords: non-standardization, environmental education, primary stage.

СТИМУЛИРАНЕ НА НЕСТАНДАРТНОСТТА ЧРЕЗ ЕКОЛОГИЧНО ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЕН ЕТАП

Виктория Христова

университет „Проф. д-р Асен Златаров“, гр. Бургас, viktoaliq@abv.bg

Резюме: Усвояването на ключови компетентности, както и успешното им приложение (и в образователния процес, и при взаимодействието на учениците със заобикалящия свят), е сред най-обсъжданите образователни проблеми. Насърчаването на креативността, обогатяване творческите умения на учениците, стимулиране на нестандартността в начален етап са предизвикателства, пред които е изправен всеки съвременен учител. В динамичното съвременно общество все по-необходимо е да се търсят нови начини, които да провокират мотивацията за учене (и то през целия живот).

В представената статия екологичното образование в начален етап се разглежда като средство за стимулиране на нестандартността. Самите понятия „образование“ и „нестандартност“ са с „несъвместима онтология, но актуално изразено общо педагогическо битие“. (Н.Калоянова.).

Застъпва се тезата, че екологичното образование може да бъде организирано така, че да насърчава креативността на учениците, да повишава стремежът им към усвояване на нови знания, да обогатява възможностите за резултатното им приложение при взаимодействието със заобикалящата ги действителност.

Прави се опит за обосноваване необходимостта от приложение на екоцентричната парадигма (която за съжаление все още отсъпва на места пред антропоцентричната). Акцентира се върху знания, заложили в учебното съдържание, които ефективно могат да прерастнат в умения, нагласи, отношения при взаимодействието на ученика с природата (жива и нежива), с различни социални кръгове (семейство, роднини, приятели, учители), със самия себе си (духовно и телесно пространство).

Конкретизират се отделни средства, чийто приложение води до стимулиране на нестандартността чрез екологично образование в начален етап:

- Възприемане на художествена литература;
- Игри с различни видове карти;
- Изработване и използване на схеми;
- Създаване и популяризиране на видео материали.

Ключови думи: нестандартност, екологично образование, начален етап.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Основополагащ мотив за избор на тема е една от приоритетните задачи, поставени пред съвременното образование, а именно: изграждане на компетентни, конкурентноспособни личности, притежаващи умение да мислят критично, да придобият и прилагат уменията за учене през целия живот, да възприемат проблемните ситуации като средство, а не като пречка, да търсят нестандартни решения при взаимодействието си със заобикалящия ги свят. Ето защо и изследователският маркер е насочен към стимулиране на нестандартността чрез екологичното образование в начален етап.

Избраната тема е не само многопластова, интердисциплинарна, обемна, но и е предпоставка за извършване на задълбочени теоретични анализи и провеждане на редица емпирични изследвания. Ето защо е необходимо да се очертаят границите на настоящия труд, който категорично няма претенциите изчерпателно да освети проблемните въпроси, свързани със стимулиране на нестандартността чрез екологичното образование в начален етап. Изследователският интерес е насочен към изясняване на понятието нестандартност, разглеждано в рамките на дидактичен контекст, както и към фиксиране на отделни средства, чийто приложение води до стимулирането ѝ чрез екологичното възпитание в начален етап. Застъпва се тезата, че екологичното образование може да бъде организирано така, че да насърчава креативността на учениците, да повишава стремежът им към усвояване на нови знания, да обогатява възможностите за резултатното им приложение при взаимодействието със заобикалящата ги действителност.

Днес все по-често се стремим към проява на нестандартност в образователния процес, към обучение, съобразено с актуалните потребности на учениците, към загърбване на „учебникарския стил“ и „зубрашкото“ заучаване на факти. Това, от своя страна, детерминира изграждането на образователен процес, насърчаващ и стимулиращ нестандартността още от начална училищна възраст. Самите понятия „образование“ и „нестандартност“ са с „несъвместима онтология, но актуално изразено общо педагогическо битие“. (Kaloyanova, N. (2020). Application of Psychodrama in the School learning process. Management & Education / Upravlenie i Obrazovanie . 2020, Vol. 16 Issue 3, p164–170. 7p. (bul.). Нестандартността, най-общо, следва да се разбира като „иманентна характеристика в личностния профил на човека“. (Sotirova, M. (2002). Child nonstandartness. Sofia: IAI (bul.) В дидактически контекст тя обхваща възможността от приложение на такива умения, които спомагат за отстъпване от традиционното, общоприетото, умения за прилагане на творчески усилия, постоянство, системност, креативност при възприемане не само на учебния материал, но и при взаимодействието със заобикалящата среда (природна, социална, жилищна). Стимулирането на нестандартността, насърчането на креативността, уменията за нетрадиционно изпълнение на конкретна задача, обогатяването на творческите умения следва да се разглеждат като приоритетна цел в образованието. Това са качества, които спомагат за изграждане на образовани, компетентни, адаптивни личности, способни да отговорят на актуалните професионални и лични предизвикателства. В настоящата статия нестандартността се обвързва с уменията за иновативни, творчески изяви при постигане на конкретна цел (образователна или професионална), със синтезирането на творчески решения, съобразителност и излизане извън ограниченията на традиционното мислене.

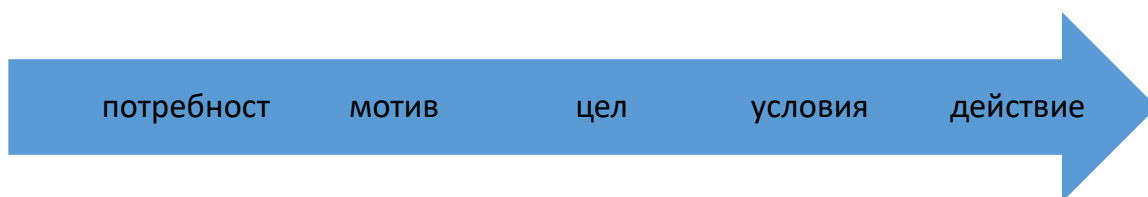
2. МОДЕЛ НА СТРУКТУРНИТЕ КОМПОНЕНТИ ЗА СТИМУЛИРАНЕ НА НЕСТАНДАРТНОСТТА В НАЧАЛЕН ЕТАП ЧРЕЗ ЕКОЛОГИЧНО ОБРАЗОВАНИЕ

В настоящата статия разглеждаме екологичното образование като възможност за стимулиране на нестандартността в начален етап. Образователното съдържание, обхващащо основни екологични теми, е изключително подходящо да представи пред учениците нови, нестандартни начини за справяне с проблеми при взаимодействие със заобикалящия свят, търсене на иновативни решения, проява на креативност. Учебните предмети родинознание и човек и природа не само дават екологични знания на учениците, но и тясно насочват вниманието им към релациите човек–общество–природа. Това успешно може да се използва като предпоставка за стимулиране на нестандартността, използвайки подходящи средства. Ето защо проявата на нестандартност чрез екологично образование се разглежда като отделен вид

субектноориентирана дейност в начален етап. Придържайки се към психологическата обосновка за дейността, изказана от А. Леонтиев, се допуска, че резултатното стимулиране на нестандартността чрез екологично образование протича по следната йерархична последователност (фиг. №1):

- Създаване на потребност – тук учителят следва да провокира учениците да търсят нови, нетрадиционни, нестандартни начини за изпълнение на конкретна задача, свързана с учебното съдържание по родинознание и човекът и природата. Акцентът следва да е насочен към приложението на екоцентрична парадигма, благодарение на която учениците умеят да търсят нови и нестандартни начини за приложение на екологосъобразни модели на поведение при взаимодействието си със заобикалящата ги действителност.
- Избор на мотив – за да мотивираме ученикът да прилага нестандартни решения при взаимодействието си със заобикалящия свят е необходимо да го включим в такива дейности, които са смисловообразуващи за него. Тук учителят изцяло следва да се съобрази както с отделните етапи на детското развитие, така и с психологическите особености, присъщи за начална училищна възраст. Изборът на мотив следва да е подчинен към търсене на нови, нестандартни начини за взаимодействие със заобикалящия свят, провокиращи към конкретни екологосъобразни действия.
- Постановяне на цел – самата цел детерминира начина на действие на субекта (ученикът), както и спомага за визуализиране на крайния резултат. Ето защо проявата на конкретно нестандартно решение следва да бъде продиктувана от мотивацията на ученика, а не да бъде дидактично наложена от учителя. Излизайки от схоластичните разбириания за преподаване, придържайки се към образователното съдържание, учителят следва да провокира интереса и любопитството на учениците. Така има голяма вероятност те самостоятелно да търсят нестандартни начини за реализиране на поставените екологични цели.
- Създаване на подходящи условия – тук от изключително значение е педагогическото майсторство на учителя. Той следва да създаде предпоставки за творческа дейност, да се старее да провокира нестандартно мислене и въображение, да подпомага създаването на творческа, непринудена атмосфера. Имено в подобни условия учениците могат да изразяват себе си спонтанно, да търсят нови пътища за проява на екологосъобразно отношение при взаимодействието си със заобикалящата ги среда.
- Приложение на конкретно действие – за да провокира приложението на нестандартност чрез екологично образование в начален етап, учителят следва да рамкира многообразието от действия, водещи до желанния резултат. Важно е учениците да имат ясна представа, че в една и съща ситуация резултатът може да се постигне по разнородни начини. Ето защо е необходимо да могат да извършват екологично прогнозиране на резултатите от своята дейност.

Фиг. № 1: Модел на структурните компоненти за стимулиране на нестандартността в начален етап чрез екологично образование



3. СРЕДСТВА ЗА СТИМУЛИРАНЕ НА НЕСТАНДАРТНОСТТА ЧРЕЗ ЕКОЛОГИЧНО ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЕН ЕТАП

В конкретиката на изследваната проблематика, от педагогическа гледна точка, изниква въпросът: Кои са онези средства, чийто приложение резултатно да дочеде до стимулиране на нестандартността чрез екологично образование? Отговорът няма как да бъде еднозначен.

В настоящата статия са посочени отделни средства, които могат успешно да стимулират нестандартността на учениците чрез екологичното образование.

Възприемане на художествена литература

Чрез своята образност и емоционална наситеност художествената литература спомага учениците да надградят своите екологични знания за заобикалящия свят, да повишат уменията си за прилагане на нестандартни екологосъобразни решения при проблемни ситуации, да търсят нови начини за

взаимодействие с околния свят. За да разглеждаме художествената литература като средство за стимулиране на нестандартността чрез екологично образование следва да уточним, че художествените творби следва да бъдат старателно прецизирани от страна на учителя. Те трябва да съдържат такива екологични знания, които имат за свой първоизточник реални събития, съществуващи в природата, да разкриват причинни връзки, зависимости между обектите и явленията в заобикалящата действителност. След запознаване на учениците с конкретната творба, учителят следва да спомогне за открояване на основните екологични проблеми и да провокира детския интерес към преодоляването им по нов, нестандартен начин. Това може да се постигне с използването на проблемни ситуации, брейнсторминг, игри драматизации и др. Педагогическите стремежи трябва да се насочат към стимулиране на критичното мислене, екипната работа, творчеството, аргументираното взимане на екологосъобразни решения. Фокусът следва да пада върху крайния резултат (стимулиране на нестандартността), спомагайки да се приложи комплекс от умения за действие в различни и нетипични ситуации.

Игри с различни видове карти

Една от водещите дейности в начална училищна възраст остава играта. Игровата дейност може да се разглежда като съпътстваща, подпомагаща, развиваща дейност с категорично изразената си целенасоченост и конкретност, като посредник за приобщаване към процеса на обучение. Имено приложението на отделните игри спомага развитието на познавателни интереси от страна на учениците, насърчава любознателността, провокира стремежът към креативни и нестандартни начини за взаимодействие със заобикалящия ги свят.

Игрите с карти могат успешно да бъдат използвани като средство за стимулиране на нестандартността в екологичното образование в начален етап. Тук могат да се използват както настолни игри (предварително адаптирани с целите на учебното съдържание), така и изработването на мисловни карти. Целите на различните игри следва да са пряко обвързани с екологичното образование, да разкриват определени закономерности между обекти, процеси, явления от заобикалящия свят, да насърчават приложението на екологосъобразно отношение към природата. Самите карти трябва да поставят в центъра на внимание отделен обект, разглеждан като централен. Така учениците могат да възприемат природата като среда за обитаване на всички живи същества, както и да търсят нестандартни начини за опазването ѝ.

Изработване и използване на схеми

Създаването на схеми е важен вид умение, което учениците в начален етап следва да усвоят. Чрез създаването и приложението на различни схематични модели, таблици, макети те усъвършенстват способностите си логически да структурират причинно-следствени връзки, да разграничават отделни зависимости в заобикалящия ги свят, да използват нестандартни начини за представяне на конкретна информация.

За да използваме работата със схеми като средство за стимулиране на нестандартността чрез екологичното образование е необходимо да фиксираме следните уточнения:

- Изработването на схеми, модели, графики, таблици трябва да е самостоятелна дейност от страна на учениците. След зададените им инструкции, те следва да използват разнообразни информационни източници и да съставят съответното задание;
- Изследователският маркер трябва да е насочен към представяне на конкретни взаимовръзки, особености, зависимости от заобикалящия свят. Изключително подходящо схематично да се представят нестандартни начини за приложение на екологичен подход при взаимодействието на човека с природата (изграждане на пречиствателни станции, нестандартни начини за ограничаване на замърсяването, иновативни идеи за насърчаване на рециклиране и т.н.);
- Създаване на творческа среда, която насърчава учениците да проявяват креативност при създаването на схематичните модели (да не се налага шаблон, да се акцентира върху лично отношение по проблема, да се използват подходящи думи, цветове и т.н.).

Създаване и популяризиране на видео материали

Стремглавото навлизане на технологиите в образователната действителност детерминира търсенето на нови средства, опиращи се на информационните технологии. Ето защо създаването и популяризирането на видео материали може да се разглежда като предпоставка за стимулиране на нестандартността в чрез приложението на екологично образование. Изготвянето им дава възможността на учениците да визуализират отделни проблеми от учебното съдържание по иновативен начин. Интегрирането на илюстрации, видеа, текстове насърчава креативността, спомага за по-ефективно и резултатно усвояване на учебното съдържание, носи удовлетворение от образователния процес.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изключително важно е след създаване на конкретните видео материали те да бъдат популяризирани. Това може да стане на училищно ниво (празници, конференции, кръжоци), на национално (конкурси, състезания), както и на международно (участие в проекти по еразъм и др.). Споделяйки своите нестандартни виждания, свързани с екологични проблеми, учениците получават възможността за обратна връзка както от страна на съучениците си, така и от страна на възрастните (учители, родители, педагогически специалисти).

В заключение следва да се отбележи, че приложението на изброените в настояща статия средства резултатно биха стимулирали нестандартността чрез екологичното образование в начален етап. Всяко едно от тях е продиктувано от стремежът да се загърби формализмът в обучението, като се насочи внимание към генериране на новаторско мислене, продуктивност, активност.

ЛИТЕРАТУРА

- Campbell, L. (2019). Pedagogical bricolage and teacher agency: Towards a culture of creative professionalism. *Educational Philosophy and Theory*, 51(1), 31 – 40.
- Clopley, A.J. (2011). Definitions of creativity, *Encyclopedia of creativity*, San Diego: CA: Academic, 511-524
- Davis-McGaw, M. A. (2020). Participatory pedagogy: emerging research and opportunities. Hershey, PA: Information Science Reference.
- De Sousa, J., Loizou, E., & Fochi, P. (2019). Participatory pedagogies: Instituting children's rights in day to day pedagogic development. *European Early Childhood Education Research Journal*, 27(3), 299 – 304
- Desev, L., Brick, S., & Desev, N. (2011). *Psychology of Creativity*. Sofia: Paradigma
- European Commission (2009), *European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF)*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- Иlieva, G. (2002). *Psychology of child Development*. Sofia: Publishing house „Berzhe“ (bul.)
- Kaloyanova, N. (2020). Application of Psychodrama in the School learning process. *Management & Education / Upravlenie i Obrazovanie* . 2020, Vol. 16 Issue 3, p164–170. 7p. (bul.)
- Kaloyanova, N. (2011). Comparative competence of the teacher - a theoretical model, Burgas, In: *Education and Technologies*, 2, 2011, p. 42-45
- Leontiev, A. N. (1974). *Problems of mental development. (Section III: Psychological Foundations of Preschool Play: Toward a Theory of the Development of the Child's Psyche)*. Sofia.
- Official Journal of the EU, C117, 6.05.2010. www.eur-lex.europa.eu
- Official Journal of the EU, C119, 28.05.2009. www.eur-lex.europa.eu
- Simon, J., Kendrick, D. (1994). *Psychology*. Sofia: NBU
- Sotirova, M. (2002). *Child nonstandartness*. Sofia: IAI (bul.)
- Yanitsky, O. (2020). Prospects of the Interdisciplinary & Systemic Approaches. *Creative Education*. 11. 913 – 925.

APPLICATION OF CHATBOTS IN EDUCATION

Melisa Azizovic

Department of Computer Science, University of Novi Pazar, Serbia, melisa.azizovic@gmail.com

Abstract: In this paper, we discussed the ways in which a chatbot can be implemented in the educational system as well as the possibilities and platforms that achieve and control the highest quality of learning. The goals of the work were to highlight the benefits of artificial intelligence in education especially artificial hybrid intelligence that has currently established itself as one of the most dominant ways of using artificial intelligence where people and programs work in synergy, what is a chatbot, its application in education, the possibilities and platforms that are used for the automation of certain actions in jobs from the domain of the education and which jobs can be taken over by staff of the educational process.

Artificial intelligence is on an unstoppable development path. One of the ways in which hybrid artificial intelligence has proven to be very effective is certainly the introduction of chatbots into everyday activities. Today, digitization is present in all aspects of human life, including in the way we learn. Although we are far from systems that think and behave like humans, artificial intelligence has begun to help us in our daily lives by saving us money and time.

Chatbots for education are designed for educational purposes and can be seen as an Internet of Things interface that is expected to revolutionize the educational process. Such chatbots are designed to provide personalized learning through the concept of a virtual assistant that replicates human conversation. However, as an educational paradigm, chatbots are still new with challenges in facilitating, implementing, designing, and integrating them as an effective educational tool in multiple fields, some of which are problem-based, research-based, and project-based teaching.

Keywords: chatbot, education, artificial intelligence, chatbot in education

PRIMENA CHATBOTA U OBRAZOVANJU

Melisa Azizović

Departman za računarske nauke, Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija, melisa.azizovic@gmail.com

Rezime: U ovom radu prikazali smo načine na koje chatbot može biti implementiran u obrazovni sistem, kao i mogućnosti i platforme koje postoje i doprinose poboljšanju kvaliteta nastave. Ciljevi rada su bili istražiti benete veštačke inteligencije u obrazovanju, posebno hibridne veštačke inteligencije koja je etablirana kao jedna od najdominantnijih vidova iskorišćavanja veštačke inteligencije, šta je to chatbot, primena u obrazovanju i platforme koje se koriste za automatizaciju određenih radnji u poslovima iz domena obrazovanja, i koje poslove može preuzeti od osoblja iz obrazovnog procesa.

Veštačka inteligencija je na nezaustavljivom razvojnom putu. Dominantan način gde je hibridna veštačka inteligencija vrlo efikasna, je svakako implementirane chatbotova u svakodnevne aktivnosti. Danas je digitalizacija zastupljena u svim sferama života što se odražava i na način kako učimo. Iako smo veoma udaljeni od sistema koji mogu da razmišljaju i oponašaju ljude, veštačka inteligencija je etablirana u našim životima tako što nam ušteduje sredstva i vreme.

Chatbotovi za obrazovanje su dizajnirani u obrazovne svrhe i mogu se posmatrati kao interfejs Interneta stvari od kojeg se očekuje da uvede revoluciju u obrazovnom procesu. Ovakvi chatbotovi su osmišljeni tako da pružaju personalizovano učenje kroz koncept virtuelnog asistenta koji replicira ljudski razgovor. Ipak, kao obrazovna paradigma, chatbotovi su još uvek novi sa izazovima u olakšavanju, primeni, osmišljavanju i integraciju kao efikasnog obrazovnog alata u više polja, a neke od takvih oblasti su problemska, istraživačka i projektna nastava.

Ključne reči: chatbot, obrazovanje, veštačka inteligencija, chatbot u obrazovanju

1. UVOD

Svedoci smo da je u zadnjih nekoliko godina, tehnologija dosta uznapredovala tako da se veštačka inteligencija sve više spominje. Svedoci smo neverovatnog tehnološkog napredka, iz čega proizilazi da se razvoj društva, ali i tehnologije u opšte ne planira zaustaviti.

Ciljevi ovog rada su analizirati chatbot, kao primer hibridne veštačke inteligencije, mogućnosti i platforme značajne za automatizaciju određenih radnji u poslovima obrazovanja.

Ciljevi su postignuti tako što je u radu: obrađen pojam veštačke inteligencije, definisan pojam, istorijat i kategorije chatbotova, analizirali smo mogućnosti i benefiti primene chatbota u obrazovanje i prikazali najpopularnije platforme.

Da bi mogli odgovoriti na postavljene ciljeve, materijale za ovaj rad smo prikupili i obradili metodama dedukcije i indukcije, istorijskom metodom, metodom kauzalnog zaključivanja, metodom analize i sinteze, i primenom

apstrakcije i generalizacije. Nakon uvodnih razmatranja, u drugom poglavlju opisan je pojam veštačke inteligencije i chatbota.

Primena chatbotova u obrazovanju obrađena je u trećem delu, gde smo opisali koje su to mogućnosti i benefiti primene chatbotova u obrazovnom procesu i nabrojane su najpopularnije platforme za implementaciju chatbotova u obrazovne ustanove. Nesporna činjenica je da chatbot ima još puno mogućnosti za razvoj i napredak i da će samim tim njegova primena u obrazovanju biti sve bitnija i ako će još mnogo vremena zavisiti od ljudske podrške.

S obzirom na trend, da se slobodno vreme previše provodi sa digitalnim uređajima, i da se previše aktivnosti sprovodi putem socijalnih mreža i generalno na internetu, obrazovne ustanove su to prepoznale kao priliku za uvođenje chatbotova kao primer etablirane hibridne veštačke inteligencije.

2. POJAM CHATBOTA

Inteligencija kao pojam je neverovatno kompleksna i nesvatljiva, zbog mnogo raznovrsnih shvatanja inteligencije, javlja se isti problem i kod same definicije veštačke inteligencije. U ovom periodu veštačka inteligencija je jedno od područja gde se ulaže najviše resursa i koje ima nesumnjivo najbrži razvoj tako da su se zbog ogromnih investicija razvijaju i sporedne oblasti ove naučne discipline, obrada podataka, robotika, duboko učenje i slično.

Na osnovu (McCarthy, J. 2004), koji je i definisao pojam veštačke inteligencije, naglašava da je veštačka inteligencija nauka u cilju kreiranja inteligentnih mašina, naročito inteligentnih računarskih programa. Na pitanje da li je veštačka inteligencija zapravo njena imitacija, McCarthy objašnjava da delimično može biti ali da nije u svakom slučaju. Njegova definicija veštačke inteligencije je samo jedna od mnogobrojnih, ali je ona opšte prihvaćena.

Svi smo čuli za robote, automatizovane mašine koje sklapaju automobile, čiste kuću, koje mogu da uzimaju uzorke iz reaktora nuklearnih centrala. Roboti su već dugo pristuni u našem okruženju. Ako od opštepoznate reči robot uklonimo prva dva slova dobijamo reč bot.

Bot je ono što dobijamo kada od robota oduzmemo fizičke komponente i preselimo ga u digitalni svet kao aplikaciju. Bot je deo softvera koji ima zadatak da obavi komunikaciju sa ljudima i da ponudi neki osnovni vid interakcije. Softver sa tim karakteristikama se počeo razvijati još pre 50 godina. Početna rešenja su podrazumevala neke elektro mehaničke uređaje koji su automatizovali određene radnje. Nešto poput toga danas imamo u javnim službama gde pritiskom na dugme dobijamo cedulju sa brojem koji određuje redosled usluživanja klijenata.

Chatbot je računarski program podržan veštačkom inteligencijom tako da vrlo verno može da simulira ljudski razgovor. To su programi programirani tako da interpretiraju korisnikove namere, procesuiraju njegov zahtev i daju smislene povezane odgovore. Ti programi komuniciraju sa ljudima glasom ili putem napisanih poruka i mogu se integrisati na raznim aplikacijama, web stranicama, ili socijalnim mrežama.

Savremeni botovi se danas zovu i chatbotovi i veoma su stoficirani. U nekim situacijama ne može se primetiti razlika između dopisivanja sa chatbotom jer su veoma napredni. Kao što naziv govori, chatbotovi su aplikacije za časkanje sa robotom na jednoj strani razgovora koji može odgovoriti na glas ili tekst.

Do kojeg nivoa su današnji botovi usavršeni primer je [Google asistent](#) sa kojim nesmetano možete komforno časkati, ili ako koristite Iphone možete uvek pozvati [Siri](#) da vam pomogne. Tu je svakako i Alexa od Amazon-a. Ove napredne aplikacije nije baš zgodno nazvati chatbotovima jer su jako usavršene i imaju sposobnost učenja navika svojih korisnika i iza njih stoji veoma složena veštačka inteligencija.

3. PRIMENA CHATBOTA U OBRAZOVANJU

Osim prisutnost veštačke inteligencije u skoro svim životnim aktivnostima, ona je našla svoju primenu i u obrazovnom sistemu. Veštačka inteligencija u obrazovanju usmerena je na istraživanje razvijanja i evaluacije računarskog softvera, kojim se poboljšava nastavni proces i učenje. Ciljevi primene veštačke inteligencije u obrazovanju su analiza vrlo kompleksnih učeničkih odgovora i da se savlada na koji način učenici deluju, da se razume zašto neki učenici ostvaruju slabije rezultate i da se na osnovu dobijenih rezultata tokom učenja pruži učenicima ispomoc, u vidu poveznica ili simuliranja kako se ponaša ljudski predavač. Takođe jedan od ciljeva je da se tehnike veštačke inteligencije što više primene da bi se bolje razumeo proces učenja i poučavanja, kako bi se doprinelo tim procesima i da se učine što produktivnijim i boljim (Woolf, P.B. 2015).

Tehnologija sama po sebi ne može samostalno uticati na obrazovni sistem, već je neophodna saradnja između tehnologije i predavača, kako bi se postigli najbolji rezultati. Tehnologija sama po sebi nikako ne može predstavljati problem ili pretnju obrazovnom sistemu i profesiji nastavnika, već je ona tu da omogući moguća rešenja na neke probleme i pitanja, a daleko najbolji rezultati će, kako je Woolf istakla u svom članku, proizaći iz saradnje tehnologije i predavača (Woolf, P.B. 2015).

Prva obrazovna revolucija je vezana za Horace Manna, on je naime osmislio sistem poučavanja u školama. Ideja je bila zasnovana na jednakosti, tj. na načelu jednakog obrazovanja za sve.

Sa neverovatnim razvojem digitalnih tehnologija počinje druga revolucija obrazovanja. Dominacija ovih tehnologija je uticala na organizovanje školskog sistema kao i na samo učenje i usavršavanje.

U trećoj revoluciji obrazovanja je neizostavna veštačka inteligencija, iako bi mogli reći da je još uvek na samom početku. Najvažniji faktor koji je doprineo razvoj i početak treće revolucije obrazovanja je veliki rast broja, kompetentnosti, inteligencije i sve prisutnosti pametnih uređaja. Predviđanja su da će u narednih par godina, sistem učenja biti preseljen u online sistemu, a od predavača i onih koji uče će se očekivati da permanentno uče, dok će veštačka inteligencija i virtualna realnost unaprediti te sisteme učenja. S obzirom da se ne može ignorisati činjenica da su za podučavanje potrebni ljudi i kontakt kako bi se razvile veštine nezavisne od onih koje se podučavaju na univerzitetima, tradicionalni obrazovni sistemi će imati veliku ulogu u poučavanju učenika, gde će se u narednim godinama razviti novi i višestruko efikasniji modeli poučavanja kroz saradnju ljudi i pametnih uređaja (Azizović E., 2010). “Kao ključne veštine 21. veka navode se: emocionalna inteligencija, kreativnost, prilagođavanje, otpornost i kritičko razmišljanje” (NAIS,2018).

Veštačka inteligencija je u poslednjih par decenija doživela veliki napredak u okviru obrazovanja. Svojevremeno je N. Mandela rekao: “Obrazovanje je najmoćnije oružje kojim se može promeniti svet,” i bio je potpuno u pravu. I upravo su obrazovanje i korišćenje IT uticale na nastanak društva znanja.

Mlađe generacije vrlo često koriste “svoje mobilne uređaje tokom dana, zbog toga nije ni iznenađujuće da preferiraju interakcije porukama više nego kontakte uživo. Tome se pridodaje činjenica da se ljudima smanjuje vreme pažnje na određenu stvar” (Michael, 2018) , pa se trebaju pronaći bolji načini kako učenike motivisati pri učenju. Nastavnici nisu u mogućnosti posvetiti pažnju svakom pojedinom učeniku, niti mogu individualizovati u potpunosti nastavu tj. prilagoditi program pojedincima. Implementacijom chatbotova u obrazovni proces, process učenja se može pojednostaviti za one koji uče.

Primena chatbotova u obrazovanje donosi sledeće pogodnosti za obrazovne ustanove (ChatCompose,2019 i ChatbotNews, 2020):

- Virtuelno personalno podučavanje
 - Chatbot omogućava tzv. prilagođeno učenje koje se može uskladiti sa ritmom učenja učenika, u skladu sa njegovim zahtevima i potrebama. Chatbotovi mogu imati ličnu pažnju usmerenu na učenike i njihove navike učenja. Oni mogu pažljivo pratiti obrazac učenja i konzumiranja sadržaja i na osnovu toga mogu pomoći učenicima da se istaknu u savladavanju gradiva. Sa inteligentnim sistemima podučavanja škole mogu pružiti personalizirana iskustva učenja. Ne razumeju i ne usvajaju znanje svi isto, pojedini čak imaju smetnje u razvoju. Kako bi zadovoljili potrebe svakog učenika u pogledu problematičnih tema ili predmeta, chatbotovi mogu prilagoditi plan učenja i osigurati da učenici steknu maksimalno znanje – u učionici, pa čak i van nje. Pomažu studentima sa svim materijalima za učenje kada im je potrebno.
- Mogućnost prepoznavanja emocionalnog stanja učenika
 - Oni koji uče mogu biti demotivisani ili možda lošeg raspoloženja. Razumevanje osećaja učenika tokom i nakon sesije je veoma važno za nastavnike. Ako učenici na kraju budu zbunjeni i nejasna u vezi sa temom, sav trud nastavnika je uzaludan. Iz tih razloga su chatbotovi tako programirani da mogu analizirati odgovore i identifikuju učenikovo emocionalno stanje. Tako da na osnovu toga, chatbot ima mogućnost adaptacije načina komunikacije i ponekad ako treba uključiti i po neku šalu u komunikaciji kako bi shvatio kako onaj koji uči reaguje na određene stimulacije.
- Pospešuje učenikovu angažovanost u učenju
 - Mladi sve više vremena provode sa mobilnim telefonom, što uključuje surfovanje po Internetu, čitanje online, kao i korišćenje raznih mobilnih aplikacija nego čitanje klasičnih knjiga. Zbog toga, interakcija sa chatbotom u procesu učenja, pospešuje njihovo angažovanje jer tako spaja istovremeno ugodno sa korisnim. Učenici mogu kreirati alumni grupe ili projektne grupe na chatbotovima kako bi razmenjivali informacije o projektima, zadacima, rokovima, prezentacijama, događajima i aktivnostima. Međusobna interakcija pomoću chatbotova može im pomoći da stvore bolje okruženje za učenje.
- Podrška studentima
 - Obrazovni chat botovi mogu doprineti u pružanju odlične podrške studentima i pružanju trenutnih rešenja za sumnje učenika. Chatbotovi u obrazovanju mogu biti detaljno obučeni da proaktivno pomažu studentima sa odgovorima čak i prije nego što ih pitaju. Pomoć u vezi sa uplatama, ili dodavanjem novog modula u nastavni plan i program, ili rokom, sve to može biti proaktivno i može se pokazati korisnim za bolje iskustvo studenata. Predviđa se da će se globalno e-učenje proširiti po ukupnoj godišnjoj stopi rasta od 9,1% do 2026. Ovaj rast zahteva snažnu

strategiju podrške studentima za obrazovne institucije. Pitanja studenata prije upisa, tokom kursa i nakon kursa moraju biti prioritetna i rešavana momentalno.

- Omogućava nastavnom osoblju više vremena
 - Omogućuje nastavniku da znatno smanji vreme predviđeno za organizaciju i realizaciju rutinskih zadataka jer chatbotovi omogućavaju momentalne odgovore, prethodno unapred programirane za najčešća pitanja onih koji uče. Većina zadataka koje obavljaju nastavnici se ponavljaju i svakodnevna su. Na primer, praćenje redovnosti učenika, bodovanje testova ili slanje zadataka studentima. Zadaci koji se ponavljaju lako se mogu obavljati koristeći chatbotove kao pomoćnike nastavnika. Uz veštačku inteligenciju, chatbotovi mogu pomoći nastavnicima da opravdaju svoj rad, a da ih ne iscrpljuju previše.
- Čuva i vrši analizu odgovora učenika
 - Smišljeno snima i vrši analizu podatke kod ocenjivanja napredovanja učenika. Korišćenjem veštačke inteligencije, učenicima pomaže da organizuju vreme i dodijeljuje im obaveze prema njihovim ciljevima na produktivan i jednostavniji način. Ocenjivanje je ključno i za učenike i za obrazovne institucije. Iako postoji veliki broj softvera za kreiranje testova, subjektivni odgovori i dalje trebaju ljudsku pomoć. Korišćenjem veštačke inteligencije i mašinskog učenja, svi odgovori učenika mogu se automatski evaluirati i bodovati. Nastavnici se mogu u potpunosti osloniti na tehnologiju i popunjavati bodovne kartice učenika prema rezultatima koje generišu chatbotovi.
- Pospešuje pristup usavršavanja
 - Chatbotovi kao digitalni alati koji pospešuju učenje orijentisani su na kreiranje i interakciju, tako da ne uzimaju uopšte u razmatranje resurse, mesto učenika ili jezik. To se može posmatrati kao način "demokratizacije učenja".
- Administrativni pratilac
 - Za buduće, ali i postojeće studente, obrazovni chatbotovi mogu biti njihovi administrativni pratioci. Umesto da studenti posećuju studentsku službu i čekaju u dugim redovima da pronađu neke odgovore, slanje poruka putem chatbotova za rešavanje upita je bolja opcija.
- Prikupljanje povratnih informacija
 - Za obrazovne ustanove ima mnogo toga za prikupljanje povratnih informacija. Od nastavnika do nastavnog plana i programa, prijema, obrazovne ustanove mogu prikupljati informacije o svim aspektima obrazovnog procesa. Chatbotovi u sektoru obrazovanja mogu pomoći u prikupljanju povratnih informacija od svih učesnika nakon svakog razgovora ili završetka svakog procesa.

3.1. Benefiti implementacije chatbota

Pored toga što su najbolji prijatelji za nastavnike i učenike, postoje mnoge operativne prednosti koje se mogu dobiti korištenjem obrazovnih chatbotova. Najvažnije prednosti implementacije chatbota u sektoru obrazovanja su (Ciolacu, M., Tehrani, A.F., Binder, L.,2018):

1. Lakši procesi prijema

Automatizacija je neophodna za sve administrativne procedure u obrazovnim ustanovama. Prijem stotina studenata sa različitim strukturama plaćanja, detaljima kursa i specijalizacijama može biti zadatak za administratore. Takođe, sa toliko varijacija, postoji opseg ljudske greške u procesu. Uz pomoć veštačke inteligencije, kompletan proces upisa i prijema može biti lakši i jednostavniji. Administratori se mogu baviti drugim složenim poslovima koji oduzimaju vreme i kojima je potrebna ljudska pažnja.

2. Analiza učinka učenika

Jedna od najvažnijih prednosti korištenja obrazovnih chatbotova je automatizacija u generisanju rezultata i pružanju iskrenih povratnih informacija studentima. Pošto su obučeni za podatke, chatbotovi mogu lako analizirati odgovore učenika. Chatbotovi mogu pomoći nastavnicima da kreiraju sveobuhvatni list učinka učenika na osnovu svih prethodnih testova i zadataka kako bi proverili napredak i razumeli područja nedostataka za učenike.

3. Aktivno učenje

Današnji studenti ne žele da čekaju nekoliko dana ili ponekad meseci da dobiju rezultate ili povratne informacije o svom učinku. Uz aktivno učenje, učenici mogu učiti kroz različite aktivnosti kao što su diskusije i igranje uloga. Uz chatbotove, studenti mogu kontinuirano komunicirati jedni sa drugima i sa sadržajem kursa kako bi imali bolje iskustvo učenja. Aktivnim učenjem učenici bolje zadržavaju i stižu znanje umesto da hvataju sav teorijski materijal. Ovo može doneti revolucionarnu promenu u obrazovnom sistemu širom sveta.

4. Vrlo jednostavan proces primene

Jednostavnost primene je vrlo značajna za obrazovni proces. Danas postoji dosta platformi za osnovna upoznavanja sa chat botovima u obrazovnom procesu koje su besplatne, proste i veoma brze, čak i za one bez ikakvog

programerskog znanja. Bilo koja obrazovna ustanova može kreirati i implementirati jedinstvenog chatbota za obrazovanje koristeći šablone koji se menjaju, i na taj način poboljšaju svoj obrazovni sistem. Pored toga, savremeni predavači mogu angažovati učenike na mnogo fleksibilniji i jednostavan pristup što isto menja klasičnu učionicu u potpunosti (AdmitHub,2019).

3.2. Chatbot platforme za obrazovanje

Pošto su prepoznate pogodnosti i benefiti koje chatbotovi omogućavaju obrazovnom procesu, postoji već dosta primera i platformi za kreiranje istih.

SnatchBot

Pogodnosti ovog chatbota su njegova integracija na razne socijalne mreže kao i pomoću SMS-a. Može omogućiti nastavnom osoblju pružanje brzih odgovora na pitanja koja se često ponavljaju, termine sastanaka ili direktnih poziva kada je neophodna neposredna ljudska interakcija, planiranje rasporeda nastavnog procesa, upravljanje troškovima školarine, itd. Sa druge strane onima koji uče pomaže kod ispunjavanja prijavnica kao i kod pojašnjavanja raznih tema nastave (Khan, A., 2020).

Botsify

Ovo platforma je specijalizovana da programira chatbotov za obrazovni proces. Ovi chatbotovi, osim što odgovaraju na pitanja koja se ponavljaju, mogu deliti interaktivni sadržaj sa studentima za zadanu temu i na taj način im olakšati proces učenja i probuditi veći interes. Chatbot može podeliti pregledane učeničke testove čiji rezultati će biti prosledeni nastavnom osoblju kako bi mogli da prate kako studenti savladavaju određene nastavne materijale. Ova platforma pomaže i nastavnicima na taj način što imaju uvid u napredak onih koji uče, njihovo angažovanje, takođe chatbotovi pomoću svojih analiza pomažu kod ocenjivanja znanja učenika (Rajnerowicz, K.,2021).

Mondly

Mondly je jedna od poznatijih platformi za savladavanje stranih jezika. Ova platforma nudi chatbot sa kojim onaj koji uči strani jezik može uvek komunicirati pismenim ili glasovnim putem. Chatbot je programiran za učenje engleskog, španskog, nemačkog i francuskog jezika. Dizajn platforme liči na igricu gde učenik prolazi kroz različite scenarije, slično kao kod rezervacije u hotelu ili restoranu. Kod svih scenarija je aktiviran chatbot koji vrši komunikaciju sa učenikom i na taj način doprinosi učenju određenog jezika (Mongoose Team,2021).

QnABot

Odlika ovog Amazonovog chatbota je što se može integrirati sa Alexom i na taj način oni koji uče mogu usmeno i pismeno komunicirati sa chatbotom. Nastavno osoblje ima pristup okruženju chatbota i oni tamo mogu upotpuniti razne karakteristike pomoću kojih bi olaksali svoj rad i pospešili obrazovanje onih koji uče. QnABot omogućava i platformu gdje polaznici mogu upisivati osvrt na nastavni proces (Docken, C., 2021).

4. ZAKLJUČAK

Postoji mnogo načina implementacije hibridne veštačke inteligencije u obrazovanju. Obrazovne institucije imaju mogućnost prilagoditi veštačku inteligenciju svojim potrebama kako bi unapredili svoj rad. Chatbotovi su preuzeli već dosta poslova od zaposlenih, i očekuje se da taj trend i dalje raste s obzirom da veštačka inteligencija treba da omogući bavljenje ka kompleksnijim zadacima koji bi pomogli u opštem napretku.

Na osnovu sprovedenog istraživanja, ostvareni su ciljevi definisani u uvodu: opis pojma chatbota, opisana je primena chatbota u obrazovnom procesu, mogućnosti, benefiti kao i aktuelne platforme za implementaciju chatbot tehnologije u obrazovni proces.

Jedan od zaključaka je svakako da veštačka inteligencija još nije u toj meri napredovala da bi mogla da u potpunosti preuzme poslove koji zahtevaju rad sa drugim ljudima i iz tih razloga najuspješnije je iskorisćena u sadejstvu sa ljudima, kao vid hibridne veštačke inteligencije.

Rezultati ovog i sličnih povezanih istraživanja ukazuju da tehnologija sve više i više napreduje, i da će sigurno moći kvalitetnije i produktivnije pomagati nastavnom osoblju u izvršavanju nastavnih obaveza. Kvalitetnije izvršavanje obaveza doprinosi kvalitetnijem izvođenju nastave, od čega najveće benefite imaju oni koji uče. Ovakav vid izvođenja nastavnog, je svakako najdominantniji u univerzitetskom obrazovanju između ostalog i zbog toga što se univerzitetsko nastavno osoblje najviše bavi domenom veštačke inteligencije.

Dalja istraživanja, nakon ovog početnog pregleda stanja u ovoj izuzetno dinamičnoj oblasti biće usemerena na detaljniju analizu ostalih mogućnosti primene hibridne veštačke inteligencije a posebno chatbotova u obrazovnim procesima.

Chatbotovi nesumnjivo mogu biti odličan dodatak u obrazovnom procesu, ali nisu nikako koncipirani na način da mogu da zamene nastavno osoblje, već samo da im budu korisni u izvođenju nastave, kakao bi se nastavni proces učinio boljim i pristupačnijim.

LITERATURA

- AdmitHub (2019) How does artificial intelligence work in chatbots?, <https://www.admithub.com/blog/how-does-artificial-intelligence-work-in-chatbots/> (pristupljeno 10.06.2022.)
- Azizović, E. (2010). Elektronsko učenje (e-learning) – nova obrazovna paradigma, Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost, Vol. 9. Novi Pazar
- Ciolacu, M., Tehrani, A.F., Binder, L., i sur. (2018). Education 4.0 - Artificial Intelligence Assisted Higher Education: Early recognition System with Machine Learning to support Students' Success, <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8599203> (pristupljeno 12.06.2022.)
- ChatCompose, How to use chatbots for education and learning, ChatCompose [website], 2019, dostupno na: <https://www.chatcompose.com/chatbot-learning.html> (pristupljeno 13.06.2022.)
- ChatbotNews, Top 5 benefits of using chatbots for educational apps, Chatbot News Daily [website], 2020, dostupno na: <https://chatbotnewsdaily.com/top-5-benefits-of-using-chatbots-for-educational-apps-ff1cf609dff1> (pristupljeno 12.06.2022.)
- Docken, C. (2021). Top 4 best chatbots for Higher Education, O8 [website], 2021, dostupno na: <https://www.o8.agency/blog/best-chatbots-higher-education> (pristupljeno 09.06.2022.)
- Khan, A. (2020). Why is education industry opting for AI chatbots? How are they Benefiting it?, Botsify [website], 2020, dostupno na: <https://botsify.com/blog/education-industry-chatbot/> (pristupljeno 12.06.2022.)
- McCarthy, J. (2004). What Is Artificial Intelligence?, https://homes.di.unimi.it/borghese/Teaching/AdvancedIntelligentSystems/Old/IntelligentSystems_2008_2009/Old/IntelligentSystems_2005_2006/Documents/Symbolic/04_McCarthy_whatissai.pdf (pristupljeno 07.06.2022.)
- Michael (2018). How Chatbots Use Artificial Intelligence to Satisfy Customers Faster & Easier than Ever Before, <https://freshdesk.com/customer-support/customer-satisfaction-ai-chatbots-blog/> (pristupljeno 10.06.2022.)
- Mongoose Team, Harmony is so much more than a chatbot for higher education, Mongoose Harmony [website], 2021, dostupno na: <https://www.mongooseresearch.com/harmony-chatbot-for-higher-education> (pristupljeno 09.06.2022.)
- National Association of Independent Schools (NAIS) (2018). The Third Education Revolution, URL: https://www.nesacenter.org/uploaded/conferences/FLC/2018/handouts/DonnaOrem_T hirdEdRevolution2018.pdf (pristupljeno 14.06.2022.)
- Rajnerowicz, K. (2021). Top 18+ chatbot examples of 2021, Tidio [website], 2021, dostupno na: <https://www.tidio.com/b> (pristupljeno 10.06.2022.)
- Woolf, P.B. (2015). AI and Education: Celebrating 30 years of Marriage. URL: http://ceur-ws.org/Vol-1432/ai_ed_pap5.pdf (pristupljeno 09.06.2022.)